

การศึกษาการแห่ช้างเผือก กับการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำดี จังหวัดลำพูน
The Study Holy Elephant and Local Resources Management in LI sub basin
Lamphun Province

นายกุศล พยัคฆ์ศักดิ์

งานวิจัยฉบับนี้ได้รับทุนอุดหนุนจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงวัฒนธรรม
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๔๙

ไหว้สถานบ่อน้ำร้อนวันทา ครูบา พี่น้อง อาวอาตังหลาย อาศัยอยู่ที่เมืองโต โกลโกลน้ำล้นไหลลง ได้คิด
ได้ทำ ได้สร้าง ปรีक्षा ประเพณี วัฒนธรรมนานมา ตามสมัย คนเก่า คนแก่ชี้ทางสร้างไว้ ลูกหลานได้ไต่
อ้อมเตี้ยว แห่งจ้าง เป็นงานสร้างใหญ่ รวมเอาคนหลาย ดึงสายน้ำ สร้างคุณค่าความดีงาม ถวายทานแม่น้ำ
และพื้ รวมทั้งตั้งตอยใหญ่กว้าง ฮื่อแผ่นดินชุ่มชุ่ม น้ำไหลมี ชุบชีวิต คนลุ่มน้ำ ฮื่อบานใจ

ขอขอบคุณ ในโอกาสงานวิจัย ที่คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ให้การสนับสนุน อาจารย์
อานันท์ กาญจนพันธ์ อาจารย์ชัชวาล ทองดีเลิศ ที่ปรึกษา มาคำจุน เป็นบุญคุณ ทางความคิด พัฒนา ทั้ง
พี่น้อง อยู่ห้อง แห่งหนไหน ดึงโกลโกลช่วยคิด สนับสนุน หนานชาติ ครูมาลา คำจันทร์ ชนะพล แก้วเทพ
ช่วยคิดค้น ตกเตียง ทุกเวลา ชมรมเพื่อนพัฒนาเมืองหละปูน สภาคฯ ภูมิปัญญา เข้ามาหนุน ฮื่อน้องฝั่ง
ยุทธเดช ช่วยดูภาพรวมงานเวที และข้อมูล ที่ฮื่อย กนกพร ดิบุรี ช่วยดูบทความอังกฤษให้

กุศล พยัคฆ์ศักดิ์

2550

การศึกษาการแห่งข้างเผือก กับการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำดี จังหวัดลำพูนภายใต้เงื่อนไขใน เอกสารที่ให้การสนับสนุนให้มีการเสนอการทำวิจัยในภาคเหนือ ผู้ทำวิจัยได้เลือกประเด็นในการทำวิจัยใน ครั้งนี้ในประเด็น การเพิ่มพื้นที่ทางวัฒนธรรมภายใต้เนื้อหา การใช้พลังทางวัฒนธรรมให้มามีพื้นที่ในชีวิต และการแก้ไขปัญหาในชุมชนในปัจจุบัน การสร้างโอกาส และสร้างพื้นที่ในการแสดงออกทางวัฒนธรรม ของกลุ่ม และการสร้างแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม การรวมกลุ่ม และการเชื่อมโยงทางวัฒนธรรม

การศึกษาพบว่า ในพื้นที่ลุ่มน้ำดีจังหวัดลำพูนประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มคนไต ยวน(คนเมือง กลุ่มคนยอง และกลุ่มคนยางเบียง(โปรว หรือโพลง) แต่ละกลุ่มมีแบบแผนในการดำรงชีวิต ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ และมีศูบาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจคนให้อยู่ร่วมกันภายใต้ลุ่มน้ำเดียวกันมานาน กว่าร้อยปี ศูบามีส่วนสำคัญอย่างมากในการกำหนดแบบแผนทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องของการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมให้ชุมชนได้อยู่ร่วมกัน

ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2383 เป็นต้นมา มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ เช่น การสัมปทาน ป่าไม้ การสัมปทานด้านหินลิกไนท์ การเพาะปลูกพืชเชิงพาณิชย์ การจำแนกเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ชันนำไปสู่ เปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมภายใต้แบบแผนที่เคยทำมาตั้งแต่ในอดีตได้ เปลี่ยนไปตามเงื่อนไขดังกล่าว นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนกลุ่มต่างๆ ในพื้นที่ให้ใช้ประโยชน์ อย่างไม่ตระหนักถึงคุณค่า จนเกิดปัญหาความเสื่อมโทรมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขึ้น ในปี พ.ศ. 2548 ได้มีการจัดการฟื้นฟูประเพณีการแห่งข้างเผือกของคนในพื้นที่ลุ่มน้ำ ตามความเชื่อเดิมที่ศูบาได้ทำ มาในอดีต เพื่อให้คนกลุ่มต่างๆ ได้มีการพบปะพูดคุย และนำไปสู่การมองปัญหา และแสวงหาแนวทางใน การแก้ไขปัญหาาร่วมกัน จากจุดเริ่มต้นดังกล่าวนำไปสู่การค้นหาถึงประเพณี วัฒนธรรมที่เป็นตัวเชื่อม ประสานคนในชุมชนให้มีพื้นที่ในการทำกิจกรรมเพื่อการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมร่วมกัน โดย พบว่ามีความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น ความเชื่อเรื่องผีบ้าน ผีเรือน ผีเสื้อบ้าน ผีอารักษ์ ผีเจ้าป่า เจ้าเจ้า ผีน้ำ ผีขุนน้ำ ประเพณีสี่พระตาน้ำ บวชป่า แห่ง เป็นต้น

ในการศึกษาความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรมดังกล่าวพบว่า ในพื้นที่ทำการศึกษามีการอธิบาย ถึงความคิดของคนในชุมชน ท้องถิ่น และคนนอก ในการสร้างสำนึกของชุมชนท้องถิ่นว่ามีความต่างกัน เนื่องจากความต่างทางชาติพันธุ์ โดยคนในท้องถิ่นในอดีตจะอธิบายผ่านเรื่องเล่าของชุมชนท้องถิ่นสร้างขึ้น ซึ่งเป็นการจัดความสัมพันธ์ของกลุ่มคนกลุ่มต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ เป็นการสร้างสำนึกความเป็นพวก เดียวกันผ่านการเล่าเรื่องราว ตำนาน และประวัติศาสตร์ร่วมกัน ในขณะที่กลุ่มคนที่เข้ามาใหม่ ได้ยึดแย้ง พื้นที่ทางสังคมโดยสร้างพื้นที่เชิงวาทกรรมเข้ามาซ้อนทับพื้นที่เดิมที่ชุมชนเคยสร้างร่วมกัน โดยการจำแนก พื้นที่เป็นพื้นที่ประเภทต่างๆ มาได้กลับกับช่วงชิงพื้นที่ในการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำดี คือ การจำแนก

พื้นที่ตามการปกครอง การจำแนกพื้นที่ลุ่มน้ำ การจำแนกพื้นที่ตามการใช้ประโยชน์ และนำเอาความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม มีการจัดระดับความสัมพันธ์ของคน ใน 4 ระดับคือ

ระดับครัวเรือน เป็นประเพณีการเลี้ยงผีของครอบครัวในกรณีที่เขาไปใช้ประโยชน์พื้นที่ เพื่อ เพาะปลูกทำการเกษตรต่างๆ หรือการเลี้ยงผีฝ่าย เป็นต้น

ระดับชุมชน หรือหมู่บ้าน เป็นประเพณีของหมู่บ้าน หรือชุมชน เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ การเลี้ยง อารักษ์ ผีเสื้อบ้าน ใจบ้าน การบวชป่า การแห่แคร์ การเลี้ยงผีฝ่าย เป็นต้น

ระดับระหว่างชุมชน หรือหมู่บ้าน เช่น การบวชป่า การแห่แคร์ การเลี้ยงผีฝ่าย ซึ่งในระดับนี้ ชุมชน จะพบในพื้นที่ที่มีการใช้ประโยชน์ร่วมกันระหว่างชุมชน จนมีการนัดหมายให้มีการมาทำพิธีกรรมร่วมกัน

ระดับลุ่มน้ำ ในพื้นที่ลุ่มน้ำ จะมีการแห่ช้างเผือก ที่จัดทำขึ้น โดยสันนิษฐานว่า ริเริ่มขึ้นช่วงครุภาศรี วิชัย อย่างไรก็ตาม แต่ละพื้นที่ แต่ละชาติพันธุ์มีการเล่าถึงประเพณีดังกล่าวว่า เกิดจากครุภาในท้องถื่นของตนเป็นผู้ริเริ่มเช่น ครุภาจักร วัดทุ่งโป่ง ครุภาชาวปี ในพื้นที่อำเภอทุ่งหัวช้าง เป็นต้น

นอกจากนี้ยังพบอีกว่า ในการดำเนินในพิธีกรรมต่างๆ กิจกรรม ได้มีการนำเอาคติธรรมคำสอน ธรรมะต่างๆ เช่น ธรรมะในเรื่องการให้ทานพระยาช้างเผือกพระยาบิศจัณณาเคนทร์ ในพระเวสสันดรชาดก ธรรมเทศนาเรื่องพระยาปลาช่อน และพระยาคางคาก มาสอดแทรกให้มีนัยความหมายทางศาสนา ที่สอน ให้คนรู้จักการแบ่งปัน การเสียสละ และการให้ต่อคนในพื้นที่ลุ่มน้ำด้วยกันเอง และแบ่งปัน การให้ต่อ ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมด้วย

ในการวิจัยนี้จึงค้นพบการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมให้คนอยู่ร่วมกัน แม้จะมีความต่างทางชาติพันธุ์ ก็ตาม รวมถึงการสร้างพื้นที่ให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้เข้าใจต่อคุณค่าของการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม และนำเสนอวิธีคิด การให้ความหมายต่อการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ภายใต้วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรมที่ชุมชนได้ยึดถือปฏิบัติร่วมกัน เสนอต่อกับหน่วยงาน องค์กร และสาธารณชนที่มาจาก ภายนอกชุมชนได้รับรู้ร่วม และนำไปสู่การสร้างความสำเร็จในการจัดการปัญหาที่เกิดจากความเสื่อมโทรม ของทรัพยากร และปัญหาความขัดแย้งระหว่างผู้ใช้ทรัพยากร ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงทางความคิด และการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ และนำไปสู่การแก้ไขปัญหาร่วมกันได้ต่อไป

กุศล พยัคฆ์ลัก

มิถุนายน 2550

The study of Holy White Elephant Parade and resource management in Li watershed in Lamphun province was conducted under the theme of cultural space construction in which the cultural power has been articulated and strengthened for solving problems and providing opportunities, in the secular life of communities. The contents of this theme intend to demonstrate that cultural spaces have derived varieties of cultural performances of ethnic groups, cultural sources of learning, group solidarities, and cultural connections. The research finding showed that there were three main inhabitant ethnic groups in Li watershed, so called Tai Yuan, which comprised of Khon Muang, Khon Yong, and Yang Peang or Poe/Ploong, that those had Buddhist monks (Kru Ba) as the mutual spiritual person for hundreds years. Although they were different in term of cultural patterns and social life, Kru Ba were important leaders who had an influence on the construction of local cultural patterns, especially the reselling and the social harmony.

After 1840, there were changes in land use pattern that led to the natural resource and environmental decline in Li watershed by which the forest and lignite concessions, commercial crop practices, and forest land classifications for conservation, those that brought about the transformations of natural resource utilities and environment as well as perceptions of local people on natural resource values. In 2005, therefore, the Holy White Elephant Parade was revived, following the ceremony done by Kru Ba as in the past, by local people in order to bring different user groups to meet and discuss on the natural resource decline and related problems then find out the solutions. Consequently, the traditions and cultural events that served the social solidarity and created social space for communities to launch the natural resource and environmental management activities were searched. It was found that the related beliefs, traditions, and cultures were: the belief on spirits of house, village, forest, water, watershed and mountain; spirits of protection; the tradition of water or river life maintenance; the ceremony of forest ordination; and the tradition of Hae Kae. The study on those cultural performances revealed that there was an explanation on different senses of locality in which people in communities, local people, and outsiders or the new comers were formulated. For local people, the senses of locality were varied by different ethnicities which were formulated through local narrative histories of each ethnic group that constructed harmonious awareness

among different ethnic groups. It was to say that the local narrative histories served as an arrangement of social relations in this area. The senses of the same group or locality among ethnicities were originated through local narrative histories of Li watershed communities which manifested in forms of folklores, legends, and histories. While, the new comers contested on the mentioned social spaces by replacing new discursive spaces on the previous ones in which the land and resources were classified by administration area, scientific watershed classification methods, utility-based land categorization, for example.

In order to counter the contests of Li watershed resource management, local beliefs, traditions, and cultures were applied to rearrange social relationships of people in four levels, they were (1) the household level: feeding ceremonies were done for apologize spirits of household land and weir in cases that the family utilized the land for agricultures; (2) the village and community level: there were ceremonies of forest ordination, feeding ceremonies for watershed spirits, protection spirits, the village's spirits, the village's soul, and the spirits of weir. In addition to Hae Kae was a traditional practice on this level; (3) between communities or villages level: there were ceremonies of forest ordination, feeding ceremonies for the spirits of weirs, and the Hae Kae. These practices were found in areas that communities had involved in the common pool resources, therefore the communities' members organized the ceremonies together; (4) the watershed level: there was the ceremony so called the Holy White Elephant Parade, which was assumed that it initiated by one Kru Ba namely Kru Ba Sri Vichai. However, the narrative history about this ceremony was varied articulately by different ethnic groups. Each ethnic history was more like to indicate that the famous local Kru Ba of each own area was the initiator, such as, Kru Ba Chak at Wat Tung Pong, and Kru Ba Khao Pi in Tung Hua Chang district.

Moreover, there were applications of Dharma ethics, for example, the Jataka - one of five hundred odd stories of former incarnations of the Buddha that the ceremonies asserted Buddha's charity on royal white elephant namely Praya Patjainaken; a lecture on Dharma ethics called Praya Pla Chon and Praya Khan Khak; those that were inserted in the mentioned ceremonies which promoted the solidarity values: sharing, sacrifice, and charity for each others especially among the people inhabited in the same watershed area as well as the nature and environment.

In sum, this research revealed methods of cultural construction of spaces for harmonious living among different ethnic groups, and of cultural construction of learning spaces for next generations to understand natural resource and environmental management values. Finally, the local thoughts and reconstructed meanings manifested toward the nature and environment through cultures, traditions, beliefs, and ceremonies by which local communities had long operated, were introduced to relevant agencies, organizations, and publics as an attempt to generate the mutual understanding on the resolutions of natural resource and environmental declination of local people as well as conflicts between natural resource users, under the transformations of thoughts and patterns of land and natural resource utilization, that would led to the harmonious solutions among stakeholders in Li watershed.

Kusol payaksak

June 2007

กิตติกรรมประกาศ	ก
บทคัดย่อภาษาไทย	ข
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ง
สารบัญ	ช
บทที่ 1 บทนำ	1
1. ความเป็นมา หลักการ และเหตุผลของโครงการ	1
2. ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	3
3. วัตถุประสงค์การทำวิจัย	13
4. คำถามวิจัย	13
5. ระเบียบวิธีวิจัย	13
6. ขอบเขตการทำวิจัย	15
7. วิธีการดำเนินการวิจัย	15
8. สถานที่เก็บข้อมูล	16
9. อุปกรณ์การทำวิจัย	16
10. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	16
11. ผลที่คาดว่าจะได้รับ	16
บทที่ 2 การสร้างพื้นที่ทางสังคมในท้องถิ่น	17
1. เรื่องเล่าพื้นบ้าน ตำนานเมือง กับการตั้งถิ่นฐาน	17
2. ชำวงการสร้างพื้นที่การรวมกลุ่มของคนลุ่มน้ำลี้	22
3. สรุปท้ายบท	24
บทที่ 3 วัฒนธรรมสำนึกต่อธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม	26
1. ประเพณี วัฒนธรรมสำนึกต่อธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม	26
2. เทคโนโลยีในพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม	29
3. วัฒนธรรม ความเชื่อ การเคารพการใช้ประโยชน์ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม	29
4. สรุปท้ายบท	34
บทที่ 4 การข้อยแย้งพื้นที่การจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม	38
1. ความรู้ท้องถิ่นเรื่องธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม	38
2. การจำแนกพื้นที่เพื่อการจัดการทรัพยากร	42
3. การข้อยแย้งการใช้ประโยชน์เหนือพื้นที่	45
4. นโยบาย กฎหมาย กับการบังคับใช้พื้นที่	54

5. องค์กรประชาชนเพื่อธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม	58
6. สรุปท้ายบท	63
บทที่ 5 การฟื้นฟูแหล่งน้ำเพื่อธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม	65
1. บริบท และเงื่อนไขที่นำไปสู่การแหล่งน้ำ	65
2. การฟื้นฟูประเพณีการแหล่งน้ำ	68
3. การฟื้นฟูประเพณีการแหล่งน้ำ การสร้างพื้นที่การจัดการทรัพยากร	79
4. สรุปท้ายบท	82
บทที่ 6 สรุปผลการทำวิจัย	84
1. ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม กับการจัดระดับความสัมพันธ์ของคน	85
2. คติธรรม คุณค่า และความหมายที่ผูกพันกับวิถีชีวิตคนลุ่มน้ำลี้	88
6. สรุปท้ายบท	89
บรรณานุกรม	
ภาคผนวก	

1. ความเป็นมา หลักการ และเหตุผลของโครงการ

พื้นที่ลุ่มน้ำลี้กว่า 1,300,392.40 ไร่ มีระยะทางจากต้นน้ำถึงปลายน้ำยาวรวม 180 กิโลเมตร ประกอบด้วยลำห้วย และแม่น้ำสาขา กว่า 100 ลำห้วย ครอบคลุมเขตพื้นที่ อำเภอทุ่งหัวช้าง อำเภอสี อำเภอบ้านโฮ่ง กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง และในพื้นที่บางส่วนของอำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ในพื้นที่มีการทำการเกษตร โดยมีการเพาะปลูกข้าวเป็นพืชหลัก มีการปลูกหอม กระเทียม และพืชล้มลุกอื่นๆ เป็นพืชรอง ปัจจุบันในพื้นที่มีการปลูกไม้ผลยืนต้น โดยเฉพาะลำไย และมะม่วง แทนที่พื้นที่ปลูกข้าวเพิ่มมากขึ้น

พื้นที่ลุ่มน้ำลี้มีพื้นที่ป่าลดลงอย่างน่าเป็นห่วง มีสาเหตุที่สำคัญคือ สาเหตุที่หนึ่งเกิดจากรัฐให้สัมปทานพื้นที่ป่าในอดีต การสัมปทานเหมืองถ่านหินลิกไนต์ และบ่อหินเพื่ออุตสาหกรรมในเขตต้นน้ำ สาเหตุที่สองเกิดจากการเข้าไปจับจองพื้นที่เพื่อทำการเกษตรในที่ป่าเชิงเขา และที่ดอนเพิ่มมากขึ้น การลดลงของพื้นที่ป่า เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงสภาพของพื้นที่ดังกล่าวทำให้ระบบนิเวศวิทยาของป่าต้นน้ำในหลายพื้นที่ได้รับผลกระทบ เนื่องจากคำบอกเล่าของคนในพื้นที่กล่าวว่าป่าไม้ในพื้นที่ในอดีตเป็นป่าน้ำซับเป็นส่วนใหญ่ เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ดังกล่าวทำให้น้ำในลำห้วยสาขาต่างๆ ที่เคยไหลลงในน้ำลี้หยุดไหล และแห้งขอดลงในที่สุด

จากสภาพปัญหาดังกล่าวเครือข่ายภาคประชาชนส่วนต่างๆ ได้ร่วมกันจัดทำแผนงานที่จะร่วมกันจัดทำโครงการพัฒนาความร่วมมือ และฟื้นฟูทรัพยากรลุ่มน้ำลี้มีการการสรุปทบทวนแนวคิด กระบวนการสนับสนุนส่งเสริมการทำงาน การหนุนช่วยเครือข่ายชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า โดยมีแนวความคิดที่จะในการทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่องโดยใช้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาดั้งเดิม คือ "พิธีกรรมการแห่ช้างเผือก" เป็นการเชื่อมโยงผู้คนได้เรียนรู้ร่วมกันและแก้ไขปัญหาดังกล่าว ร่วมกัน โดยมีการดำเนินกิจกรรมฟื้นฟูประเพณีขึ้นเป็นปีแรกในช่วงวันที่ 1 – 14 มิถุนายน 2548 ที่ผ่านมา การจัดกิจกรรมในครั้งดังกล่าวถือเป็นครั้งแรกในรอบกว่า 30 ปี ซึ่งในอดีตการแห่ช้างเผือกมีการแห่ช้างจากปลายน้ำในเขตอำเภอบ้านโฮ่ง ถึงต้นน้ำในพื้นที่อำเภอทุ่งหัวช้างโดยมีการแวะพักตามวัดพึงธรรม และแห่ต่อไปยังวัดที่อยู่ต้นน้ำ ใช้เวลาอย่างน้อยหนึ่งถึงสองเดือน แต่ปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนรูปแบบการแห่ช้างเผือกโดยแวะพักตามวัด วัดละหนึ่งคืนและมีการจัดกิจกรรมในวันที่มีการแวะพักตามวัดนั้น เช่นการจัดมหรสพเพื่อเฉลิมฉลอง มีการขอ ฟ้อนรำต้อนรับเป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการจัดนิทรรศการ การจัดเวทีเสวนาในบางพื้นที่อีกด้วย

จากการจัดกิจกรรมใน 14 วันจะเห็นการปะทะสังสรรค์ทางสังคมของคน 4 กลุ่มที่สำคัญ คือ กลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่ กลุ่มพ่อบ้านแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน และกลุ่มเด็กที่ตามผู้ปกครองมาร่วมกิจกรรม โดยกลุ่มคนต่างๆ

จะกำหนดบทบาท และสถานภาพของของตนเอง และเข้าร่วมกิจกรรมตามความถนัดของคนที่เข้าร่วมกิจกรรม โดยทุ่มเทกำลังใจ กำลังกาย และกำลังสติปัญญาที่แต่ละคนมีอยู่ช่วยเหลือกันอย่างเต็มที่

ภายใต้กระบวนการจัดกิจกรรมที่ใช้วัฒนธรรม ความเชื่อดังกล่าวพบว่า กลุ่มภาคส่วนต่างๆ ของสังคมที่ไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันมานานได้ให้ความสำคัญกับงานดังกล่าวอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องจากขาดการถ่ายทอดองค์ความรู้ของสังคมที่เคยมี จากสภาพปัญหาทางด้านสังคม เศรษฐกิจ ได้เปลี่ยนแปลงไปจากฐานการผลิตเดิม ที่กลุ่มคนในสังคมได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในพื้นที่ ได้รับเอาฐานความรู้ใหม่เข้ามาแทนที่ความรู้เดิมแทบทั้งหมด การจัดกิจกรรมดังกล่าวจึงเปรียบเสมือนการกลับมาสร้างพื้นที่ทางสังคม และวัฒนธรรมเดิมที่มีอยู่ให้มีการพูดคุย แลกเปลี่ยนกันในพื้นที่ ซึ่งในการร่วมกิจกรรมมีข้อสังเกต คือ

1. งานด้านวัฒนธรรม ที่แสดงออกภายใต้การจัดกิจกรรมการแห่ช้างเผือก ไม่ได้เป็นเพียงกระบวนการสืบทอดประเพณี แต่เป็นการสร้างจิตสำนึก และอุดมการณ์ท้องถิ่นให้ตระหนักถึงความสัมพันธ์ของคน ต่อสิ่งแวดล้อม ที่มีคุณค่ามากกว่าการมองมูลค่า ดังนั้นในการทำงาน และการดำเนินกิจกรรมของผู้เข้าร่วม จึงเป็นการทุ่มเทกำลังใจ กำลังกาย และทุนทรัพย์ของท้องถิ่น อย่างเต็มที่ และความสามารถ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้นำในการดำเนินกิจกรรมที่มาจากองค์กรท้องถิ่น เช่น แก่บ้าน แก่ฝ่าย แก่วัด แก่นำหมอพื้นบ้าน เกษตรอินทรีย์ เป็นต้น

2. ในการดำเนินกิจกรรมดังกล่าวพบว่า มีกล่าวใช้ช้างเผือกจำลองเป็นตัวแทนของช้างปัจจัยนาเคนทร์ ซึ่งเป็นช้างของพระเวสสันดร เป็นเครื่องมิดในการขับเคลื่นความร่วมมือในการพยายามสร้างเครือข่ายในพื้นที่ ผ่านพิธีกรรมทางสงฆ์ และการเล่าเรื่องโดยผู้เฒ่าผู้แก่ เป็นการสร้างพื้นที่ให้กลุ่มองค์กรในท้องถิ่นได้มีพื้นที่แสดงออกมากกว่าที่มีผู้จัดวางให้ เป็นการแสดงออกที่เกิดจากการสั่งสมความรู้ที่มีอยู่

3. ในการดำเนินการครั้งนี้นอกจากการฟื้นฟูพิธีกรรมความเชื่อของคนในท้องถิ่นในการแห่ช้างเผือกเพื่อขอฟ้าขอฝน ยังแฝงไปด้วยแนวคิด และการสร้างจิตสำนึก ให้คนในท้องถิ่นได้เรียนรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติ และการแสวงหาแนวทางในการจัดการทรัพยากรร่วมกันของคนในท้องถิ่นอีกทางหนึ่ง โดยเฉพาะกลุ่มองค์กรเหมือนฝ่าย กลุ่มหมอพื้นบ้าน องค์กรร่วมจัด และอาจารย์จากสถาบันการศึกษาที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมในครั้งนี้

อย่างไรก็ตามในการจัดกิจกรรมครั้งนี้ มีข้อสังเกตว่า

1. ในการปะติดปะต่อเรื่องราวของพิธีกรรมแห่ช้างเผือกซึ่งได้ขาดหายไปกว่า 30 ปี ดังที่ได้กล่าวข้างต้น มีผู้ที่เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการแห่ช้างเผือกที่พอจำความได้คนละเล็กละน้อย แต่ยังไม่มีการรวบรวมเป็นเรื่องราวไว้ได้ทั้งหมด

2. ชาวบ้านในพื้นที่ได้เล่าถึงผู้ที่มีบทบาทในการนำในพิธีกรรมการแห่ช้างเผือกในอดีต เป็นกลุ่มพระสงฆ์ที่ชาวบ้านในท้องถิ่นให้ความเคารพนับถือ ที่คนในท้องถิ่นจะเรียกว่าครุบา จากการรวบรวมข้อมูลในเบื้องต้นพบว่า มีครุบาที่ชาวบ้านในพื้นที่เคยถึงว่าเป็นผู้ที่มีบทบาทในการแห่ช้างเผือก เช่น ครุบาศรีวิชัย ครุบาขาวปี ครุบาบูล ครุบาสุรินทร์ ครุบาจักร ครุบาแก้ว เป็นต้น จะเป็นผู้กำหนด และดำเนินการการจัด

กิจกรรมทางวัฒนธรรมดังกล่าว แต่ปัจจุบันเกิดจากกลุ่มคนทำงานด้านวัฒนธรรม และทรัพยากรส่ง
แวดล้อมเป็นผู้กำหนดกลไก การดำเนินกิจกรรมดังกล่าว

3. ในการดำเนินกิจกรรมการฟื้นฟูประเพณีการแห่ช้างเผือกมีคนในพื้นที่ให้ความสำคัญต่องาน
ดังกล่าวอย่างมาก ในการดำเนินการทั้งเรื่องการประสานงาน ทุนในการดำเนินการ โดยการจัดกิจกรรมได้รับ
การสนับสนุนงบประมาณจากภายนอกอยู่บางในบางส่วนของกิจกรรม

กระบวนการทางวัฒนธรรมลักษณะดังกล่าว จึงเป็นการสร้างพื้นที่ความรู้ และภูมิปัญญาโดย
ปราชญ์ท้องถิ่นเป็นผู้ที่สร้างพลังของท้องถิ่นได้จัดการกับปัญหา ที่นอกเหนือไปจากการแห่ช้างเพื่อการขอ
ฝน ดังนั้นภายหลังจากการดำเนินกิจกรรมแห่ช้างเผือก ทางผู้ดำเนินงานเห็นว่าน่าจะมีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง
และนำไปสู่การสร้างพื้นที่ในการให้กระบวนการทางวัฒนธรรม ความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่ในท้องถิ่นมี
พื้นที่ในการขับเคลื่อนให้เกิดความร่วมมือของท้องถิ่น และสามารถเกิดการพูดคุยแลกเปลี่ยน แสวงหา
แนวทาง จัดการปัญหาของท้องถิ่น รวมทั้งการสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับผู้รู้ในพื้นที่ได้ถ่ายทอดความรู้ภูมิ
ปัญญาของกลุ่มให้กับผู้ที่เกี่ยวข้องในโครงการ และท้องถิ่น ผ่านกระบวนการวิจัย เชิงปฏิบัติการที่จะ
นำไปสู่การเพิ่มพื้นที่ทางวัฒนธรรมได้อย่างแท้จริง

2. ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนวรรณกรรมครั้งนี้ เน้นการศึกษาวรรณกรรมใน 3 ประเด็นคือ

ประเด็นที่หนึ่ง ในการต่อบุคคลฐานความรู้ที่เป็นศาสตร์ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อที่มีต่อวัฒนธรรม
ประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อของชุมชน การแสดงออกทางวัฒนธรรม หรือที่เรียกว่ากันว่าพิธีกรรมนั้น
ในอดีตมีพลังอำนาจในการขับเคลื่อนในสังคม แต่ปัจจุบันพิธีกรรมถูกลดทอนความศักดิ์สิทธิ์ลง ทำให้การ
ทำพิธีกรรมกลายเป็นเพียงพิธีการที่รับใช้บุคคล สร้างอำนาจให้กับกลุ่มคนบางกลุ่ม แทนที่ชุมชนที่เคยใช้
วัฒนธรรมร่วมกัน นำไปสู่การข้อยแย้ง ชวงชิงความเป็นเจ้าของ ก่อปัญหาความไม่เข้าใจกันอย่างไม่สิ้นสุด

ประเด็นที่สอง การอธิบายวิธีการที่ใช้ในการจัดการทรัพยากร ภายใต้กรอบความคิดเรื่องสิทธิ
ชุมชน โดยใช้เงื่อนไขในวัฒนธรรมแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากรในปัจจุบันได้ โดยมีงานวิจัยบางเรื่อง
พยายามอธิบายถึงการสร้างพื้นที่ทางสังคม วัฒนธรรมของกลุ่มคนกลุ่มต่างๆ ที่สอดคล้องกับงานวิจัยนี้

ประเด็นที่สาม ทบทวนถึงการอธิบายการจัดการพื้นที่ ที่ให้เหตุผลทางกายภาพในปัจจุบัน
ก่อให้เกิดการชวงชิงพื้นที่ สร้างอำนาจการเป็นเจ้าของ และนำไปสู่ความไม่เข้าใจต่อการใช้ประโยชน์
พื้นที่ระหว่างคนในกับคนนอกพื้นที่ ก่อให้เกิดการเผชิญหน้า และเกิดความขัดแย้งในระหว่างรัฐ กับชุมชน
ชุมชนกับชุมชน หรือคนในชุมชนด้วยกันเอง

2.1. การต่อบุคคลฐานความรู้ที่เป็นศาสตร์

หลังยุคแห่งการพัฒนามาที่แข่งขันต่อสู้เพื่อการสะสมทุน แรงงาน เข้าสู่ “ยุคสังคมแห่งความรู้” ที่ต้อง
ต่อสู้แข่งขัน ใครมีความรู้ สามารถ เข้าถึงความรู้ และข้อมูล ชาวสารได้มากกว่า ย่อมจะมีอำนาจการต่อรอง

อำนาจในการจัดการ ควบคุม ขององค์กรทางสังคม ระบบเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม ได้มากกว่า(6 ปี สทว.2542:17) ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในชุมชน และภายนอกชุมชนต่างกัน ความเข้าใจของความรู้---ที่มาจากจากภายนอกมักเป็นความรู้ที่มีการศึกษา ทดลอง ทดสอบ จัดระบบ จนเป็นข้อสรุป มีความเป็น "ศาสตร์" (วสันต์ ปัญญาแก้ว 2542:10) ถูกยอมรับ เชื่อถือของคนโดยทั่วไป ขณะที่ความรู้ภายในชุมชนเป็นประสบการณ์ การสั่งสม เรียนรู้ สามารถนำมาใช้ปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวันของสมาชิกในชุมชน บางความรู้สามารถอธิบายได้ บางความรู้ชุมชนไม่สามารถอธิบายได้ จึงไม่ได้รับการยอมรับว่าเป็น "ศาสตร์" ไม่เป็นที่ยอมรับ และเชื่อถือของคนโดยทั่วไป และถูกทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ และระบอบความคิด ตัดความรู้ภายในชุมชนที่มีอยู่ ให้เปลี่ยนทัศนคติ และเชื่อตามศาสตร์ที่มาจากภายนอก

ความเป็นศาสตร์เป็นอีกเงื่อนไขหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ความเป็นศาสตร์แขนงต่างๆ สร้าง และทำให้เข้าใจต่อธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ที่ต่างกัน รัฐ จะมองถึงธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ว่าเป็นทรัพยากรของรัฐ ที่รัฐจะต้องเป็นผู้จัดการ ดูแล รักษา สร้างรูปแบบการใช้ การจัดการ ใช้กฎหมาย เป็นเครื่องมือในการควบคุมจัดการ กลุ่มทุน มองว่าธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม เป็นทุนด้านการผลิต กลุ่มนักอนุรักษ์ให้คุณค่าธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมเป็นแหล่งที่ต้องเก็บรักษา หรือเพื่อการเรียนรู้ เพื่อการท่องเที่ยว จะต้องสร้างกลไกในการใช้ การจัดการ ควบคุม การจัดการ ความเข้าใจต่อธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของสังคม ชุมชน ตัวบุคคล เป็นมีความเข้าใจที่ต่างกัน มีประสบการณ์ มีความคิด ทัศนคติ ต่อการใช้จัดการธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ในมุมที่ต่างกัน เช่น การตัดต้นไม้ ชุมชน เข้าใจว่าต้นไม้ บังแสงแดด ใบไม้จะทำให้ปลุกข้าว และพืชไร่ ได้ผลผลิตน้อย นำไปสร้างบ้านเรือน ใช้ทำไม้ฟืน กลุ่มทุน อาจมองไม่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ การตัดต้นไม้ในลักษณะดังกล่าวทำให้สูญเสียเนื้อไม้ ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ นักอนุรักษ์ มองว่าเป็นการทำลายพื้นที่ป่าต้นน้ำ ไม่ควรเข้าไปกระทำการใดๆ ที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศป่า

การสร้างกลไกในการใช้ การจัดการ ควบคุม การจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม สร้างขึ้นบน ความเข้าใจในการใช้ทรัพยากรของคน กลุ่มคนที่อยู่ต่างสังคม มีประสบการณ์ที่ต่างกันอาจมีความคิด ทัศนคติ ต่อการใช้จัดการทรัพยากรในมุมที่ต่างกัน เช่น การตัดต้นไม้ของชาวบ้าน เพื่อเพาะปลุกข้าว และพืชไร่ ชุมชนเข้าใจว่าต้นไม้ บังแสงแดด ใบไม้จะทำให้ปลุกข้าว และพืชไร่ ได้ผลผลิตน้อย ขณะที่กลุ่มนายทุน อาจมองไม่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ การตัดต้นไม้ในลักษณะดังกล่าวทำให้สูญเสียเนื้อไม้ ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ นักอนุรักษ์มองว่าเป็นการทำลายพื้นที่ป่าต้นน้ำ ไม่ควรเข้าไปกระทำการใดๆ ที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศป่า เจ้าหน้าที่รัฐมองใช้กฎหมายในการมองอาจกล่าวว่าการตัดไม้ผิดบทบัญญัติของกฎหมาย การมองการตัดไม้ของชาวบ้านเพื่อการทำไร่ หรือกลุ่มชาวบ้านเองมีความคิดเห็นที่ต่างกัน ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์กับกลุ่มคนภายนอก อาทิเช่น กลุ่มชาวบ้านที่ทำงานร่วมกับหน่วยไฟฟ้าของกรมป่าไม้ มักมองไฟฟ้าเป็นตัวการที่ทำลายป่า ทำให้ต้นไม้เจริญเติบโตช้า ขณะที่ชาวบ้านในชุมชนเดียวกันที่มี

ความสัมพันธ์กับกลุ่มคนภายนอกชุมชนน้อยกว่ากลับยืนยันว่า หากปล่อยให้ใบไม้ทับถมเป็นเวลานาน หากเกิดไฟป่าขึ้นจะทำให้ไฟป่ามีความรุนแรงกว่าพื้นที่ที่มีไฟไหม้ทุกปี ทั้งเมล็ดไม้บางชนิดที่มีเปลือกแข็ง ไม่สามารถงอกได้ เห็นบางชนิดก็ไม่ออก มุมมองที่มีต่อการจัดการทรัพยากรที่มีความเข้าใจ มองบนฐานความรู้ความเข้าใจ ประสบการณ์ ต่างกัน ตั้งแต่แต่ละกลุ่มตนเองก็สร้าง เงื่อนไข กลไก ในการใช้ จัดการ ในการตัดไม้ที่ต่างกัน ความรู้ ความเข้าใจต่างกันนี้ นำไปสู่ความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรที่ตามมา

อาจกล่าวได้ว่าสังคมปัจจุบันที่ต้องต่อสู้บนความรู้ ข้อมูลข่าวสาร ที่ผู้มีอำนาจในความรู้มากกว่า รับรู้ข่าวสารได้มากกว่า รวดเร็วกว่า จะสามารถสร้างความรู้ สร้างอำนาจ เพื่อการต่อรอง ควบคุมและจัดการ ทรัพยากรได้มากกว่า มีอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรได้มากกว่า ขณะที่ความรู้ ความเข้าใจ และรูปแบบการ จัดการธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมของบุคคล กลุ่ม องค์กรในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ยังคงอยู่ และมีบางส่วนที่ปรับ หรือเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยจากบริบท เงื่อนไข ที่มาจากภายนอกชุมชน ซึ่งมีมุมมองความรู้ ความเข้าใจต่อ ทรัพยากรที่ต่างกัน ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความรู้ความเข้าใจต่อธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปแบบ ในการจัดการทรัพยากรเฉพาะของพื้นที่

2.2. กระบวนการทางวัฒนธรรมกับการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

ในการศึกษาวัฒนธรรม กับการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำแม่ลี มีประเด็นที่เกี่ยวข้องที่จำเป็นต้อง ทบทวนวรรณกรรมกับการดำเนินการวิจัยที่สำคัญ คือ วัฒนธรรมความเชื่อที่อ้างอิงหลักทางศาสนา ที่เกิด จากครูบา หรือพระสงฆ์ที่คนในท้องถิ่นให้ความเคารพอย่างสูง สอนสั่งหรือบอกต่อๆ กันมา ความเชื่อ และ ข้อห้ามที่เคยมีในอดีต และการสร้างจารีตประเพณีขึ้นมาใหม่

ในพื้นที่ลุ่มน้ำครูบา¹ เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างพื้นที่ทางสังคม วัฒนธรรมให้คนในพื้นที่ได้ อยู่ร่วมกัน ในการศึกษาเรื่องราวของครูบาในพื้นที่ พบว่ามีการอ้างอิงถึงขบวนการครูบาศรีวิชัย และศิษย์ของ ครูบา โดยเฉพาะครูบาขาวปี และครูบาวงค์ ว่าเป็นขบวนการพระศรีอาริย์ เนื่องจากในพื้นที่พบว่า มีกลุ่ม ลูกศิษย์ของครูบาศรีวิชัยมีอยู่มากมายในพื้นที่ และถือวัตรปฏิบัติตาม คือ บำเพ็ญเพียรภาวนาเป็นหลัก ถือ สันโดษ เกรงในการรักษาศีลวินัย ละเว้นจากฉันทะโลภ โกรธ หลง เดินตามรอยพระบาทพระพุทธเจ้า โดยการ สร้างศาสนสถานตามตำนานพระเจ้าเลียบโลกให้ครบ 108 แห่ง แต่ครูบาภรรยาภคก่อนที่จะสร้างครบ ตามจำนวนดังกล่าว ลูกศิษย์ของครูบาศรีวิชัยจึงดำเนินรอยตามครูบาในวัตรปฏิบัติดังกล่าวต่อๆ กันมา แต่ ขบวนการครูบาศรีวิชัยดังกล่าว น่าจะเป็นการฟื้นฟูศาสนา และการฟื้นฟูสังคม และอัตลักษณ์ของล้านนา ภายหลังการคุกคามของรัฐสยามมากกว่า(ขวัญชีวัน บัวแดง 2536) เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าวมีการ

¹ ครูบาเป็นศัพท์แทนที่คนในท้องถิ่นใช้เรียกพระที่มีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดในพระธรรมวินัย เป็นผู้นำคนท้องถิ่นในการดำเนินกิจกรรมด้านการ พัฒนาท้องถิ่นของตนในด้านต่างๆ ทั้งทางสังคม วัฒนธรรม รวมไปถึงการปลูกสร้าง ทำนุบำรุงศาสนสถาน โดยเชื่อว่าพระรูปนั้นๆ เป็นผู้มีบุญ บารมี เป็นผู้วิเศษ

ปฏิรูปการปกครองที่รัฐสยามส่วนกลางได้เข้ามา และใช้ระเบียบวิธีปฏิบัติในการปกครองเข้ามาใช้ในพื้นที่ต่างๆ ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน รวมทั้งการปกครองพระสงฆ์ในทางศาสนาด้วย

ในการศึกษาชีวประวัติครูบาหลายชิ้น ระบุว่าครูบาเป็นผู้ที่เรียนรัฐธรรมนูญ และนำเอามาประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสม เช่น ในอดีตพื้นที่เขตติดต่อระหว่างจังหวัดลำพูน และลำปาง มีการเลี้ยงวัวปล่อยตามป่าเขา วัควายของชาวบ้านในเขตอำเภอลี และทุ่งหัวช้างมักจะหายอยู่เสมอ ครูบาศรีวิชัยจึงให้ชาวบ้านสร้างกำแพงคิลา ชาวบ้านหลายคนเชื่อว่าเป็นไปไม่ได้ที่จะสร้างกำแพงโดยไม่มีปูนหรือวัสดุอื่นอีก ครูบาศรีวิชัยได้ให้ชาวบ้านเอาศิลามาวางเป็นชั้นๆ ในช่วงก่อ จะนำเอาใบสักมาวางคั่นระหว่างหินแต่ละก้อน หลังทำเสร็จปลวกจะมากินกินใบสัก และสร้างรังห่อหุ้มเป็นกำแพงในที่สุด นอกจากนี้ยังพบว่าครูบาได้ประยุกต์เอาภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การจัดระบบการจัดสรรแรงงานให้เหมาะสมตัวอย่าง เช่น การสร้างทางขึ้นดอยสุเทพ ครูบาจะจัดหัวหมวด แบ่งเป็นกลุ่มๆ กลุ่มละ 20 -40 คน รับผิดชอบชุดทางคนละวาสองวา ส่วนที่ยากๆ มักให้พี่น้องกะเหรี่ยงเป็นผู้บุกเบิกเพราะมีความชำนาญ บางส่วนที่ยากมาก เช่น หน้าผาทางโค้งทบคอกใกล้วัดดอยสุเทพมอบหมายให้ขุนกัน ษะนันท์เป็นผู้ดูแล เนื่องจากกลุ่มของขุนกันมีแรงงานมากกว่าใครเพื่อน ซึ่งระบบภูมิปัญญาดังกล่าวมีความเหมือนกับการจัดสรรแรงงานในการทำเหมืองในระบบเหมืองฝายนั่นเอง นอกจากนี้ยังพบเอกสารคำสอน ปดมมูลกัมมัฏฐาน 40 ทศ ของครูบาชาวี ที่จัดทำโดยศูนย์เอกสารโบราณโองเขียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา มีเนื้อหาเรื่องราวที่ครูบาได้เล่าเรื่องให้นายใจมาฟังถึงความเข้าใจต่อธรรมชาติ ที่อยู่รอบตัวว่ามีอยู่ และเป็นอย่างไร จะดำเนินชีวิตอยู่กับธรรมชาตินั้นอย่างไร (มาลา คำจันทร์ 2550)

ซิด ข้อห้าม

ในการรวบรวมซิด ข้อห้ามในล้านนา โดยคมเนตร เศรษฐพัฒน์นิข(2544) มีการจัดหมวดหมู่ เรื่องซิด ข้อห้ามไว้ 10 หมวด คือ หนึ่ง ซิดในการตั้งเมือง และองค์ประกอบของบ้านเมือง สอง เกี่ยวกับศาสนสถาน พระพุทธรูป และศรัทธาวัตถุ สาม พื้นที่สาธารณะ และจอมปลวก สี่ พื้นที่การเกษตร และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่อง ห้า ต้นไม้ และสัตว์ หก ความเคหะ เจ็ด การปฏิบัติตนของบุคคล แปด เกี่ยวกับคนตาย เก้า กิริยามารยาทบุคคล สิบ อุบาทว์ ที่เป็นเหตุการณ์ผิดปกติ หรือแปลกประหลาดไม่เคยพบเห็น ข้อห้ามต่างๆ ดังกล่าวมีพบเห็นในพื้นที่ในการศึกษาอยู่หลายประการ เช่น ในท้องถิ่นเชื่อกันว่าม้างกระแด่² ก็บ่อดีจับหาย ในช่วงปี พ.ศ. 2539 ได้มีโครงการขุดลอกลำน้ำลี้ ภายหลังการขุดลอกเสร็จ มีฝนตกอย่างหนัก น้ำลี้ได้ไหลเข้าท่วมบ้านเรือนชาวบ้านที่อาศัยริมฝั่งน้ำ และพัดเอาบ้านเรือนในบริเวณบ้านท้องฝาย ตำบลบ้านโอง จังหวัดลำพูนไปกว่า 40 หลังคาเรือน

² การขุดลอก เปลี่ยนแปลง ลำน้ำตามที่เคยไหลตามธรรมชาติ

การเลี้ยงผีขุนน้ำ

มณี พยอมยงค์ (2537) กล่าวว่า การเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นพิธีกรรมที่คนในพื้นที่ภาคเหนือทำกันมานานแล้ว โดยจะทำการในเดือน 9 โดยนับเดือนทางเหนือ ในการเลี้ยงผีเป็นการแสดงออกถึงการเคารพต่อธรรมชาติ เบญจา ศิลาลักษณ์ (2542) ได้กล่าวทำนองเดียวกันว่า คนในพื้นที่ภาคเหนือเชื่อว่าในพื้นที่คอยสันคอยต่างๆ มีผี เจ้าป่า เจ้าเขา อารักษ์คู่แลรักษา จะต้องเลี้ยงผีขุนน้ำเป็นการบอกกล่าวทั้งขอโทษ และขอบคุณต่อเจ้าป่าเจ้าเขา อำนวยอวยพรให้น้ำสมบูรณ์ในการทำไร่ ทำนา ขอให้ให้น้ำท่วมหรือแห้ง ปศุสัตว์ได้ผลผลิตดี

สืบชะตาป่า สืบชะตาน้ำ

เบญจา ศิลารักษ์(2542) อ้างว่าผู้เฒ่าในชุมชนขุนน้ำลี้กล่าวว่า “พิธีสืบชะตาป่า และแม่น้ำมานานแล้ว สืบชะตาบ้าน สืบชะตาเมือง สืบชะตาคน นี้อายุยืนเป็นสุข มีชีวิตสืบไปป้อฮ้อเจ็บตาย” ในพื้นที่ภาคเหนือ พบว่ามีการนำเอาประเพณีดังกล่าวมาสืบชะตาให้กับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะในจังหวัดน่าน โดยเชื่อว่าการสืบชะตาต่อธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม จะทำให้บ้านเมืองร่มเย็นอยู่เย็นเป็นสุข ต่อชีวิตให้กับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ให้อยู่ร่วมกับมนุษย์ไปอย่างยาวนาน

การบวชป่า

การบวชป่าเชื่อว่าต้นไม้ที่มีในพุทธประวัติเช่น ต้นศรีมหาโพธิ์ ต้นสาละ ต้นลาน ต้นตาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้นศรีมหาโพธิ์เป็นไม้มงคลที่พระพุทธเจ้าได้อาศัยร่วมเงาในการบำเพ็ญเพียร และตรัสรู้ ทำให้ชาวบ้านในพื้นที่จังหวัดพะเยาเชื่อว่าการได้ปลูกต้นไม้โพธิ์ในวัดเป็นต้นแรกจะเป็นผู้มีบุญวาสนา และหลังการปลูกจะมีการสมโภชเพื่อให้เกิดสิริมงคล (สหทยา วิเศษ 2543) ดังนั้นต้นไม้ที่ปลูก หรืออยู่ในเขตวัดชาวบ้านจึงถือกันว่าเป็นไม้มงคล ห้ามมิให้ตัด ทำลาย และนิยมนำเอาผ้าเหลืองไปมัดต้นไม้ต่างๆ ในพื้นที่วัด

ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2529 ได้มีปัญหาคความขัดแย้งในการจัดการป่าในพื้นที่ ตำบลศรีด้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา พระครูมนัส นทีพิทักษ์ ได้ร่วมกับชาวบ้านนำภูมิปัญญาเดิมที่มีในท้องถิ่นดังกล่าวมาประกอบเป็นพิธีกรรมบวชป่าให้เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น ต่อมาใน พ.ศ.2533 โดยมีกรดำเนินการจัดพิธีกรรมบวชป่าที่บ้านกิว่ม่วง อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน ในปี พ.ศ.2539 เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือได้จัดพิธีการบวชป่าเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลเนื่องในวโรกาสครบรอบ 72 พรรษาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการดำเนินพิธีกรรมดังกล่าวเป็นการแสดงออกถึงสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่พระองค์ท่านทรงเป็นต้นแบบที่ดีในการอนุรักษ์ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมโดยการบวชป่าไม่ได้มีความหมายแค่การประกอบพิธีกรรม แต่แสดงถึงความผูกพัน และพึ่งพาอาศัยกันระหว่างคน ธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นการเพิ่มพื้นที่อาหาร เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นการรักษาพันธุ์ไม้ และการสร้างสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากร(บานจิตร์ สายรอกำ และคณะ 2549)

ในการบวชป่าจะพบว่า มีปัญหาข้อขัดแย้งกันทั้งภายในชุมชนด้วยกันเอง หรือชุมชนกับภายนอก ในประเด็นการจัดการทรัพยากร การใช้ประโยชน์ เมื่อเกิดประเด็นปัญหาข้อขัดแย้งขึ้น ทางเลือก และ ทางออกในการดูแลจัดการจึงใช้ความเชื่อการบวชป่าเข้ามาจัดการ ลดช่องว่างปัญหา ให้กลุ่มคนที่มีความ ขัดแย้งได้มีพื้นที่ทางสังคมในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน

การแห่ช้างเผือก

ในการทบทวนวรรณกรรมเบื้องต้นวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับช้างเผือก มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับช้างเผือก อยู่ และความเชื่อเกี่ยวกับช้างเผือก แต่ยังคงขาดผู้ที่รวบรวมเป็นเอกสาร อย่างไรก็ตาม ในพื้นที่ได้มีผู้ที่ศึกษา ข้อมูล และจัดทำเอกสาร รายงาน การวิจัยที่อ้างถึงเรื่องราวเกี่ยวกับช้างเผือก เช่น ในงานของสมบัติ บุญ คำเยื้อง (สิทธิชุมชนท้องถิ่นพื้นเมืองดั้งเดิม ล้านนา: 2547) เป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงกระบวนการทาง วัฒนธรรม กับการจัดการทรัพยากรในพื้นที่อื่น และอ้างถึงถึงเรื่องขบวนการแห่ช้างเผือกในลุ่มน้ำลี้

ในบทความของพระครูศิริสุตาภิบาล ได้เขียนบทความลงในจดหมายข่าวหอมพอ ฉบับแรก ในเดือน ตุลาคม 2549 ของเทศบาลตำบลอุโมงค์ กล่าวถึงการแห่ช้างเผือกที่เกิดขึ้นในช่วงที่ครูบาศรีวิชัยยังมีชีวิตอยู่ โดยแห่ช้างเผือกจากทางอำเภอลี้ มาถึงเมืองลำพูน เนื่องจากครูบาต้องอธิกรณจากคณะสงฆ์ ว่าตั้งตัวเป็น พระอุปัชฌาย์ การไม่อยู่ในความบังคับบัญชาของเจ้าคณะสงฆ์ มีเวทมนต์ล่อลวงประชาชน ของลุ่มผู้คน เป็นเหตุให้ผู้คนหลงนิยม การแห่ช้างเผือกดังกล่าวท่านพระครูได้ให้ข้อสรุปว่าเป็นการแสดงออกถึงการ ได้ตอบของผู้ถูกกดขี่(สัมภาษณ์ 23 ตุลาคม 2549 ที่วัดแม่แถม อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน) ในช่วงหลัง กลุ่มครูบาที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ได้มีการริเริ่ม และกำหนดให้มีการแห่ช้างเผือกในปีที่เกิดความแห้งแล้งอย่าง มากเท่านั้น การแห่ช้างเผือกจะจัดให้มีการแห่จากปลายน้ำมาสู่ต้นน้ำ แล้วส่งต่อกันเป็นทอดๆไปจนถึง หมู่บ้านตอนบนสุดของแม่น้ำ ซึ่งเป็นความเชื่อที่สืบทอดต่อกันมาของชาวลุ่มแม่น้ำลี้ ตลอดลุ่มน้ำ ฝนจะ ตกบ้าง ไม่ตกบ้างก็ไม่เป็นไร แต่ก็ทำให้ชาวบ้านลุ่มน้ำลี้มีวัฒนธรรมของตนเองและเชื่อว่าหลังพิธีแห่แล้ว ฝนจะตก

จากรายงานของงานวิจัยชีวิตสาธารณะ ท้องถิ่นอำเภอลำพูนอ้างว่า ความคิดความเชื่อของ ชาวลุ่มน้ำลี้ ที่ถือเป็นประเพณีปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างยาวนานคือ พิธีแห่ช้างเผือก ซึ่งคล้ายพิธีขอฝนแห่ง นางแก้วของชาวอีสาน แต่ชาวลุ่มน้ำลี้ขอฝนด้วยพิธีแห่ช้างเผือก มีการแห่จากปลายน้ำมาสู่ต้นน้ำ จุดประสงค์เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ของแม่น้ำ ฝนตกต้องตามฤดูกาล พิธีนี้จะจัดขึ้นในเดือน มิถุนายน ถึง ต้นเดือนสิงหาคม ในช่วงฤดูกาลทำนา เป็นประเพณีที่มีความเชื่อตามตำนานพระเวสสันดร ที่มีช้างเผือก เป็นช้างคู่บารมี จะทำให้มีความอุดมสมบูรณ์ ชาวปราชญ์ภูษาหารสมบูรณ์ ฝนตกต้องตามฤดูกาล ซึ่งจะมีการ จัดทำหลายรูปแบบ โดยแต่ละท้องถิ่นจัดทำขึ้นเองในแต่ละหมู่บ้าน และอีกรูปแบบหนึ่งคือการทำ ช้างเผือกเชือกเดียวแล้วแห่ตั้งแต่หมู่บ้านท้ายน้ำ

การแห่ช้างเผือก เชื่อว่าเป็นการแสดงถึงขบวนการครูบาที่บำเพ็ญเพียรให้บรรลุธรรมขั้นสูงสุดนั้น คือ พระนิพพาน และเป็นการสร้างขบวนการเพื่อการฟื้นฟูศาสนา และการฟื้นฟูสังคม และอัตลักษณ์ของ

ล้านนาภายหลังการคุกคามของรัฐสยาม ครุบาในฐานะของผู้มีบุญบารมี ได้รับการยกย่องว่าเป็นตนบุญ หรือผู้วิเศษทางธรรม ด้วยเหตุนี้ในการแสดงออกทางพิธีกรรมจึงนำเอาวิธีการที่อยู่ในมูลเหตุทางศาสนา มาใช้ในการดำเนินพิธีกรรมต่างๆ

2.3. การศึกษาการจัดการดิน น้ำ ป่า ที่ผ่านมา

การศึกษาการจัดการดิน

จากการศึกษาข้อมูลของพดุงษ์ เกาถวิล(2543) พื้นที่ประเทศไทยมีเนื้อที่ทั้งหมด 320.7 ล้านไร่ เป็นพื้นที่ป่า (ตามกฎหมายป่าไม้) 160 ล้านไร่ (49.8%) และที่ดิน (ตามกฎหมายที่ดิน) 160.7 ล้านไร่ (50.2%) ในพื้นที่ป่าของรัฐ มีพื้นที่ที่ยังมีสภาพป่าตามธรรมชาติอยู่ 89.9 ล้านไร่ ที่เหลือ 70.1 ล้านไร่ เป็นพื้นที่ที่มีสภาพป่าไม่สมบูรณ์ รอคการพิจารณาใช้ประโยชน์ต่าง ๆ เช่นพื้นที่ชุ่มชื้นเป็นป่าสมบูรณ์ ใช้ทำสวนป่า ใช้เป็นที่ปฏิรูปที่ดิน ที่ดิน จำนวน 160.7 ล้านไร่ ได้ออกโฉนดที่ดินส่วนบุคคลไปแล้ว 54.28 ล้านไร่ ที่เหลืออีก 106.42 ล้านไร่ ยังไม่ได้ออกโฉนด แต่บางส่วนอาจมีเอกสารสิทธิ์ประเภท น.ส.3, น.ส.3ก., น.ส.2 หรืออื่น ๆ (อ้างจาก เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่องนโยบายการกระจายการถือครองที่ดิน โดยคณะกรรมการศึกษานโยบายถือครองที่ดิน โดยคณะกรรมการศึกษานโยบายการถือครองที่ดิน 2541) เมื่อพิจารณา ปัญหาที่ดินในเชิงภาพรวมของประเทศจะพบว่ามีปัญหาสำคัญ 2 ประการคือ

การกระจายการถือครองที่ดินไม่เป็นธรรม โดยอ้างจากการศึกษาของ ปรีชา วฑฺฒญ อดีตผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านเศรษฐกิจที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน ในปี 2543 พบว่า ประเทศไทยกำลังประสบปัญหา ความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดินในชั้นวิกฤต ดังพบว่าประชากรในประเทศไทย 90% ถือครองที่ดินเฉลี่ย คนละประมาณ 1 ไร่ แต่ประชากรประมาณ 10% ของประเทศ กลับถือครองที่ดินมากกว่าคนละ 100 ไร่ ใน ภาคเกษตรกรซึ่งมีประชากรอยู่ประมาณ 2 ล้านครอบครัว (10 ล้านคน) มีประชากรประมาณ 500,000 ครอบครัว ไม่มีที่ดินเป็นของตัวเอง และมี 800,000 ครอบครัว ที่มีที่ดินแต่ไม่เพียงพอ ต้องเช่าที่ดินจากผู้อื่น ทำกิน

การใช้ที่ดินไม่เหมาะสม หมายถึงการนำที่ดินที่เหมาะสมกับการผลิตชนิดหนึ่งไปใช้ในกิจกรรม ชนิดอื่น ๆ ซึ่งในบริบทของประเทศเกษตรกรรม เช่นประเทศไทย ปัญหาการใช้ที่ดินไม่เหมาะสมส่วนใหญ่ จะหมายถึง การใช้ที่ดินที่เหมาะสมต่อการเกษตรไปในกิจกรรมอื่น ๆ ทำให้สูญเสียที่ดินที่มีประสิทธิภาพในการผลิต และทำให้การเกษตร (ที่ต้องไปทำในพื้นที่ไม่เหมาะสม) ต้องใช้ต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น

กรณีนี้เห็นได้ชัดในกรณีของภาคกลาง ซึ่งเป็นพื้นที่ทำนาที่ดีที่สุดของประเทศ และมีการลงทุนในระบบชลประทานจำนวนมาก ได้กลายเป็นพื้นที่ก่อตั้งโรงงานอุตสาหกรรม การพาณิชย์ และการขยายตัวของเมืองที่ไม่มีการวางแผนการที่ดี

การใช้ประโยชน์ที่ดินในภาคเหนือ ในงานศึกษาของอนันท์ กาญจนพันธ์(2535,254) ระบุว่า ในพื้นที่ภาคเหนือการจัดการที่ดิน จะยึดถือการใช้สิทธิประโยชน์เหนือพื้นที่ มากกว่าการอ้างสิทธิ์กรรมสิทธิ์ โดยสิทธิดังกล่าวมีการจัดการที่สลับซับซ้อน หรือทับซ้อน ในการใช้ประโยชน์ โดยหยิบยกตัวอย่าง เช่น ใน

พื้นที่นาข้าว เจ้าของที่นามีสสิทธิในพื้นที่ในการดำเนินการเพาะปลูก และเก็บเกี่ยวผลผลิตที่ได้จากแปลงนา แต่ไม่มีสิทธิหวงห้ามปลา หอย กบ เขียด ผักที่ใช้ในการประกอบอาหารในพื้นที่นาแปลงเดียวกัน เป็นต้น นอกจากนี้ ในการใช้ที่ดินยังมีการจัดลำดับความสัมพันธ์ในหลายระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน โดยมีกลไกทางความเชื่อเป็นตัวควบคุมระบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน

การศึกษาการจัดการน้ำ

เอกสารโบราณด้านการจัดการน้ำจะอ้างถึงเอกสารการจัดการน้ำมากที่สุด คือ ตำนานสิ่งหนกumar ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และเอกสารมังรายศาสตร์(เนตรดาว แพทย์กุล 2543) โดยอ้างอิงว่าเป็นเอกสารที่มีอิทธิพลกับการจัดการชลประทานระบบเหมืองฝายของท้องถิ่นภาคเหนือมาจนถึงปัจจุบัน ในบางพื้นที่ได้มีการปรับ หรือเปลี่ยนแปลงให้ใช้ได้กับสภาพของพื้นที่นั้นบ้างแล้วก็ตาม

ในการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝายของท้องถิ่นตามเอกสารดังกล่าว ให้ความสำคัญกับเจ้าของปัญหาในกรณีที่มีการพิพาทในการใช้น้ำ ให้มีอำนาจในการตัดสินใจในการจัดการปัญหาว่าจะใช้มาตรการในการจัดการแก้ไขปัญหา ภายใต้ควบคุมของผู้นำเหมืองฝายเป็นผู้จัดการ โดยอาศัย หรืออ้างถึงอำนาจจากเจ้านาย และสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ที่มอบหมายให้ผู้นำเป็นควบคุมจัดการ ตามกฎ กติกา ในการจัดการน้ำของท้องถิ่นนั้น ที่จะมีการสร้างข้อตกลงร่วมของกลุ่มสมาชิกในเหมืองฝายนั้น โดยการตรา กฎ กติกา

การจัดทำกฎ กติกา ต้องเป็นการยินยอมของสมาชิกจากการกำหนดข้อตกลงร่วมในครั้งแรกที่มีการสร้างระบบเหมืองฝายขึ้น และภายหลังจากนั้น โดยแก่ฝายจะมีอำนาจ กฎ กติกา ข้อบังคับกับสมาชิกเหมืองฝายในทุกปี ก่อนการลงมือทำเหมืองฝาย หากมีการคัดค้านให้แก้ไขก็จะมีดำเนินการในช่วงเวลาดังกล่าว การแก้ไขกฎ กติกา ข้อบังคับจะใช้ภาษาที่เรียบง่าย และอ่านง่าย เป็นภาษาพูดค่อนข้างชัดเจน และตรงประเด็นสามารถใช้ได้เลย ไม่จำเป็นต้องใช้กระบวนการตีความ(กุศล พยัคฆ์ศักดิ์ 2548) เช่น

หนึ่ง ให้ทำโทษต่อผู้กระทำผิดแล้วแต่โทษนั้นจะหนักมาก หรือน้อยตามความผิดที่เกิดขึ้น ตั้งแต่ทำโทษให้หลายจำ จนถึงฆ่าให้ตาย

สอง โทษปรับไหม ขึ้นอยู่กับความรุนแรงของโทษที่ได้กระทำ และผู้เสียหายจะเรียกร้อง หรือตามข้อบัญญัติของเหมืองฝายที่สมาชิกได้มีมติตกลงในแต่ละปี

กฎหมายสมัยใหม่ที่ใช้ในการจัดการน้ำมีหลายฉบับ เช่น กฎหมายด้านป่าไม้ พระราชบัญญัติชลประทานราษฎร์ พระราชบัญญัติชลประทานหลวง เป็นต้น การบังคับใช้กฎหมายจะกล่าวอ้างถึงกฎหมายของแต่ละหน่วยงาน ทำให้แนวทางในการแก้ไขเป็นไปตามบทบาท และหน้าที่ของหน่วยงานที่ใช้กฎหมายนั้นอยู่ ต้องตีความ บางครั้งก่อให้เกิดการทำผิดซ้ำซาก หรือให้ผู้กระทำผิดกลับมาทำความผิดอีก (สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2546)

อีกประการหนึ่ง คือ ระบบสิทธิผู้ใช้น้ำ ผู้มีสิทธิใช้น้ำต้องเป็นสมาชิกของเหมืองฝายนั้น ที่ทำกิจกรรมให้ความร่วมมือภายใต้กฎกฎระเบียบ กติกา ของเหมืองฝายอย่างเคร่งครัด จึงจะมีสิทธิใช้น้ำในลำ

เหมือง ผู้ที่อยู่นอกเหนือจากนั้นไม่สามารถใช้น้ำได้ หากมีการขโมยใช้จะถูกทำโทษอย่างรุนแรง ต่างจากปัจจุบันที่ต่างคนต่างหาวิธีขักน้ำขึ้นมาใช้ ตามแต่กำลังทุนทรัพย์ในการซื้อเทคโนโลยี เช่น เครื่องสูบน้ำ ทั้งเครื่องสูบน้ำที่ใช้น้ำมัน และเครื่องสูบน้ำพลังไฟฟ้า อันเป็นข้อแตกต่างจาก ระหว่างระบบการจัดการน้ำเดิมที่อาศัยกลุ่มผู้ใช้น้ำร่วมกัน มาเป็นการใช้น้ำในระบบเอกชน เพื่อใช้ในการเกษตรที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น

การศึกษาการจัดการป่า

การศึกษาการจัดการป่าในพื้นที่ภาคเหนือ พบว่ามีอยู่อย่างมากมาย เช่น ในการวิจัยของเสนห์และคณะ (2536) ได้อธิบาย การจัดการป่าชุมชนนั้นสามารถมองได้หลายประเด็น

ประเด็นแรก เป็นการจัดการป่าชุมชนในบริบทที่มีการเปลี่ยนแปลงอำนาจในการจัดการทรัพยากรให้มีลักษณะรวมศูนย์มากขึ้น

ประเด็นที่สอง เป็นการมองป่าชุมชนจากมิติทางด้านวัฒนธรรม โดยมองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะเป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน ไม่สามารถแยกออกจากกันโดยเด็ดขาด

ประเด็นที่สาม เป็นการมองป่าชุมชนในลักษณะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชน เป็นแนวคิดเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรซึ่งตั้งอยู่บนหลักการของสิทธิการใช้ และมีระบบการจัดการโดยชุมชน

ประเด็นสุดท้าย เป็นการมองป่าชุมชนในฐานะเป็นขบวนการทางสังคมเป็นการรวมตัวกันเพื่อต่อสู้ปกป้องทรัพย์สินส่วนร่วมของชุมชน จากการรุกรานของคนภายนอก ดังนั้นแนวคิดเรื่องป่าชุมชนจึงสามารถอธิบายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนกับป่าและสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยคนในชุมชนเอง

ความรู้ของชาวบ้านในการจัดการพื้นที่ป่าไม้ในพื้นที่ มีรูปแบบการจัดการที่ใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการควบคุมการใช้ประโยชน์ตามความเชื่อของชาวบ้าน ไม่ได้จัดระบบ ชุมชนจะมีความเข้าใจในพื้นที่ว่า ทุกพื้นที่ชุมชนสามารถเข้าทำประโยชน์ได้ เพราะคนมีความสัมพันธ์กับพื้นที่ ไม่สามารถแยกจากกันได้ ไม่ว่าพื้นที่นั้นๆ จะเป็นพื้นที่อนุรักษ์ หวงห้าม การใช้ประโยชน์จะมี 3 ลักษณะที่สำคัญ คือ

ประเภทที่ 1 ป่าต้นน้ำ ซึ่งชาวบ้านมักเรียกว่า ป่าดง ป่าขุนห้วย ป่าน้ำจ๋า และป่าน้ำขั้ว พื้นที่ดังกล่าวจะเป็นป่า ดงดิบ หรือป่าเบญจพรรณที่ปกคลุมภูเขาสูง ชาวบ้านจะหวงแหนป่าประเภทนี้มาก และไม่อนุญาตให้ผู้ใดใช้ประโยชน์ เพราะถือเป็นการรบกวนผีขุนน้ำ ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์รักษาป่าต้นน้ำ จึงมักเป็นป่าธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์

ประเภทที่ 2 ป่าตามประเพณีซึ่งผูกพันกับพิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนาหรือสิ่งศักดิ์ เช่น ป่าที่ตั้งหอผีอารักษ์ต่างๆ ป่าช้า ป่าที่ตั้งพระธาตุ ป่าดงแข็ง (คนม้ง) ชาวบ้านถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่อนุญาตผู้ใดล่วงล้ำก้าเกินไปรบกวนความสงบ พื้นที่ประเภทนี้จะเล็กกว่าประเภทแรกมาก และตั้งอยู่ใกล้หรือภายในบริเวณที่ตั้งชุมชน หมู่บ้าน สถาปนาเหล่านี้ส่วนใหญ่สมบูรณ์อยู่

ประเภทที่ 3 ป่าใช้สอย ชาวบ้านจะกันพื้นที่ป่าใกล้ที่ตั้งชุมชนไว้เพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะอย่าง เช่น ป่าที่เลี้ยงสัตว์ ป่าเก็บเห็ด ป่าเก็บสมุนไพร ป่าเก็บหิน และป่าเก็บใบตองตึง เพราะพื้นที่ป่าประเภทนี้ ไม่เหมาะสมกับการเกษตร ชาวบ้านจะมีกฎเกณฑ์กำหนดการใช้ไม่ให้ใช้ป่าจนหมดสภาพ แต่จะปล่อยให้ อยู่ในสภาพที่ต้นไม้สามารถขึ้นเองได้ พื้นที่ป่าประเภทนี้อาจจัดกระจายอยู่หลายแห่งในชุมชนหรือ อาจจะเป็นพื้นที่เดียวกันที่ใช้ประโยชน์หลายอย่างก็ได้

ในมิติชุมชน วิถีคิดท้องถิ่น(อานันท์ กาญจนพันธ์ 2542) ได้สรุปความเป็นพื้นที่ของป่าชุมชนเป็น กระบวนการของท้องถิ่นที่สร้างพื้นที่ทางสังคมขึ้นมาชุดหนึ่ง

ประการแรก ป่าชุมชนในฐานะจารีตท้องถิ่นที่มีพลวัตร ป่าชุมชนที่ริเริ่มโดยท้องถิ่น ภายหลังจาก การที่ชุมชนท้องถิ่นเห็นความจำเป็นที่จะต้องรักษาป่าขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์บางอย่าง เช่น คัดค้านการ ทำลายป่า การรักษาดินน้ำ การสร้าง ความมั่นคงทางอาหารและปัจจัยใช้สอย การสงวนที่ดินไว้ให้แก่ ชุมชน โดยมีแรงสนับสนุนจากภายนอก เช่น องค์กรพัฒนาชุมชน รัฐ องค์กร เป็นต้น

ประการที่สอง จากคุณค่าท้องถิ่นสู่สิทธิชุมชน โดยมองว่าป่าไม่ได้มีเพียงต้นไม้ แต่ยังมีคน สัตว์ ต่างๆ ทั้งพืชอาศัย มีผีสิง นางไม้ เทวดา อารักษ์ที่ให้ความคุ้มครองต่อพื้นที่นั้นอยู่ ดังนั้นในการใช้ ประโยชน์ต่อพื้นที่ จึงมีกลไกการสงวน หวงห้าม ยึดถือปฏิบัติต่างไปในแต่ละชุมชน ท้องถิ่น

ประการที่สาม การต่อสู้ทางสังคมเพื่อให้กฎหมายยอมรับสิทธิชุมชน พื้นที่ป่าในความคิดของรัฐ และของชุมชนที่มีความต่างในเรื่องของสิทธิการใช้ประโยชน์ จนหลายชุมชนไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ ในพื้นที่ตามวิถีที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมา เป็นเหตุผลให้ชุมชนต่างๆ ที่ได้อาศัยอยู่กับป่า ออกมานำเสนอ แนวคิดวิธีการในการอยู่ร่วมกับป่า และนำไปสู่การเรียกร้องให้มีกฎหมายรองรับการใช้ประโยชน์ การดูแล รักษาของชุมชนเอง

ข้อมูลของนักพัฒนาเอกชนในพื้นที่ได้รวบรวมเป็นเอกสารระบุว่าในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ กลุ่มคนที่อาศัย อยู่ในพื้นที่ ได้มีการอ้างอิงคำสอนที่มีมาแต่ดั้งเดิมว่าสามารถใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติ ในการจัดการ พื้นที่จะไม่แบ่งพื้นที่โดยการให้หลักทางกายภาพเป็นเกณฑ์ แต่จะให้ความเชื่อจำแนกพื้นที่เป็น 2 ประเภท คือพื้นที่ป่าหวงห้าม และพื้นที่ป่าที่เข้าไปใช้ประโยชน์ได้ ชุมชนจะมีการเข้าไปใช้ประโยชน์ หรือกิจกรรม ต่างกันคือ

พื้นที่ป่าหวงห้าม เช่น ป่าต้นน้ำลำธาร ที่เป็นแหล่งต้นน้ำ หรือน้ำซับอันเป็นต้นกำเนิดของลำห้วย แม่น้ำ กว๊าดอย สันดอย ชุมชนก็จะมีกฎเกณฑ์รักษาป่าอย่างเคร่งครัด คือ ห้ามมีการตัดไม้เด็ดขาด แต่ สามารถใช้ไม้ล้มขนอนนอนไพร เข้าไปเลี้ยงสัตว์ เก็บหาอาหาร และสมุนไพรได้

พื้นที่ป่าที่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ เป็นป่าที่อยู่ใกล้ชุมชน และกำหนดให้ใช้สอยได้ในสิ่งที่ จำเป็น เช่น ไม้ฟืน ไม้สร้างบ้าน(ในกรณีแยกครอบครัวใหม่) ไม้สร้างของส่วนรวม (วัด โรงเรียน ศาลา สะพานฯ) ไม้ไผ่จักสาน ไม้ตีฝ้าย เก็บตองอาหาร เป็นต้น โดยกำหนดไว้ว่าห้ามตัดไม้ขาย โดยส่วนใหญ่ ชาวบ้านจะเรียกพื้นที่ลักษณะนี้ว่า "แพะ" หรือ "ป่าแพะ" ในอดีตมีการใช้พื้นที่ในการทำสวน หรือไร่

ปัจจุบันในหลายพื้นที่ได้มีการเข้าครอบครองพื้นที่ และออกโฉนดที่ดิน มีการปรับพื้นที่ใหม่และเพาะปลูกไม้ผลยืนต้นจนไม่เหลือสภาพของป่าแพะ ดังนั้น ป่า ในความหมายของชุมชน จึงไม่ใช่ต้นไม้ขนาดใหญ่ แต่มีองค์ประกอบหลายอย่างในพื้นที่ป่า มีความเชื่อมต่อพื้นที่นั้นๆ ในการเข้าไปทำประโยชน์ที่ต่างกัน

ในการทบทวนวรรณกรรม ได้เน้นทบทวนงานวิจัย และการศึกษามุมมองในการจัดการทรัพยากรที่เข้ามาแทนที่ในชุมชน โดยเฉพาะการสร้างพื้นที่ทางความคิดที่เป็นศาสตร์อันเป็นฐานของการจัดการทรัพยากรที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ และการศึกษาชุมชนที่ให้คุณค่าทางวัฒนธรรมของตนเป็นเครื่องมือในการดูแล จัดการ ควบคุมการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม เป็นพื้นที่ทางสังคม วัฒนธรรมที่ชุมชนใช้เป็นเครื่องมือในการอยู่ร่วมกันในพื้นที่ อันเป็นความเกี่ยวข้องกับการวิจัยในครั้งนี้

3. วัตถุประสงค์ในการทำวิจัย

3.1. เพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กลุ่มองค์กรท้องถิ่น ในการจัดการปัญหาในท้องถิ่นผ่านกระบวนการทางวิจัยทางวัฒนธรรม

3.2. เพื่อใช้การวิจัยทางวัฒนธรรมท้องถิ่นเชื่อมร้อยคนในท้องถิ่นแลกเปลี่ยนเรียนรู้ปัญหาในท้องถิ่น

3.3. เพื่อฟื้นฟู และถ่ายทอดวัฒนธรรมท้องถิ่นให้กับคนในท้องถิ่น

4. คำถามวิจัย

1. ภายได้เงื่อนไขทางวัฒนธรรมปัจจุบัน การฟื้นฟูประเพณีการแห่ช้างเผือกจะนำไปสู่การถ่ายทอดวัฒนธรรมของท้องถิ่น และเชื่อมร้อยคนในท้องถิ่นให้มีจิตสำนึก และช่วยกันแก้ไขปัญหาของท้องถิ่นโดยท้องถิ่นได้อย่างไร

2. ในท้องถิ่นมีการแสดงออกทางวัฒนธรรมอะไรอีกบ้างที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่นอกเหนือไปจากการแห่ช้างเผือก อันจะนำไปสู่การจัดการปัญหา การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการถ่ายทอด ในระดับพื้นที่ได้

5. ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยภาคสนามเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม(Participatory Action Research) ที่ประสานงานกันระหว่างนักวิจัยภายในชุมชน และภายนอกชุมชนที่จะเรียนรู้กับผู้มีความรู้ ผู้นำ และสมาชิกในท้องถิ่น เป็นผู้ให้ข้อมูล ผู้เก็บข้อมูล รวบรวมข้อมูล โดยมีนักวิจัยสนามจากภายนอกชุมชนเป็นผู้สอบถาม ประสานงาน ติดตาม จดบันทึก รวบรวมข้อมูล และมีที่ปรึกษาโครงการเป็นผู้ช่วยในการให้ข้อเสนอแนะในการดำเนินโครงการ และการจัดทำรายงานผลการวิจัย

5.1. แผนการวิจัย

การดำเนินการวิจัยครั้งนี้มีแผนการศึกษา 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 จะเป็นการศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้อง การศึกษาข้อมูลในพื้นที่โดยการสัมภาษณ์
กลุ่มเป้าหมายของการศึกษาข้อมูล

ขั้นตอนที่ 2 ร่วมจัดกิจกรรม และการสังเกตการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมในพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ถึงการจัดกิจกรรมการแห่ช้างเผือกในปี พ.ศ. 2549

ขั้นตอนที่ 3 เป็นการวิเคราะห์ข้อมูล โดยการจัดเวทีเสวนาในพื้นที่ การจัดเวทีเพื่อวิเคราะห์ข้อมูล

5.2. กลุ่มตัวอย่าง

ในการจัดเก็บข้อมูลกลุ่มตัวอย่างเน้นเก็บข้อมูลกับบุคคลที่เป็นผู้รู้ในท้องถิ่น และผู้รู้ในกลุ่มองค์กรใน
ท้องถิ่นประกอบด้วย

5.2.1. ผู้รู้ ในท้องถิ่น

- พระสงฆ์
- แก่ฝ่ายในลุ่มน้ำลี้
- ช่างขอ
- หมอเมือง
- ผู้อาวุโสในท้องถิ่น

โดยมีผู้รู้ที่เน้นในการศึกษาเรียนรู้เป็นพิเศษ คือ

พ่อครูศรีวัง ตาปัญญา	ประธานกลุ่มผู้สูงอายุตำบลเหล่ายาว จังหวัดลำพูน
มหาสิงใจ ปัญญา	ประธานกลุ่มผู้สูงอายุตำบลบ้านโอง จังหวัดลำพูน
พ่อเล่า สดวงรัตน์	ผู้อาวุโสบ้านศรีเตี้ย ตำบลศรีเตี้ย จังหวัดลำพูน
พ่ออาจารย์อินทร สีหนาท	ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอลี้
พ่อสุคำ ปุ๊ดแค	ผู้อาวุโสบ้านหนองหลัก อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน

5.2.2 กลุ่มองค์กร

- องค์กรเหมืองฝ่ายในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้
- กลุ่มองค์กรด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้
- กลุ่มหมอเมือง
- กลุ่มเกษตรอินทรีย์

5.3. วิธีการเก็บข้อมูล

- 5.3.1. สืบค้นเอกสารหนังสือ เรื่องเล่า ตำนาน ที่เกี่ยวข้องกับการทำวิจัยครั้งนี้
- 5.3.2. สัมภาษณ์ตัวบุคคล ผู้รู้ในชุมชน(Schedule)
- 5.3.3. สร้างเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนระดับกลุ่ม และองค์กรเป้าหมาย(Focused Groups)
- 5.3.4. จัดบันทึกเรื่องราวต่างๆ ความเคลื่อนไหวจากการร่วมจัดกิจกรรมต่างๆ

5.4. การวิเคราะห์ข้อมูล

- 5.4.1. จัดทำเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการทำวิจัยครั้งนี้ โดยรวบรวม เรียบเรียง ข้อมูลที่ได้ ให้เป็น
ระบบ หมวดหมู่

5.4.2. สร้างเวทีแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นในชุมชน เวทีร่วมนักพัฒนา นักวิชาการ ทั้งหน่วยงานและองค์กรภาครัฐ และเอกชนในประเด็นในการวิจัย

5.4.3. สรุป และจัดทำรายงานการทำวิจัย เพื่อเสนอต่อกลุ่มผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการวิจัยครั้งนี้ ได้เพิ่มเติมข้อคิดเห็น

5.5. จัดทำรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

6. ขอบเขตการวิจัย

6.3. ขอบเขตกลุ่มเป้าหมาย

- กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วยผู้รู้ หรือผู้นำทางด้านวัฒนธรรมในพื้นที่
- กลุ่มผู้นำองค์กรชุมชนด้านทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม

6.4. ขอบเขตเนื้อหา

เน้นการศึกษาวิจัยเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับการแข่งขันเมื่อที่มีความสัมพันธ์ต่อการจัดการทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่เป้าหมาย หรือเรื่องราวที่มีความเกี่ยวเนื่อง

7. วิธีการดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนที่ 1

- จัดเวทีประชุมคณะทำงาน และชี้แจงทำความเข้าใจโครงการกับกลุ่มเป้าหมายบางส่วน
- รวบรวมความรู้เรื่องเรื่องวัฒนธรรมความเชื่อในท้องถิ่น ทั้งจากคำบอกเล่า และเอกสาร หลักฐานต่างๆ ความเชื่อ (Mythology) ของชุมชน ในเรื่องที่เกี่ยวข้องในประเด็นการทำวิจัย
- ดำรวจข้อมูลชุมชนกับความสัมพันธ์ต่อองค์กรภายนอกชุมชน ด้านการพัฒนา การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ การจัดการทรัพยากร
- จัดเวทีเสวนากลุ่ม องค์กรต่างๆ ในท้องถิ่น

ขั้นตอนที่ 2

- สนับสนุน ประสานงาน และร่วมจัดเวทีการจัดกิจกรรมการเตรียมการจัดกิจกรรมการฟื้นฟูประเพณีแห่งข้างเผือก
- ร่วมการจัดงาน และเผยแพร่ข้อมูลในรูปแบบการเล่าเรื่องจากผู้รู้ในท้องถิ่น เวทีเสวนาวิชาการ วิทยุทัศน์ หรือนิทรรศการ ตามความเหมาะสมของพื้นที่ เวลา และโอกาสในการนำเสนอ

ขั้นตอนที่ 3

- จัดเวทีเพื่อกำหนดเนื้อหาการจัดทำรายงานการวิจัย ระหว่างนักวิจัย ที่ปรึกษาโครงการ และตัวแทนผู้รู้ในท้องถิ่น
- รวบรวมข้อมูล และจัดทำข้อมูล เพื่อนำเสนองานวิจัย และรับฟังข้อเสนอแนะ

- จัดทำสื่อข้อมูลจากการวิจัย เพื่อเผยแพร่ และใช้ในเวทีสัมมนา
- จัดเวทีสัมมนาเสนอรายงานวิจัย และรับฟังข้อเสนอแนะ
- เสนอรายงานการวิจัยต่อสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
- แก๊โซ และจัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์

8. สถานที่ดำเนินการวิจัยหรือเก็บข้อมูล

ชุมชนในพื้นที่ในเขตลุ่มน้ำลี้

9. อุปกรณ์การทำวิจัย

9.1. สมุดบันทึก

9.2. กล้องบันทึกภาพเคลื่อนไหว

9.3. เครื่องบันทึกเสียง

9.4. คอมพิวเตอร์ และอุปกรณ์ในการจัดเก็บข้อมูล

9.5. วิดีโอ หรือเครื่องมือให้นำเสนอข้อมูลภาพถ่าย และภาพเคลื่อนไหวได้

10. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

10.1. ชุมชนสามารถใช้งานวิจัยเป็นเครื่องมือในการเสนอข้อมูลทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น

10.2. ชุมชนมีโอกาส และพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนปัญหา และแสวงหาแนวทางในการจัดการปัญหา

ของท้องถิ่น

10.3. ช่วยสร้างจิตสำนึกร่วมในการจัดการแก๊โซปัญหาทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น

11. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

11.1. ได้ผู้รู้ทางวัฒนธรรม และเครื่องมือที่ใช้ในการเผยแพร่งานด้านวัฒนธรรม

11.2. มีพื้นที่การแสดงออกทางวัฒนธรรม หรือเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมอีกรูปแบบหนึ่ง

11.3. ได้เครื่องมือ หรือสื่อ ที่ชุมชนเข้าถึงได้ง่าย ทั้งการใช้ และการทำความเข้าใจ

การทำความเข้าใจการจัดการทรัพยากรการพื้นที่ภายใต้การวิจัยทางวัฒนธรรม ผู้ศึกษาได้ทำการสืบค้นข้อมูลเรื่องราวการตั้งถิ่นฐาน การสร้างพื้นที่ทางสังคม และวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นที่มีอยู่ทั้งในรูปของตำนาน ความเชื่อดั้งเดิมที่เล่าสืบต่อกันมา เอกสารการจดบันทึกเอกสารเรื่องราวในพื้นที่ ในการศึกษาที่มีข้อค้นพบการอธิบายความหมายต่อพื้นที่ใน 2 เรื่อง คือ เรื่องเล่า ตำนานที่เกี่ยวข้องกับการตั้งพื้นที่ และเรื่องราวเกี่ยวกับช้างในพื้นที่ที่สร้างพื้นที่ทางสังคม และวัฒนธรรมร่วมให้คนในลุ่มน้ำ คือ

1. เรื่องเล่าพื้นบ้าน ตำนานเมือง กับการตั้งถิ่นฐาน

ในบริเวณนี้มีตำนานเรื่องเล่าของท้องถิ่นที่เล่าต่อกันมา ในอดีตไม่มีบันทึกเป็นเอกสาร หรืออาจเคยมีการบันทึก แต่สูญหายไป โดยเรื่องราวส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องเล่าถึงประวัติความเป็นมาของคนที่มาตั้งรกรากในพื้นที่นี้ และตำนานความเชื่อ ปัจจุบันส่วนหนึ่งมีการจัดทำเอกสารบันทึกเรื่องราวต่างๆ ขึ้นใหม่ โดยจัดพิมพ์เป็นภาษาไทย การจัดทำยังไม่มีเผยแพร่มากนัก จะจัดทำในช่วงพิเศษ ในงานบุญต่างๆ เช่น งานฉลองตราตั้งเจ้าคณะอำเภอ หรืองานศพบุคคลสำคัญ เป็นต้น

1.1. ตำนานเรื่องบ้าน นามเมือง

เรื่องเล่าบ้าน และเมืองในตำนานในพื้นที่พบว่ามีสองเรื่อง คือ เช่น เรื่องเจ้าแม่จามะรี เรื่องราวเกี่ยวกับพระเจ้าแปดเหลี่ยม เรื่องราวดังกล่าวเน้นเล่าเรื่องการเดินทาง การตั้งรกรากของคนสมัยนั้น มีการเหยียดชื่อพื้นที่ ที่ไปที่มาของการตั้งชื่อในการตั้งรกรากของคนในพื้นที่นี้ ผ่านเรื่องราวตามตำนานที่ให้ ความสัมพันธ์ของคนที่อยู่ในเหตุการณ์ว่าเกิดอะไรขึ้น จึงได้มีชื่อบ้านนามเมืองเช่นนั้น และเล่าถึงความสัมพันธ์เพื่อนบ้านใกล้เคียงกัน ว่ามีมิตรที่ช่วยเหลือกัน หรือมีการกระทบกระทั่งจนเกิดการสู้รบกันบ้าง รวมทั้งการอ้างอาณาเขตการปกครอง หรือเขตอิทธิพลของเจ้าที่ปกครองในพื้นที่

ในการศึกษาได้หยิบยกเอาตำนานสองเรื่อง คือตำนานเกี่ยวกับพระเจ้าแปดเหลี่ยม และตำนานเรื่องเจ้าแม่จามะรี มาใช้ในการวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่ และการอยู่ร่วมกันของคนในท้องถิ่น โดยเนื้อหาทั้งหมดผู้ศึกษาได้รวบรวมไว้ในภาคผนวก ในหัวข้อนี้จะเป็นการหยิบเอาเพียงประเด็นที่มีการกล่าวอ้างถึงอาณาบริเวณที่ตำนานพยายามสร้างพื้นที่รวม ผ่านตำนานไว้ดังนี้

1.1.1. เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระเจ้าแปดเหลี่ยมเวียงหวาย³

เรื่องราวของพระเจ้าแปดเหลี่ยมเล่าโดยสรุปได้ว่า มีนายพรานเข้าป่าล่าสัตว์ในป่าพื้นที่ต้นน้ำแม่ลอบ ได้พบสาวงามนามว่านางแก้ว ซึ่งเป็นบุตรบุญธรรมของฤๅษีตนหนึ่ง แต่ด้วยตนไม่มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ที่จะได้นางมาเป็นภรรยา จึงนำเรื่องทูลต่อเจ้าพระยาเจ้าเมืองเวียงหวาย(เชื่อกันว่าตั้งอยู่ที่วัดสะเลียมหวาน

³ ข้อมูลเพิ่มเติมในภาคผนวก 1

ในพื้นที่บ้านกลาง ตำบลบ้านโสัง อำเภอบ้านโสัง จังหวัดลำพูนในปัจจุบันนี้) ให้พระยาจันทร์ ไปสู่ขนางแก้วมาเป็นมเหสี ประกอบกับทางฤๅษีพ่อของนางแก้วเห็นว่าลูกสาวของตนเป็นสาวควรมีคู่ครองได้แล้ว จึงเชิญเจ้าเมืองต่างๆ มาประลองกำลังในการขึ้นคอย ได้แก่ ขุนหลวงมะลังกะ พระยาวิวอ พระยาติดเดี่ยวจวงวอง พระยาต๋องกองปากหวาก และพระยาจันทร์ หากใครไม่มีอาการเหนื่อยให้เห็นก็จะยกลูกสาวให้ ในการประลองแข่งขันขึ้นคอยปรากฏว่าเจ้าเมืองอื่นเหนื่อยหอบ จนออกเสียง หุๆ (ภาษาท้องถิ่นมีความหมายว่า เหน็ดเหนื่อยอย่างมาก แต่ในภาษาพูดของปกากะญอ ระบุว่า เป็นระนิชนิดหนึ่ง⁴) อันเป็นที่มาของชื่อภูเขาว่าคอยฮือหุ การแข่งขันดังกล่าวพระยาจันทร์ชนะเนื่องจากไม่แสดงให้เห็นความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า จึงได้นางแก้วมาเป็นพระมเหสี

ในการเล่าเรื่อง มีครั้งหนึ่งในการเดินทางของพระยาจันทร์ที่จะไปสู่รบกับเมืองลี ได้กล่าวถึงสถานที่ต่างๆ ในการเดินทางผ่านไป เช่น บ้านแม่ป้อก บ้านป่าหอก บ้านปวงคำ บ้านล้อง น้วยสร้อย บ้านหลายแก้ว ล้องธาร วังธาร คอยแดน เป็นต้น

ในความเชื่อที่เกิดจากเรื่องราวของพระเจ้าแปดเหลี่ยมเชื่อกันมาว่า หากปีไหนที่ฝนไม่ตกต้องตามฤดู เป็นเพราะพระยาจันทร์ หรือพระเจ้าแปดเหลี่ยมไม่ให้ฝนตกข้ามคอยแดนมาได้ ผู้ที่เป็นลูกหลานของพระยาออกพระยายีจะต้อง ไปขอขมาภู(ธาตุ)ของพระเจ้าแปดเหลี่ยม และขอฟ้าขอฝนให้ตกลงมาตามความเชื่อดังกล่าว ในตำนานตอนหนึ่งกล่าวว่า หลังจากพระยาจันทร์ได้แต่งงานกับนางแก้วแล้ว พระยาออก พระยายี จึงเป็นสหายที่มีเมืองตั้งอยู่ในพื้นที่บ้านหนองล่องปัจจุบัน ได้รักษวนพระยาจันทร์รบกับทางเมืองลี แต่เมื่อถึงกลางทางจึงได้แอบหนีกลับมาลี้ภัยตัวนางแก้วไปอยู่เมืองของตน พระยาจันทร์คิดว่าพระมเหสีของตนคือนางแก้ว ได้บั่นใจให้กับพระยาออก พระยายี จึงบักสันบั่นแดนไม่ให้มีการข้ามไปมาหาสู่กันอีก ดังนั้นหากมีฝนตกลงมาจะไม่ข้ามแดนไปยังเวียงหนองล่อง ผู้ที่อาศัยในพื้นที่เวียงหนองล่องจะต้องไปขอขมาต่อภูพระยาจันทร์ที่คอยก้อม เพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล(สัมภาษณ์ กำนัน ธนา ยะโสภา และพ่อเล่า สูดวงรัตน์)

ในตำนานดังกล่าวยังได้ระบุถึงชื่อบุคคลที่สำคัญ เช่น ขุนหลวงมะลังกะ พระยาวิวอ พระยาติดเดี่ยวจวงวอง พระยาต๋องกองปากหวาก พระยาจันทร์ราชา ในการเอ่ยถึงชื่อบุคคลดังกล่าวผู้ศึกษาเข้าใจว่าในพื้นที่บริเวณนี้น่าจะมีกลุ่มคนชาติพันธุ์อื่นที่อาศัยอยู่อีก เช่น คนลัวะโดยสังเกตจากชื่อของขุนหลวงมะลังกะ หรือโพล่งโดยสังเกตจากชื่อของพระยาวิวอ(มีความหมายถึงความเศร้า อาลัยอาวรณ์) เป็นต้น

1.1.2. เรื่องเล่าเกี่ยวกับเจ้าแม่จามรี⁵

จากเอกสาร และคำบอกเล่าของคนในพื้นที่เขตเมืองลี มีตำนานที่กล่าวถึงนางจามรี หรือเจ้าแม่จามรี(เป็นคนละคนกับเจ้าแม่จามเทวี ผู้ครองนครหริภุญชัย) ตำนานเล่ากันว่าเมืองลีเดิมเป็นที่อยู่ของคน

⁴ พุทศุยกกับพ่อเผ่าตาและะ จึงเป็นคนปกากะญอ

⁵ ข้อมูลเพิ่มเติมในภาคผนวก 1

ละว้ามาก่อน รวาก่อนพุทธศักราช 1800 ในสมัยสุโขทัย ได้มีคนโตล้านช้างอพยพหนีข้าศึก และโรครระบาดมาจากแคว้นหลวงพระบาง(ราชอาณาจักรน่านเจ้า) มีพระนางจามะรีเป็นหัวหน้า มีท้าวพวงมหาด หรือปวงมหาดเป็นผู้สนิทใกล้ชิดเป็นผู้นำทาง เมื่อเดินทางถึงบริเวณบ้านปวงในปัจจุบัน ขณะที่หยุดพักแรมอยู่นั้น ท้าวปวงมหาดได้ออกแคว่ล่าสัตว์ แล้วถูกอสรพิษกัดถึงแก่ความตาย พระนางจามะรีจึงได้ปลงศพท้าวปวงมหาด ณ ที่นั้น ซึ่งต่อมาที่แห่งนั้นได้ชื่อว่า “บ้านปวง” และที่ปลงศพนั้นก็คือที่ตั้งวัดแคว่ หรือ “วัดแคว่” ในปัจจุบัน เมื่อขาดผู้นำทาง พระนางจึงได้ทำพิธีบวงสรวงขอให้ช้างเป็นผู้นำทางช้างหาที่ตั้งบ้านเมืองที่เหมาะสม ได้ทำพิธีบวงสรวงอธิษฐานถึงสามครั้ง โดยขอให้เทพอารักษ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ช่วยเหลือให้ได้สร้างบ้านแปงเมือง มีคำอธิษฐานว่า “กันว่าจะได้สร้างบ้านแปงเมืองแต่ ๆ ได้หลีกหนีหนีพันภัยแต่ ๆ ขอเทพอารักษ์ได้โปรดนำช้างไปสู ณ ที่ที่จะสร้างบ้านแปงเมืองด้วยเถิด” เสร็จพิธีแล้วช้างก็ออกเดินทางต่อ นำขบวนที่ติดตามเลียบเลาะลำน้ำลี้ขึ้นไปทางทิศใต้ แล้วแยกขึ้นไปตามลำน้ำอีกสายหนึ่ง ณ ที่ลำน้ำมาบรรจบกันสามสายนั้น ต่อมาเมื่อมีชื่อเรียกว่า “แม่ลี้” “แม่แต๊ะ” และ “แม่ไป” ช้างได้นำเดินขึ้นไปตามลำน้ำแม่แต๊ะ ได้อีกระยะหนึ่งก็เดินตัดขึ้นฝั่งแม่น้ำแม่แต๊ะทางด้านตะวันตกขึ้นไปบนเนินสูง จนถึงบริเวณแห่งหนึ่ง ช้างก็ได้หยุดเดินและทำปฏิริยาห้าประการ ดังนี้

1. คู่เข้า หรือหมอบลง
2. รูงวงขึ้น ทำลักษณะคล้ายประนมไหว้และโปรยดอกไม้
3. ส่งเสียงโกลนจนทดังสั้นสะเทือนพื้นดินและแผ่นดินฟ้า
4. ใช้งาทั้งคู่ปักลงดินเป็นนิมิตหมาย
5. ลูกขึ้นทำท่าคึกคักจึงร้อง เดินรอบบริเวณตลอดลักษณะทักษิณาวรรตสามรอบ พอสิ้นสุดกิริยาทั้งห้า

แล้ว ช้างได้หยุดเดินหมอบลงนอนหันหัวไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ รูงวงขึ้นไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ พัวชมกับสิ้นใจตายลงในบัดดล

ด้วยเหตุอันเกิดดังนี้ พระนางจามะรีก็ได้ปลดเครื่องช้างออก ให้ไพร่พลหยุดพักอาศัยเป็นการถาวร เมื่อได้หยุดพักอาศัยเป็นเวลาสมควรแล้ว พระนางจามะรีจึงได้พิจารณาบริเวณที่แห่งนั้น ปรากฏว่าเป็นพื้นที่อยู่บนที่สูง มีลำน้ำไหลผ่านทางด้านทิศตะวันออกสายหนึ่ง (คือลำน้ำแม่แต๊ะ) ทางด้านทิศตะวันตกก็มีลำน้ำไหลผ่านอีกสายหนึ่ง อ้อมไปทางทิศเหนือไปบรรจบกับลำน้ำแม่แต๊ะ ส่วนทางทิศใต้เป็นแนวป่าไถลออกไปกว้างใหญ่ เมื่อได้พิจารณาทำเลเป็นที่รอบคอบแล้ว พระนางจามะรีได้สั่งให้ไพร่พลทำการแผ้วถางพื้นที่โนและนอกบริเวณที่ช้างได้เดินเป็นทักษิณาวรรต พร้อมกับป่าวประกาศให้ไพร่พลทราบทั่วกันว่า ได้กำหนดสร้างบ้านแปงเมืองขึ้น ณ ที่นี้

ตำนานทั้งสองเรื่องดังกล่าวมีชื่อหมู่บ้านส่วนหนึ่งพ้องกับชื่อหมู่บ้าน และสถานที่ต่างๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบัน โดยส่วนมากชื่อสถานที่ และหมู่บ้านมักเป็นพื้นที่ของกลุ่มคนยวนอาศัยอยู่เป็นส่วนใหญ่ และกลุ่มคนยวนเองก็มีความเชื่อว่าตนสืบเชื้อสายมาจากกลุ่มคนตามตำนานที่ได้เล่ามา

1.2. เรื่องเล่าการตั้งถิ่นฐานหลัง พ.ศ. 2101

กัทร ธิลลาค (2544)รวบรวมของความเป็นมาเกี่ยวกับเมืองลำพูน โดยอ้างตามตำนานพื้นเมือง เชียงใหม่ว่า เมืองลำพูนตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพม่าหลังเมืองเชียงใหม่ได้เสียเมืองให้กับพระเจ้าหงสาวดี บยिनนอง ราวปี พ.ศ. 2101 หลังจากนั้นจึงมีการต่อสู้แย่งชิงเมืองกันอีกหลายครั้ง ใน พ.ศ. 2314 พญาจำ บ้านเมืองเชียงใหม่ด้พยายามชิงเมืองจากโปรวมะยวงวน แต่ไม่สำเร็จ จึงชักชวนพระยาภาววิละแห่งเมืองละ กอน (ลำปาง) ขอความช่วยเหลือจากพระเจ้าตากสินมหาราช ให้ช่วยปลดปล่อยเชียงใหม่ให้มีเอกราช และ ตีเอาเมืองเชียงใหม่คืนได้ในปี พ.ศ. 2317 พญาจำบ้าน ได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าตากสินมหาราชเป็นพระยา วิเชียรปราการ ครองเมืองเชียงใหม่

ในปี พ.ศ. 2320 พม่าได้เข้ามาตีเมืองคืนจากพญาจำบ้าน พญาจำบ้านพ่ายแพ้การรบในครั้งนี้ จึง พาไพร่พลหลบหนีมาตั้งค่ายในพื้นที่หนองหลวง (เวียงหนองล่องในปัจจุบัน) ภายหลังเคลื่อนย้ายกำลังพล และระดมกำลังคน เสบียงอาหารมาตั้งที่มั่นที่เวียงสะแกง (บ้านวังสะแกงในปัจจุบัน) เนื่องจากอยู่ริมฝั่ง แม่น้ำปิงเหมาะแก่การเคลื่อนย้ายกำลังพลทางน้ำไปยังเชียงใหม่

จากเหตุการณ์ดังกล่าว คนในพื้นที่บ้านเวียงหนองล่อง บ้านศรีเตี้ย และพื้นที่ใกล้เคียงจะมีเรื่องเล่า ถึงเหตุการณ์ในยุคดังกล่าวอย่างมาก และถือเป็นจุดกำเนิดของชุมชนหลายชุมชนในพื้นที่บริเวณนี้ เช่น ใน พื้นที่บ้านดอยก้อม อำเภอบ้านโฮ่ง มีเรื่องเล่าว่าเจ้านายองค์หนึ่งชื่อพระยาสุพรรณ เดิมอยู่ที่บ้านโฮ่งที่เข้า มาตั้งชุมชน และมีการสร้างระบบเมืองฝ่ายขึ้น โดยเกณฑ์คนเข้ามาบุกเบิกพื้นที่ และขุดลำเหมือง และ สร้างฝ่ายขึ้น ภายหลังได้มีการตั้งชุมชน และสร้างวัดขึ้นที่ดอยก้อม จนมีคนเข้ามาตั้งรกรากเพิ่มมากขึ้น เรื่อยๆ(สัมภาษณ์พ่อศรี สุริยาภาค)

นอกจากนี้ในบ้านศรีเตี้ยมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับการเข้ามาใช้พื้นที่บริเวณนี้ว่า ได้มีนายเตจจะเข้ามา บุกเบิกพื้นที่ทำนาข้าว และมีการสร้างเหมืองฝายปันทองขึ้น จนได้รับแต่งตั้งให้เป็นแก่บ้านดูแลชาวบ้านใน บริเวณนี้ รวมทั้งสมบัติของเจ้าเมือง เช่น จิวหลวง ห้วย หนอง คลองบึง ภายหลังได้รับแต่งตั้งเป็นแคว่น (กำนัน) ขุน, ท้าว และแสนสุรินทร์ แต่คนส่วนใหญ่ในชุมชนนิยมเรียกท้าวเตจจะมากกว่าตำแหน่งอื่น (สัมภาษณ์พ่อเล่า สูดวงรัตน์)

การบุกเบิกพื้นที่ทำนา และการทำเหมืองฝายจะเริ่มเข้ามาก่อนการก่อตั้งชุมชนหลายชุมชนในพื้นที่ นี้ แต่หลายชุมชนที่ศึกษาจะอ้างในทำนองเดียวกันเสมอว่า การบุกเบิกพื้นที่ทำนา และการทำเหมืองฝาย จะเกิดขึ้นพร้อมๆ กัน ดึงนำในการทำเกษตรในช่วงนี้ เน้นใช้น้ำเพื่อใช้ในนาข้าวเป็นหลัก และมีพื้นที่ไม่ กว้าง การบุกเบิกพื้นที่เพื่อการทำนาข้าวขนาดใหญ่เกิดขึ้นในช่วงปลายของช่วงเวลานี้ ก่อนการล่มสลาย ของระบบเจ้าในหัวเมืองเหนือ อันเนื่องมาจากการขยายอำนาจของรัฐไทยที่เพิ่มมากขึ้น และเปลี่ยนรูปแบบ การปกครอง จากหัวเมืองที่ให้อำนาจกับเจ้าเมือง เป็นการปกครองโดยขุนนางที่ส่งมาจากรัฐสยามในที่สุด ภายหลังการปกครองที่ถูกผนวกเข้ากับรัฐสยามนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2486 ภายหลังเจ้าจักรคำขจรศักดิ์สิ้น ทิราลัย เรื่องราวของท้องถิ่นจึงถูกผูกโยงเข้ากับรัฐสยามนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

1.3. กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัย และการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่

พื้นที่ลุ่มน้ำลี้ในปัจจุบันประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ 3 ชาติพันธุ์ คือ กลุ่มคนเมือง(หรือคนไตญวน ไตโยนก) คนยอง และคนโพ่ง อาศัยกระจายตามพื้นที่ลุ่มน้ำ และหุบเขา แต่ละชุมชนมีการเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในช่วงเวลาที่ต่างกันไป โดยการตั้งถิ่นฐานแต่ละกลุ่มจะเลือกทำเลการตั้งถิ่นใกล้ลำห้วย แม่น้ำใหญ่ และกระจายเข้าไปในพื้นที่ภูเขาสูง ส่วนกลุ่มคนที่ย้ายเข้ามาในภายหลังประกอบด้วย กลุ่มคนไทย และกลุ่มคนจีน ซึ่งส่วนใหญ่เข้ามารับราชการ ค้าขาย ทำสวนเกษตร

1.3.1 กลุ่มคนยวน หรือญวน

ในกลุ่มคนยวน มักมีการอ้างถึงตำนานเรื่องเล่าเจ้าแม่จามรี และตำนานเรื่องเจ้าพ่อแปดเหลี่ยม ได้เล่าถึงสถานที่หลายแห่งที่เจ้าแม่จามรีได้เดินทางไปถึงสถานที่ต่างๆ อันเป็นที่มาของการตั้งบ้านเรือน ที่อยู่อาศัยของกลุ่มตน และการเข้ามาอยู่ในพื้นที่เพื่อหนีภัยสงครามในช่วงหลังปี พ.ศ. 2101 เป็นต้นมา

กลุ่มคนยวน หรือญวน ปัจจุบันจะเรียกตัวเองว่า เป็นกลุ่มคนเมือง ในพื้นที่พบว่ามีการตั้งกลุ่มบ้านกระจายตามลุ่มน้ำสำคัญ และมักจะมีพบว่ามีมีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อดูแลผลประโยชน์ของเจ้าเมือง และบุกเบิกทำที่ดินทำกินให้แก่เจ้าเมือง ทำระบบเหมืองฝาย เช่น ในพื้นที่บ้านโง่ง บ้านศรีเตี้ย อำเภอบ้านโง่ง จังหวัดลำพูน หรือหลีกเลี่ยงภัยสงครามเข้าไปอยู่ในพื้นที่อำเภอทุ่งหัวช้าง เช่น ในพื้นที่บ้านปวง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม คนยวนในพื้นที่เชื่อว่าคนเป็นกลุ่มคนที่เป็นลูกหลานของเจ้าแม่จามรีตามตำนานที่เล่าสืบต่อกันมา และอ้างความเป็นเจ้าของพื้นที่ตามตำนานที่เล่าถึง รวมทั้งเชื่อว่าตนเป็นกลุ่มคนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่

1.3.2 กลุ่มคนชาวเปียง หรือโปร่ว หรือโพ่ง

ในเรื่องเล่านิทานของคนโพ่งเกี่ยวกับนายพรานล่าสัตว์ ครั้งหนึ่งนายพรานได้พบกวางคำตัวหนึ่ง ได้พยายามตามกวางดังกล่าวไปหลายทิศหลายทาง ตอนหนึ่งของเรื่องเล่าว่า นายพรานได้ล่ากวางมาจนถึงที่แห่งหนึ่งมีถ้ำที่ลึกเข้าไปในหน้าผา จึงเรียกสถานที่แห่งนั้นว่าเตอญู(และเพี้ยนเป็นละญู หรือลำพูนในปัจจุบัน) ปัจจุบัน รัฐบาลฯได้สร้างพระธาตุขึ้นไว้ที่คอกยวงคำ อำเภอทุ่งหัวช้างให้ผู้คนได้สักการบูชา

ในการเข้ามาตั้งถิ่นฐานเชื่อต่อกันมาว่า กลุ่มคนโพ่ง ได้ย้ายมาตั้งถิ่นฐานทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองลำพูน หลังจากถูกเกณฑ์มาเป็นลูกหาบในการต่อสู้กันในช่วงสงครามต่างๆ คนโพ่งมีความสามารถในการเลี้ยงช้าง จึงได้รับมอบหมายให้ดูแลช้างของเจ้าเมือง และคล้องช้างไว้ใช้ในการศึกต่างๆ จนมีการขยายครัวครัวอยู่อาศัยมากมายในพื้นที่บริเวณรอยติดต่อยุทธศาสตร์ระหว่างอำเภอแม่ทา อำเภอบ้านโง่ง อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน อำเภอห้างฉัตร และอำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง (สัมภาษณ์ นายสุลักษณ์ ปุ๊ตแค)

ในพื้นที่บ้านห้วยหละ อำเภอบ้านโง่ง จังหวัดลำพูน ตั้งอยู่ที่ราบเชิงเขา มีเจ้าโกศล ณ ลำพูน(เดิมสกุล ณ เชียงใหม่) ได้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ในหมู่บ้าน ชาวบ้านได้ยกให้เป็นนายบ้านโดยสร้างบ้านรายรอบบ้านของเจ้าโกศล ในลักษณะการตั้งบ้านในที่ราบดังกล่าวจึงมีการเรียกคนกลุ่มนี้ว่าเปียงเปียง (หมายถึงที่

ราบ) นอกจากบ้านห้วยหละแล้ว ยังมีกลุ่มบ้านที่คนโหลงมาตั้งอยู่อีก เช่น บ้านดงมะเฟือง ตำบลบ้านโหลง บ้านปาง อำเภอลี้ เป็นต้น

1.3.3 กลุ่มคนของ

กลุ่มคนของในพื้นที่ลุ่มน้ำโดยทั่วไปมักอธิบายว่าตนเข้ามาในพื้นที่นี้ช่วงหลังปี พ.ศ. 2348 หลังพระยาภาววิไลได้ไปกวาดต้อนเอาผู้คนจากเมืองยองเข้ามาอยู่ในเมืองลำพูน เส้นทางเข้ามาในพื้นที่มักเริ่มจากการเข้ามาในพื้นที่อำเภอป่าซาง ก่อนกระจายตัวไปตามพื้นที่ลุ่มน้ำสำคัญต่างๆ

ในการศึกษาข้อมูลภาคสนาม พบว่าในพื้นที่ที่มีการระบุถึงการตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณนี้โดยส่วนใหญ่พบว่ามี การตั้งถิ่นฐานไม่เกิน 150 ปี พบมากที่สุดราว 95 ปี

ในพื้นที่สูงจะพบว่ามีการตั้งบ้านเรือน ในพื้นที่รวม 52 หมู่บ้าน โดยบางชุมชนตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่ราบลุ่ม หรือที่ราบเชิงเขา เช่น คนในหมู่บ้านปาง ตำบลศรีวิชัย อำเภอลี้ บ้านห้วยหละ ตำบลป่าพุด บ้านดงมะเฟือง ตำบลบ้านโหลง อำเภอบ้านโหลง จังหวัดลำพูน กลุ่มบ้านที่ตั้งอยู่ราบลุ่ม หรือที่ราบเชิงเขา ส่วนในพื้นที่ราบลุ่มน้ำ และพื้นที่ดอน จะพบว่า เป็นกลุ่มคนเมือง และคนของ กระจายอยู่เต็มพื้นที่

2. ช่างการช่างพื้นที่การรวมกลุ่มในลุ่มน้ำแม่ลี้

ในการเล่าเรื่องช่างในท้องถิ่นมีช่างที่สำคัญอยู่ 3 เรื่อง คือ ช่างในพระเวสสันดรชาดก และช่างที่ใช้ประกอบการทานใช้ ตานแทนในกลุ่มที่น้องโหลงในพื้นที่พระบาทห้วยต้ม ช่างของเจ้าแม่จามรี ในสองเรื่องแรก เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ส่วนเรื่องที่สามเป็นเรื่องราวตำนานเมืองลี้ที่ช่างถึงช่างทรงของเจ้าแม่จามรี

2.1 ช่างเผือกในพระเวสสันดรชาดก

เรื่องราวของช่างเผือกมวงกลในเวสสันดรชาดก มีเรื่องราวเล่าว่า ในเมืองเชตครมีช่างคู่บ้านคู่เมืองเผือกหนึ่ง มีลักษณะอันเป็นมงคลเช่นที่ได้กล่าวมา อยู่ในพระราชวังของพระยาสนขัญ เป็นช่างคู่บารมีพระเวสสันดร พระเวสสันดรเป็นเจ้าผู้มิพระราชหฤทัยใฝ่ในการให้ทานเป็นอันมาก ทานทุกอย่าง ทานแม้กระทั่งพระโอรสและพระธิดา หรือแม้กระทั่งนางมัทรีผู้เป็นพระชายา พระเวสสันดรได้ทานช่างเผือกเผือกนั้นให้แก่ชาวเมืองคลิงครุฑ ซึ่งมีวิกฤตการณ์ทางธรรมชาติเกิดขึ้นในบ้านเมือง บ้านเมืองแห้งแล้ง ฝนไม่ตกมาหลายปี น้ำในแม่น้ำ บ่อน้ำแห้งขอด พืชพันธุ์ล้มตายทั้งเมือง ชาวเมืองจึงต้องส่งตัวแทนไปขอช่างมวงกลจากพระเวสสันดร

หลังจากที่ชาวเมืองคลิงครุฑได้ช่างเผือกไปไว้ในเมืองแล้ว ฝนฟ้าก็ตกต้องตามฤดูกาล ทำให้บ้านเมืองชุ่มฉ่ำ มีน้ำกินน้ำใช้ขึ้นมาทันที ชาวไร่ชาวนาได้ประกอบการอาชีพทำไร่นากันอย่างสบายใจ

หลังจากที่พระเวสสันดรได้ถวายทานข้างเผือกไปแล้วนั้น ชาวเมืองจึงเข้าร้องเรียนกับพระยาสนขัณเฑ ว่าพระเวสสันดรเป็นคนไม่ดีทำให้บ้านเมืองเสียหาย พระยาสนขัณเฑได้ฟังคำร้องเรียนจากชาวเมือง จึงทรง เเนงเทศพระเวสสันดร นางมัทรี กัณหา และชาติออกจากเมือง ไปบวชเป็นฤๅษีในเขาวงกต

ภายหลังพระยาสนขัณเฑ และชาวเมืองเห็นถึงความอุตสาหะในการบำเพ็ญเพียรการให้ทานของพระ เวสสันดร จึงไปรับพระเวสสันดร นางมัทรี กัณหาและชาติกลับสู่บ้านเมือง

ลักษณะของข้างเผือกหรือข้างมงคลนั้น นักปราชญ์ท่านกล่าวไว้ถึงลักษณะเจ็ดประการ คือ

- 1) ตาขาว มีดวงตาสีขาวเรื่อๆ เหมือนต่าน้ำข้าว แก้วตาใสเรืองรองเป็นประกายแก้วผลึก
- 2) เพดานขาว มีเพดานปากขาวดุจเนื้อในของเผือกมัน
- 3) เล็บขาว มีเล็บขาวเหมือนงาของมันเองทั้งหมด หวังหุ้มเล็บสม่ำเสมอ
- 4) พื้นหนังขาว สีคล้ายหม้อดินใหม่ ทั่วสรรพางค์กาย
- 5) ขนหางขาว มีขนที่หางขาวเป็นพวงพุ่มลดหลั่นกันจนถึงน่องตอนล่างระหว่างเท้าหลัง
- 6) ขนขาว มีขนทั่วสรรพางค์กายเป็นสีขาวนวล แต่ละขุมขนมีเส้นขนออกสม่ำเสมอทั้งขุมละหนึ่ง เส้น และยาวเสมอกัน
- 7) ชันตะขาว มีสีคล้ายหม้อดินใหม่ มีรองเล็บเมื่อแรงตัวไต่ล่อออกมาจากนอกเท้าจะมีสีขาว หรือ สีเป็นเหมือนเนื้อของเผือกมัน หรือดุจสีของหม้อดินใหม่ ซึ่งมีสีค่อนข้างคล้ายดินอ่อน

ลักษณะเช่นที่กล่าวมาถือได้ว่าเป็นลักษณะของข้างมงคล ข้างเผือกเมื่อเกิดมีในบ้านเมืองใด ชาวบ้านหรือเจ้าของข้างส่วนมากมักจะนำข้างไปถวายเจ้านครผู้ครองบ้านเมืองนั้น ชาวบ้านหรือเจ้าของ ข้าง จะไม่เลี้ยงเอาไว้เหมือนข้างเรือกอื่นๆ

2.2 ข้างในพิธีदानใช้ ดานแทน^๑

การสร้างข้างขึ้นเพื่อใช้ในพิธีदानใช้ ดานแทน พิธีदानใช้ ดานแทนเป็นการขอขมาพระพุทธ พระ ธรรม พระสงฆ์ ผู้มีคุณ หรือล่วงเกิน ทำผิดศีล ขอขมาต่อสรรพสิ่งต่าง ในพิธีดังกล่าวมีเครื่องสักการะหลาย อย่าง เช่น การก่อกองทราย การทำตุง ดันทานเลื้อผ้า ข้างเจ็ดหัว และข้างสามหัว

ข้างเจ็ดหัว เป็นรูปข้างที่สร้างขึ้น เทียบกับพระอภิธรรม 7 คัมภีร์ ส่วนข้าง 3 หัว เทียบกับ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ข้างหัวเดียวเทียบได้กับท้าวพระยามหากษัตริย์ ผู้นำเพ็ญเพียรพระธรรม

2.3 ข้างเจ้าแม่จามรี

พญาข้างของเจ้าแม่จามรี มีนามว่าพลายสุวรรณมงคล เป็นข้างคู่บุญบารมีของพระนางจามรี โดย พระนางจามรีได้พาบริวารชายหญิง มาถึงเชียงตุง เชียงรุ่ง เชียงแสน ตามลำดับ ขณะที่เดินทางมาถึงเมือง จำปี(เมืองฝาง) หรือเมืองคามิระนคร เจ้าแม่จามรีได้พญาข้างเรือกหนึ่ง คือ พลายสุวรรณมงคล เป็นข้าง

^๑..... "พระชัยวงศ์दानสติ"ป สัมพันธ์พานิชย์ 2544 หน้า 245-253

คู่บุญบารมีของพระนางจามรี เจ้าพันมหาได้เป็นหัตถจารย์ (ความรูปร่าง) ต่อมาข้างเชือกดังกล่าวได้นำ ขบวนหนีออกจากเมืองคามิระนคร หรืออำเภอฝางในปัจจุบัน พระนาง ได้ตั้งสัจจะอธิษฐานว่าขอให้ไปโดย สวัสดิภาพ เดินทางมาจนกระทั่งมาสร้างเมืองลีในปัจจุบัน

ในช่วงการเดินทางข้างปลายสุวรรณมณฑลมีความสำคัญอย่างมากต่อการตั้งชื่อบ้าน นามเมือง ต่างๆ ในพื้นที่ ซึ่งในเรื่องราวที่เล่าในการเดินทางถึงพื้นที่ไหนข้างปลายสุวรรณมณฑลมักมีการตั้งชื่อบ้าน ตามการเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น การอพยพมาอย่างลำบาก และระยะทางไกล เครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ ข่า รูด เสียหาย เครื่องทรงข้างเจ้าพันมหาหละหลวม จึงปลดลงซ่อมแซมเครื่องทรงตรงนั้น ปัจจุบันเป็นบ้านแม่ แสม พอหยุดซ่อมแซมเสร็จแล้วก็พากันมาอยู่ที่แห่งหนึ่ง เจ้าพันมหา ก็อยากจะพักข้าง พอกดหัวข้าง แต่ ข้างไม่ยอมนอนหัวลง ต่อมาตรงนั้นเรียกว่าทุ่งหัวข้าง และพอมายังที่อีกแห่งหนึ่งข้างได้หยุด เจ้าพันมหา ก็ ได้กดหัวข้างลงตรงนั้นและที่นั่นได้ชื่อว่า แม่ปลง เดียวนี้เรียกว่าบ้านปลง เป็นต้น

3. สรุปท้ายบท

ในบทนี้ผู้ศึกษาพบว่า ความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่ จะสร้างความหมายของพื้นที่ผ่านเรื่องเล่า ตำนาน คือ

เรื่องเล่า ตำนาน การอธิบายความเป็นกลุ่มคนกลุ่มเดียวกันในพื้นที่ผ่านประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น โดยการอธิบายพื้นที่ผ่านตำนานเรื่องเล่าของท้องถิ่น ซึ่งพบว่ามีอยู่ 2 ตำนานที่สำคัญ คือ ตำนานเจ้าแม่ จามรี และตำนานเจ้าพ่อแปดเหลี่ยม และเรื่องราวที่เกิดขึ้นราว 200 ปีที่ผ่านมา ภายหลังจากการเข้ามาตั้ง รกรากใหม่ในช่วงพระเจ้ากาวิละเข้ามาของตุมกำลังพลในการสู้รบกับพม่าในพื้นที่บริเวณนี้

การให้ความสำคัญในการตั้งถิ่นฐานในประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของตามตำนาน ที่ระบุไว้ โดย อ้างตามสถานที่สำคัญอยู่อย่างมากมาย หรือเรื่องราวที่เล่าถึงสถานที่ที่บุคคลมีเหตุการณ์ หรือ ปรากฏการณ์สำคัญเกิดขึ้น รวมถึงลักษณะเฉพาะของพื้นที่นั้น นำไปตั้งเป็นชื่อของสถานที่ จากเนื้อหาที่ ผ่านการเล่าดังกล่าว ระบุพื้นที่ในการใช้สอยทำประโยชน์นั้นว่าเหมาะสมที่จะใช้ทำอะไรบ้าง ซึ่งให้เห็นถึง ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ จึงเรียกชื่อตามพื้นที่ ประกอบด้วย

แม่น้ำ หัวข หนอง แม่รอบ หรือ แม่ลอบ แม่แรม หรือ แม่แถม แม่ปันแดง หัวขาย แม่ลี แม่แฉะ แม่ไป แม่ป้อก หัวขร้อย ทำตันเคือ วังธาร ล่องธาร บวกนางแก้ว สระน้ำหลง หนองล่อง

คอย คอยหล่อ อยู่ในเขตอำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ คอยฮีสย คอยคินผายอง คอยแดน คอย อูบ ในปัจจุบันนี้เรียกคอยก่อม

ตั้งชื่อวัด เช่น วัดแฉ้ว หรือ วัดแฉ้ว

ตั้งชื่อหมู่บ้าน หรือที่ทำกิน เช่น ตั้งหัวข้าง คือทุ่งหัวข้าง หรืออำเภอทุ่งหัวข้าง บ้านปลง โพง หลอก หรือ โป่งหลอก ตาแฉง หรือ นาแฉง ป่าหกพวงคำ หรือ ปลงคำ ฮ่อมต่อ หรือ ฮ่อมต่อบ้านทุ่งข้าวหาง บ้านทุ่งข้าวพวง บ้านล่อง ล่องแม่แกะ บ้านหลายแก้ว

ในการอ้างตำนานดังกล่าว มีข้ออ่อนในเรื่องของความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์อยู่มาก เนื่องจากชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ มีอายุชุมชน ไม่น่าจะเกิน 500 ปี และโดยส่วนมากมีอายุตามคำบอกเล่าอยู่ราว 200 ปี เป็นส่วนมาก เรื่องราวที่เล่าในตำนาน จึงน่าจะเป็นการสร้างพื้นที่ทางความคิดที่พยายามเชื่อมโยงคนที่มาตั้งรกรากในพื้นที่ ให้มีประวัติศาสตร์ท้องถิ่นร่วมกัน การเล่าตำนาน จึงมีการรวมเอาเรื่องราวของสถานที่ บุคคลที่กลุ่มคนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับคนต่างชาติพันธุ์ที่อาศัยร่วมกันในพื้นที่มาเข้าด้วยกัน เนื่องจากในพื้นที่ มีกลุ่มคนต่างชาติพันธุ์ที่อาศัยร่วมกันในพื้นที่ เป็นการสร้างสำนึกความเป็นพวกเดียวกัน ลดช่องว่างความต่างทางชาติพันธุ์ของคนที่อาศัยร่วมกันในพื้นที่ได้ในระดับหนึ่ง

เรื่องเล่า ตำนานเรื่องช้างในท้องถิ่น ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างพื้นที่ทางสังคม และวัฒนธรรมร่วมกันของคนในพื้นที่ ในการศึกษาพบว่า มีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับช้างในพื้นที่ 3 เรื่องที่สำคัญ โดยสองเรื่องเป็นเรื่องช้างที่เกี่ยวข้องกับศาสนา โดยผูกเรื่องราวตามมูลศาสนา เชื่อมโยงกับการสร้างศรัทธาความเชื่อของคนที่มีความต่างทางชาติพันธุ์ให้มีเรื่องราว พิธีกรรมทางศาสนา ร่วมกัน อีกเรื่องหนึ่งเป็นเรื่องที่เล่าถึงการเดินทางของเจ้าแม่จามรี โดยตำนานดังกล่าวระบุพื้นที่เส้นทางในการเดินทางที่ช้างของเจ้าแม่เดินทางไปตามเส้นทางน้ำที่จากวังสะแกง แล้วแยกไปทางลำน้ำแม่ลอบ ลัดเลาะคอยฮิฮุยข้ามไปทางต้นน้ำแม่ลี และเดินทางลงได้ตามลำน้ำลีจนถึงที่ตั้งเมือง ดังนั้น เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับช้างทั้ง 3 เรื่องเป็นการสร้างประวัติศาสตร์ และสำนึกของท้องถิ่นที่เคยร่วมกัน

ในการศึกษาวิจัยพบว่าในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้มีประเพณีวัฒนธรรมที่ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาอยู่ มากมาย ประเพณีต่างๆ มีทั้งทำกันภายในครอบครัว ในชุมชน และระหว่างชุมชน โดยมีข้อค้นพบใน ประเพณีต่างๆ ดังนี้

1. ประเพณี วัฒนธรรมการสร้างสำนักรักษัธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

1.1 การแห่แห่หลวง การสร้างสำนักรักษัน้ำของชุมชน

นิยมทำกันมากในพื้นที่บ้านโอง การแห่แห่เป็นประเพณีที่คนให้หมู่บ้านต่างๆ ทำขึ้นเพื่อขอขมา กับแม่ น้ำในคืนยี่เป็ง(เดือนสองของทางเหนือในวันพระจันทร์เต็มดวง หรือวันลอยกระทง) การแห่แห่มีการทำ มานานแล้ว เป็นเอกลักษณ์ของชาวบ้านโอง (แค่ เป็นภาษาพื้นบ้านล้านนา จะใช้จุดไฟให้สว่าง เพื่อส่อง ทางในเวลาค่ำคืน มีลักษณะเหมือนได้ไฟหรือคบเพลิง อีกความหมายหมายถึงแควที่ชาวบ้านสร้างขึ้น รongรับคบไฟ) เมื่อยามเทศกาลลอยกระทงในคืนยี่เป็ง จะใช้ไม้แควจุดไฟถวายเป็นพุทธบูชา การดำเนิน กิจกรรม ชาวบ้านในหมู่บ้านจะรวมตัวกัน สร้างแควไม้ไผ่เป็นแพพที่จะลอยน้ำได้ประดับประดาด้วยโคม ไฟ และลวดลายวิจิตรงดงาม จัดดอกไม้ตกแต่งให้สวยงาม

เมื่อถึงเวลานัดหมาย ชาวบ้านที่ร่วมกันสร้างแคว จะแห่แห่ไปตามถนนในหมู่บ้าน และนำไปลอยน้ำ ที่ไหลผ่านแต่ละหมู่บ้าน ปัจจุบันชาวบ้านในหมู่บ้านเขตอำเภอบ้านโองจะจัดประเพณีดังกล่าว โดยร่วมกัน แห่แห่ไป จัด ณ หน้าที่ว่าการอำเภอบ้านโอง เป็นประจำทุกปี ในการแห่แห่เชื่อว่าเป็นการถวายเป็นพุทธ บูชา และการแสดงออกถึงความเคารพต่อแม่น้ำลำธาร ที่ให้คนในชุมชน ได้ใช้ได้บริโภค

1.2 การสืบชะตาแม่ น้ำลี้ พิธีกรรมเพื่อรักษาแม่ น้ำ

การสืบชะตาแม่ น้ำลี้เกิดขึ้นราวปี พ.ศ. 2517 อากาศแห้งแล้งต่อเนื่องมาจากปีก่อน คุรปาชาวปี ได้ ชักชวนชาวบ้านที่อาศัยในพื้นที่ต้นน้ำลี้ ห้วยแม่หาง ห้วยห้าง ห้วยไร่ และพื้นที่ใกล้เคียงมาร่วมกันจัด ประเพณีสืบชะตาแม่ น้ำลี้ โดยจัดที่สบห้วยไร่ ซึ่งมีน้ำสามสายมาพบกัน

ในการประกอบพิธีกรรม ชาวบ้านจะทำควัก(กระทง) ใส่ข้าวเครื่องบูชาต่างเท่าจำนวนห้วยสาขาที่ มีมากกว่า 200 ลำห้วย ลำห้วยต่างๆ เหล่านี้เชื่อว่ามีเทวดารักษา ชาวบ้านจะทานขันข้าว และกรวดน้ำให้ ในการทำพิธีกรรมจะมีการทำพิธีกรรมทางสงฆ์ และการทำพิธีกรรมของตั้งข้าว (ผู้นำความเชื่อ) กล่าวคำขอ ขมาแม่ น้ำ ขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย

วัตถุประสงค์ของพิธีกรรมนี้ เพื่อเป็นการฟื้นฟูต่อชีวิตให้กับแม่ น้ำให้ยืนยาวต่อไป ให้ชาวบ้านได้ อาศัยแม่ น้ำลำห้วยให้มีความเป็นอยู่ที่ดี ขอขมาลาโทษที่ได้กระทำล่วงละเมิดต่อแม่ น้ำลำห้วย เช่น ตัดไม้ ริมห้วย และถือเชื่อว่าเป็นการรักษาไม่ใหญ่ตามริมน้ำให้คงอยู่ตลอดไป

ในปัจจุบันชาวบ้านยังคงจัดพิธีกรรมนี้อยู่หากเกิดความแห้งแล้งต่อกันหลายปี และให้ครูบา หรือ พระที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมาทำพิธีให้

1.3 การบวชป่า การประยุกต์พิธีกรรมศาสนาเพื่อรักษาป่า

แนวคิดในการบวชป่าในพื้นที่เกิดขึ้นมาประมาณสิบกว่าปีที่ผ่านมา ในการบวชป่าเป็นใช้มิติทาง วัฒนธรรมมาอธิบายวิถีคิดในการควบคุมการใช้ประโยชน์ในการดูแลรักษาป่า และการจัดการป่า เนื่องจาก ในภาคเหนือ มีวัฒนธรรมทางต่างกันในรายละเอียดของความเชื่อในการใช้ประโยชน์จากป่า ภายใต้ เงื่อนไขทางศาสนา

ช่วงปี พ.ศ. 2539 ชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ลี ได้ร่วมกับกลุ่มอนุรักษ์ป่าในพื้นที่ต่างๆ ทำโครงการ บวชป่าชุมชน 50 ล้านต้น เพื่อเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครองราชย์ครบรอบ 50 ปี โครงการดังกล่าวไม่เชื่อแนวคิดในการปลูกป่าว่าจะทำให้พื้นที่ป่าคืนสภาพ และเกิดความสมดุลทาง ธรรมชาติ ทำให้เกิดการประยุกต์ใช้แนวคิดที่ว่า การดูแลรักษาป่าให้คืนสภาพ คือการไม่ไปรบกวน ตัดฟัน โดยการนำเอาการบวชมาใช้เป็นเกราะคุ้มครองต้นไม้ที่บวช และพื้นที่ป่าในบริเวณนั้น

ในขณะที่หน่วยงานรัฐ และเอกชนบางรายจัดให้มีการปลูกป่า 50 ล้านไร่ ทำให้หลายชุมชนเกรงว่า การปลูกต้นไม้ อาจทับพื้นที่ทำกิน และใช้พื้นที่ที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์อยู่ร่วมกันมาก่อน จึงร่วมกับโครงการ บวชป่าอย่างมาก ในพื้นที่ลุ่มน้ำลีพบว่ามีชุมชนเข้าร่วมโครงการในครั้งนั้นประกอบด้วย

1. พื้นที่กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง บ้านเหล่าปางเสือ
2. พื้นที่อำเภอบ้านโฮ่ง บ้านศรีเตี้ยศรีเตี้ย บ้านสันปูเลย บ้านดงชี้เหล็ก
3. พื้นที่อำเภอทุ่งหัวช้าง บ้านดอนมูล บ้านหนองกอก บ้านใหม่ บ้านปวง บ้านห้วยโป่ง บ้านห้วยงู

สิงห์ บ้านไม้ตะเคียน บ้านทุ่งข้าวหาง บ้านสองสันติสุข บ้านหนองหลัก

ภายหลังจากการดำเนินการโครงการ มีหลายหมู่บ้านได้นำเอาแนวความคิดดังกล่าวมาดำเนินการ ในหลายพื้นที่ เช่น บ้านแม่แสม บ้านแม่สลี ในพื้นที่อำเภอทุ่งหัวช้าง บ้านห้วยน้ำเย็น ในพื้นที่อำเภอลี บ้าน บ้านห้วยกาน ในพื้นที่อำเภอบ้านโฮ่ง บ้านแพะใต้ ในพื้นที่กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง เป็นต้น

โครงการบวชป่า 50 ล้านต้นที่เกิดขึ้นทั่วภาคเหนือ โดยพิธีสืบชะตาป่า จึงเป็นสัญลักษณ์ที่ให้กลุ่ม คนทั้งใน และนอกสังคมได้รับรู้ว่าพื้นที่ดังกล่าว เป็นพื้นที่ที่มีการหวงห้าม มิให้เข้าไปทำประโยชน์ในการตัด ฟันไม้ขนาดใหญ่ในพื้นที่ แต่สามารถเข้าไปหาอาหารจากป่าได้ เช่น การหาเห็ด ผักหวาน ไข่มดแดง เป็นต้น พิธีกรรมดังกล่าวเป็นการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นจากหลายพื้นที่เข้ามาหลอมรวมกัน โดยมีแม่แบบจาก การบวชต้นไม้ในพื้นที่จังหวัดพะเยา จังหวัดน่าน ผสานกับพิธีสืบชะตาน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำลี

1.4. การแห่ช้างเผือก การเชื่อมร้อยชุมชนลุ่มน้ำ

ประเพณีการแห่ช้างเผือก โดยการแห่ช้างที่ทำจากไม้ไผ่สานโครงเป็นรูปช้าง และตกแต่งด้วยด้ายสี ชาว เป็นสัญลักษณ์แทนพระยาปัจฉัยนาเคนทร์ ช้างคู่บารมีของพระเจ้าสุทนต์ ประเพณีดังกล่าวยังไม่มีข้อ พิสูจน์ใครระบุได้ว่าเกิดขึ้นเมื่อใด ยุคสมัยใด และใครเป็นผู้คิดขึ้นมาเป็นครั้งแรก แต่จากการทบทวน วรรณกรรมตามที่กล่าวมาแล้วว่า พระครูศรีสุตาวิมล เชื่อว่าน่าจะเกิดขึ้นในช่วงที่ครูบาศรีวิชัยยังมีชีวิตอยู่ โดยการแห่ช้างเผือกเป็นเจตนาอื่น ไม่ใช่เป็นการแห่ช้างเผือกเพื่อขอฟ้าฝน ส่วนการแห่ช้างเผือกเพื่อขอฟ้า ฝนนั้นเกิดจากกลุ่มครูบาที่เป็นลูกศิษย์ของครูบาในช่วงหลัง โดยผู้เฒ่าผู้แก่ต่างๆ ในชุมชนกล่าวว่า พบ เห็นในช่วง 30 กว่าปีที่ผ่านมา หรือประมาณก่อนปี พ.ศ. 2520 ไม่กี่ปี ซึ่งในช่วงดังกล่าวเป็นช่วงเดียวกันกับ ครูบาขาวปีได้มาจำพรรษาที่วัดพระบาทผาหนาม และวัดต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้

พ่อมหาสิงห์ไชย ปัญญา กล่าวว่า จากการบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ที่พอรู้ว่า ถ้าปีไหนเกิด วิกฤตการณ์ทางธรรมชาติ บ้านเมืองแห้งแล้ง ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล แม่น้ำ บ่อน้ำแห้งขอด น้ำกินน้ำใช้ ไม่เพียงพอต่อความต้องการ ชาวบ้านจะจัดพิธีขอฟ้าขอฝนขึ้น จะทำในช่วงเดือนกรกฎาคม(เดือนเก้า ของ ทางภาคเหนือ) ก่อนเข้าพรรษา เพราะเป็นฤดูกาลที่ชาวบ้านจะต้องหว่านกล้า

การแห่ช้างเผือกในอดีตครูบา หรือพระที่เป็นที่เคารพนับถือของคนในท้องถิ่นจะเป็นผู้ริเริ่มการจัด ประเพณี โดยคนในอำเภอลี้เชื่อว่าเป็นแนวคิดที่เกิดจากครูบาศรีวิชัย และครูบาขาวปี โดยเฉพาะครูบาขาว ปี น่าจะเป็นผู้คิดริเริ่มประเพณีดังกล่าวขึ้น ซึ่งครูบาขาวปีถือว่าเป็นลูกศิษย์ของครูบาศรีวิชัยที่กลุ่มคนใน พื้นที่ให้ความเคารพอย่างมาก

ในพื้นที่ทำนน้ำจะมีครูบาจักร ธรรมจักรโก วัดบ้านโป่งจะชักชวนคนหนุ่ม และผู้เฒ่าผู้แก่ที่มี ความสามารถในการจักสานไม้ไผ่มาทำโครงเป็นตัวช้าง ตกแต่งด้วยผ้าขาว และฝ้ายดวงสีขาว ทำแคร่ไม้ พอหามได้ประมาณสี่คน นำช้างขึ้นบนแคร่ไม้ เมื่อทำเสร็จแล้วจะนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ สวด ขอฝน ฟังเทศน์ ถวายทานช้างเผือกเสร็จพิธีทางศาสนาแล้ว แล้วนำไปมอบให้พระที่วัดทางปลายน้ำ บ้าน วังสะแกง หรือวัดบ้านดงหลวง จากนั้นชาวบ้านจะแห่ช้างเผือกมาตามลำน้ำลี้ มาถึงวัดท่าช้าง จะหยุดพัก และให้ชาวบ้านท่าช้างแห่ช้างเผือกต่อไปวัดบ้านศรีเตี้ย วัดสันปูเลย วัดเหล่ายาว และวัดที่อยู่ตามลำน้ำลี้ เรื่อยไปจนถึงต้นน้ำ การแห่ช้างเผือก จะมีการเทศนาปล่าชอน(ปล่าจ้อน - ปล่าหลิ้ม) หรือธรรมพญาคาง คาก (คางคก) การฟังเทศนาธรรมปล่าชอน หรือพญาคางคกจะจัดขึ้นเป็นจุด ทำกันที่วัดบ้าง ตามแม่น้ำลี้ บ้าง

ในพื้นที่ต้นน้ำมีการทำการแห่ช้างเผือกทุกปี โดยเริ่มจากครูบาวัดบ้านแ้ว และวัดทุ่งหัวช้าง สร้าง ช้างเผือก โดยจะทำช่วงเดือน 7 หรือเดือน 8 เหนือ การทำพิธีคล้ายกันกับทางทำนน้ำที่แห่ขึ้นมา แต่การ ดำเนินการจะทำในวัดที่สร้างขึ้นแล้วแห่ช้างไปตามลำน้ำไปยังพื้นที่ต้นน้ำ ในการดำเนินการในพื้นที่ต้นน้ำมี ข้อสังเกตว่าน่าจะมื่ออิทธิพลมาจากความเชื่อจากเรื่องเจ้าแม่จามรีที่เล่าเรื่องถึงช้างเจ้าแม่จามรีเดินทาง

มาถึงพื้นที่ทั้งสองแห่ง อีกประการหนึ่งน่าจะเกิดจากครุบาชาวที่ได้มานูรณะวัดแก้ว ทำให้มีการแห่
ช้างเผือกขึ้น และมีการทำสืบทอดกันมา

2. เทศนาธรรมในพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำดี มักจะ
พบว่าการนำเอาหลักธรรมะในบทเทศนาเรื่องธรรมะปลาช่อนหรือปลาจิ้น และธรรมะพญาคางคก ใน
บางพิธีกรรมจะมีการธรรมเทศนาเวสสันดรชาดกในกัณฑ์ที่ 13 คือ นครกัณฑ์ เช่น การเลี้ยงผีฝ่าย
เนื่องจากเทศน์ธรรมกัณฑ์ ดังกล่าวมีเนื้อหาสาระในพระธรรมบทนี้จะเป็นการขอให้ฝนตก เพื่อให้พืชพันธุ์
ธัญญาหารได้เจริญเติบโต และปู ปลาสดน้ำต่างๆ ได้มีที่อยู่อาศัย

2.1. ปัจจัยนาเคนทร์ และฝนท่าแก้ว

....พระอินทร์รู้แล้ว

ก็หื้อฝนแก้วหลังไหลลง	ตกเต็มโรงแข่งห้อง	ตกทั่วท้องเวียงชัย
ตกลงใสสะอาด	ตกลงละลลละลาดเจนน	ท่าฝนอันโตดดูพิโรจน์ภิรมย์
เป็นแก้วอุดมเจ็ดอย่าง	แก้วรอดฟ้ายังของแพง	ชาวเขี้ยวคำแดงเหลือหลาย
วรรณวิภาคแสงสุรย์	คือว่าแก้ววิฑูรย์ชาวผอง	มรกตสองส่องบัวเขียว
ปวาทเป็นเปลวเมียวมุง	วชิระเพ็ททุ่งใสแสง	บัทมราดแกกือโกฏ
แกผลึกงามวิโรจน์รังสี	แก้วฝูงนี้เป็นของดีมีค่า	แก้วทิพย์หาบไซของคน.....

เมื่อพระสงฆ์เริ่มเทศนาถึงบทธรรมในบทดังกล่าวข้างต้น ผู้ที่ฟังธรรมเทศนาจะนำช่อดอกไปรยขึ้น
ไปบนฟ้า เป็นสัญลักษณ์แทนฝนแก้ว หรือท่าฝนสดดรณะธารา ที่อยู่ในธรรมเทศนาตอนหนึ่งในกัณฑ์นคร
ในพระเวสสันดรชาดก โดยมีเนื้อหาว่า

ครั้นแล้ว พระเจ้ากรุงสุรย์ จึงตรัสสั่งเสนาอำมาตย์ จัดกองทัพนับได้จำนวน 12 ชักไชยนิย ยกเป็น
กองทัพใหญ่ออกจากพระนครเขตุคร มีพระชาติราชกุมาร เป็นผู้นำทางเสด็จ ทรงรับพระเวสสันดร และพระ
นางมัทรีกลับมาอภิเษก ให้ครอบครองราชสมบัติ ในนครเขตุครตามเดิม ในการเสด็จกลับพระนคร
พราหมณ์ 8 คน แห่งเมืองกาลิงครัฐได้นำช้างทรงมงคล ของพระเวสสันดรมาถวายคืน หลังจากพระ
เวสสันดรช้างมงคล ได้มีฝนแก้วโปรยปรายลงมาตลอดทางที่พระองค์ทรงเสด็จเข้าเมือง เป็นที่ชุ่มเย็นให้แก่
ชาวเมือง นับแต่นั้นมาพระราชาราชจึงตรัสสั่งให้ พระเวสสันดรโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญทานบารมีต่อไป

ในพระพุทธเจ้าสิบชาติ ในการบำเพ็ญเพียรของพระพุทธเจ้า ในชาติที่สิบถือเป็นการบำเพ็ญเพียรที่
สูงที่สุด คือ การบำเพ็ญเพียรทานบารมี อันเป็นการบริจาค เสียสละประโยชน์ส่วนตัว ละทิ้งกิเลสทั้งปวง

2.2. ธรรมปลาช่อนหรือปลาจิ้น พญาปลาช่อน

เนื้อหาของธรรมะในเรื่องของพญาปลาช่อนนั้นได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าที่ได้กลับชาติมาเกิดเป็น
พญาปลาช่อนที่อาศัยอยู่ในบึงใหญ่ ในปีหนึ่งก็เกิดความแห้งแล้งอย่างหนัก ทำให้น้ำที่มีอยู่บึงนั้นแห้งขอด

บรรดาภรรยา เยียด ๆ ปล่อยให้ค้าขายอยู่ภายในจึงก็พากันเดือดร้อนกันถ้วนหน้า ตัดกงกลายเป็นอาหารของบรรดานก กา ที่คอยโฉบเฉี่ยว จับกินเป็นอาหารอย่างง่ายตายเพราะไม่สามารถหลบหลีกได้ พญาปลาช่อนเมื่อพบเห็นเหตุการณ์ดังนั้นก็ไม่สามารถนิ่งดูตายได้จึงต้อง จำศีล ภาวนาเพื่อสร้างบารมีและขอให้ผีตนกลงมา ให้บรรดาบริวารทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในบึงใหญ่ได้ปลอดภัย จนในที่สุดก็เกิดฝนตกลงมาเกิดน้ำไหลเอ่อท่วมบึงใหญ่ทำให้บรรดาบริวารทั้งหลายฝ่าฟันวิกฤตมาได้

2.3. ธรรมพญาคางคก หรือพญาคางคก

เนื้อหาในธรรมเทศนาเรื่องพญาคางคก หรือพญาคางคกนั้น เป็นเรื่องหรือตำนานที่กล่าวถึงพญาแถน ผู้มีหน้าที่ในการเรียกฝนให้มาตกต้องตามฤดูกาล เพื่อที่ชาวบ้านจะได้ทำนาปลูกข้าวไว้กินกันตามวิถีชีวิตปกติ แต่มีอยู่หนึ่งที่พญาแถน สนิหน้าทีไป มัวเมาในอบายมุขทั้งปวง ไม่ว่าสุรานารี กีฬาบัตร เลยลิ้มหน้าที่ในการขอฝน แต่เนื่องจากพญาแถนเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์มากไม่มีใครสู้ได้ พระพุทธเจ้าซึ่งเสวยชาติเป็นพญาคางคก ได้รวบรวมกำลังพลเข้าไปสู้กับพญาแถนและสามารถเอาชนะพญาแถนได้ แต่ไม่ต้องการอะไรเพียงแต่ต้องการให้พญาแถนทำหน้าที่ของตนให้ดีเท่านั้น พญาแถนจึงต่อว่า ว่าเรื่องแค่นี้บอกกันเสียก็ได้ไม่เห็นต้องใช้กำลัง รบพุ่งให้บาดเจ็บล้มตายกันเลย จึงมีข้อตกลงกันว่าต่อไปจะมีการร้องเตือนพญาแถนว่าถ้ามีเสียงคางคกร้องขึ้น พญาแถนก็ต้องทำหน้าที่เรียกฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล และนอกจากนี้เพื่อเป็นการบูชาพญาแถน ต่อมาจึงมีการจุดบั้งไฟขึ้นมาเป็นประเพณีสืบต่อกันมาด้วย (สัมภาษณ์ พระมหาศุภชัย เจ้าอาวาสวัดห้วยห้าง ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน)

3. วัฒนธรรม ความเชื่อ การเคารพการใช้ประโยชน์ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

ในพื้นที่ภาคเหนือ ให้ความสำคัญกับระบบการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเชิงคุณค่ามากกว่า มูลค่า โดยส่วนใหญ่จะพบว่ามีการระบุพื้นที่ใช้สอยไว้ คือ ที่อยู่อาศัย ที่ทำกิน ที่หน้าหมู่บ้าน โดยแต่ละพื้นที่จะมีความเชื่อในการจัดการที่อยู่ในรูปของผีต่างๆ ดังนี้

3.1. ที่อยู่อาศัย

แต่ละครอบครัวจะมีพื้นที่ในการปลูกบ้าน และมีพื้นที่ใช้สอยในการปลูกพืชในการนำมาประกอบอาหารที่จำเป็น เช่น ข้าว ตะไคร้ มะนาว พืชเหล่านี้ จะเป็นเครื่องหมายถึง อาณาเขตของพื้นที่แต่ละครอบครัว โดยไม่มีการสร้างรั้วล้อมรอบถาวรเหมือนในปัจจุบัน หากมีการสร้างรั้วจะมีการสร้างรั้วที่ไม่สูงนัก พอกันทั่วควายได้ หรือหากทำสวนผักในบ้านจะมีการล้อมรั้วเฉพาะจุดที่ปลูกผักเท่านั้น

ในอาณาเขตแต่ละบ้าน แต่ละครอบครัวจะมีความเชื่อว่า ผีบ้าน ผีเรือน ปกป้องคุ้มครองอยู่ เป็นผีครอบครัวที่แต่ละครอบครัวจะสร้างหิ้งไว้หวนอนของหัวหน้าครอบครัว หรือหอนผีไว้ในเขตที่ตั้งบ้านเรือน โดยเจ้าบ้านจะทำพิธีขอให้ผีบ้าน ผีเรือนปกป้องรักษาคนในบ้านทุกปี ในวันขึ้นปีใหม่ หรือในทุกๆ เดือน 9 เดือนของทุกปี ในพิธีกรรม เจ้าบ้านจะทำขนม คาวหวาน รูปเทียนมาประกอบพิธีกรรม ขอให้ผีบ้าน

มีเรือนไม้ทรงคุ่มครอง ปรกโพธิ์รักษาบ้านเรือน ที่คยุคาศัย ผู้คนที่อาศัยในบ้าน รวมถึงลูกหลานที่คลอกไปทำงานนอกบ้านด้วย

3.2. ที่ทำกิน

พื้นที่ทำกินในพื้นที่ศึกษา พบว่าชาวบ้านในพื้นที่แยกเป็น 2 ประเภท คือ ที่นา และที่ไร่ สวน โดยที่ไร่ ที่สวน จะไม่นิยมแบ่งอย่างชัดเจน มีการใช้พื้นที่ร่วมกันในการทำประโยชน์

ที่นา จะอยู่ในที่ราบลุ่มน้ำ โดยมีการทำน่าน้ำฟ้า หรือนาดังฟ้า ที่อาศัยน้ำฝนเป็นหลัก และนาที่ใช้ น้ำจากลำน้ำ ที่มีการสร้างฝายทดน้ำเข้าพื้นที่ พื้นที่นา การถือครองพื้นที่นาข้าวจะแตกต่างจากไร่ หรือสวนในข้างต้น ที่นาเป็นพื้นที่ของครอบครัว ที่จะเป็นมรดกแก่ลูก หลานผู้ที่บุกเบิก และทำประโยชน์ครั้งแรกเท่านั้น ผู้ที่จะเข้ามาใช้ประโยชน์ร่วม จะใช้ประโยชน์จากการหาปู หาปลา หรือเกี่ยวหญ้าไปให้วัวควายเท่านั้น หากเข้าไปทำกิจกรรมอื่นๆ จะต้องขออนุญาตกับเจ้าของพื้นที่ และให้ค่าตอบแทนต่อเจ้าของตามแต่จะมีการตกลงกันได้

ที่ไร่ สวน ในพื้นที่สูง เนินเขา หรือป่าแพะ จะมีการทำไร่ ปลูกพืชหลายชนิดผสมผสานทั้งข้าวไร่ และพืชพื้นเมือง โดยความเข้าใจต่อพื้นที่ หากมีผู้เข้ามาบุกเบิกก่อนหน้านั้น และในปีต่อมาผู้ที่เข้ามาบุกเบิกไม่ได้ทำประโยชน์ ผู้ต้องการใช้ประโยชน์จะต้องขออนุญาตกับเจ้าของเดิมก่อน จึงจะเข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ดินนั้นได้ หากพื้นที่นั้นทิ้งร้างไว้นาน จนต้นไม้เริ่มมาบังเป็นร่มเงา แคตสองไม่ถึงพื้นดิน ผู้ที่จะเข้ามาใช้พื้นที่คนใหม่ จะมีสิทธิในการเข้าทำประโยชน์ได้โดยไม่ต้องขออนุญาตกับผู้ที่เคยทำประโยชน์ก่อนหน้านั้น

มีไร่ มีนา มีเจ้าดี พระแม่โพสพ เป็นผีที่ดูแลเรียกสวนไร่นา เมื่อครอบครัวไหนทำไร่ ทำนาในปีหนึ่งๆ ตั้งสัจจะอธิษฐาน ณ ที่แห่งนั้นว่าขอให้พืชผลเจริญงอกงามอุดมสมบูรณ์ อย่าให้มีโรคภัยมากล้ำกลาย เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตเสร็จเรียบร้อยแล้ว จะนำเหล่าไก่กลุ่มมาเลี้ยง ภายหลังเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว

3.3. ที่หน้าหมู่บ้าน และสายน้ำ

เป็นพื้นที่ที่ชุมชนได้เข้าไปใช้ประโยชน์ร่วมกันทั้งในรูปของการประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อ การทำมาหากิน หรือกิจกรรมอื่น เช่นวัด โรงเรียน เลื้อบ้าน(หอผีประจำหมู่บ้าน) ป่าช้า ป่าไม้ ดงตอย

มีอารักษ์ มีเลื้อบ้านหรือใจบ้าน ในพื้นที่ลุ่มน้ำ พบว่ามีความเชื่อเรื่องผีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรในหมู่บ้านและชุมชน โดยระบุว่าผีดังกล่าวเป็นอารักษ์ที่คอยปกป้องรักษาหมู่บ้าน ตลอดจนถึงที่ทำกินต่างๆ คนจะลงปลูกบ้านใหม่ ย้ายเข้าย้ายออก จะต้องบอกผีเลื้อบ้าน

ในพื้นที่อำเภอทุ่งหว้างพบว่ามีอารักษ์สำคัญ 3 องค์ คือ

เจ้าพ่อปิ่นมหาด เป็นเป็นเจ้าพ่ออารักษ์ที่ดูแลคุ้มครองบ้าน พบว่ากลุ่มที่นับถือเจ้าพ่อปิ่นมหาด อยู่ในบริเวณพื้นที่หมู่บ้านในเขตตำบลบ้านปวงเป็นส่วนใหญ่

เจ้าพ่อปูเหลือง (ภูเหลือง) เป็นเป็นเจ้าพ่ออารักษ์ที่ดูแลคุ้มครองบ้าน พบว่ากลุ่มที่นับถือเจ้าพ่อปูเหลือง อยู่ในบริเวณพื้นที่หมู่บ้านในเขตตำบลตะเคียนปมเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตาม ในบางหมู่บ้านยังพบว่าการนับถือเจ้าพ่อปิ่นมหาด อยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน เช่น ในพื้นที่หมู่บ้านห้วยห่างเป็นต้น

เจ้าพ่อปูเขียว (ภูเขียว) ส่วนใหญ่จะพบในพื้นที่บ้านคนโหลง ในพื้นที่เขตแนวติดต่อระหว่างจังหวัดลำพูน และจังหวัดลำปาง

อารักษ์ทั้ง 3 เป็นที่เคารพของคนในชุมชน และเชื่อว่าเป็นผู้ดูแลป่าเขา ในการค้นคว้าข้อมูลของสุวัฒน์ วงศ์ไชย อ้างว่า เจ้าพ่อปิ่นมหาดดูแลพื้นที่โดยในบริเวณทางตอนล่างของเขตอำเภอทุ่งหัวช้าง ส่วนเจ้าพ่อปูเหลืองจะดูแลพื้นที่ทางต้นน้ำลำในตำบลตะเคียนปมเป็นส่วนใหญ่ ใน 1 ปี จะทำพิธีเลี้ยงบางพื้นที่จะมีพิธีเลี้ยง 2 ครั้ง คือ เดือนห้าออกห้าค่ำ (เดือนห้าเหนือขึ้นห้าค่ำ ทางเหนือ เรียกว่าภาคกลาง 2 เดือนตรงกับเดือน 3 ของภาคกลาง) และครั้งที่ 2 เดือน 9 ออก 9 ค่ำ ถ้าตรงกับวันเสียว⁷ ก็จะเลื่อนไป บางพื้นที่ จะมีการเลี้ยงเพียงครั้งเดียว ในช่วงเดือน 9 เท่านั้นของเช่นไหวมี ไก่หลังศาละ 1 ตัว ข้าวสารหลังศาละ 1 จอก ข้าวตอกดอกไม้รูปเทียน น้ำมันส้มป่อย ข้าวสารนั้นนำมาหมักแล้วกลั่นเป็นสุรากลั่นที่บ้าน

ส่วนในพื้นที่ห้วยน้ำในเขตอำเภอบ้านโฮ่ง และกิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง ชาวบ้านในบริเวณนี้จะให้ความเคารพต่อเจ้าพ่อแปดเหลี่ยม มีการสร้างศาล และรูปปั้นเจ้าพ่อแปดเหลี่ยมไว้ที่สาธารณะริมทางระหว่างหมู่บ้านกลาง และบ้านดงฤๅษี ในทุกปีชาวบ้านจะนำเอาดอกไม้มาถวายต่อเจ้าพ่อในช่วงเดือน 9 เหนือเป็นประจำ

ผีขุนน้ำ การเลี้ยงผี พบว่ามีการทำประเพณีดังกล่าวในหมู่บ้านพี่น้องโหลง โดยจะจัดให้มีพิธีกรรมในช่วงเดือน 9 ของทุกปี ในช่วงเดือน พฤษภาคม – กรกฎาคม ในการจัดทำประเพณี ตั้งข้าวของหมู่บ้านจะเป็นผู้ที่หาวันในการจัดทำประเพณีดังกล่าว โดยส่งตัวแทนไปตั้งสังจะอธิษฐาน กับผีขุนน้ำขุนห้วย ขอให้ปกปักรักษาผืนป่าผืนน้ำให้มีอุดมสมบูรณ์ ขอให้ปกปักรักษาแม่วัวตัวควาย เปิดไถ่หมูหมา ชีวิตผู้คน พืชผลทุกอย่าง ครบกำหนด 1 ปี และ 3 ปี จะมาเลี้ยงตอบแทนสุมาคารวะ การทำพิธีเลี้ยงผีตามที่ให้สังจะไว้ทุกคนในหมู่บ้านมีส่วนร่วมในการเตรียมเครื่องเซ่นไหว้ มีทั้งข้าวสาร อาหารแห้ง สอยข้าวตอกดอกไม้ รูปเทียน น้ำมันส้มป่อย ทั้งหญิงทั้งชาย เด็กผู้ใหญ่ รับรู้กันทั่วเป็นขั้นตอนเตรียมในหมู่บ้าน แต่เพื่อไปประกอบพิธียังที่โนป่า ห้ามผู้หญิงไป ไปได้เฉพาะผู้ชายทั้งเด็กผู้ใหญ่ เป็นการหล่อหลอมใจทุกรุ่นทุกวัยให้เป็นพลังในการรักษาป่า

⁷ วันเสียว ทางเหนือถือว่าเป็นวันอัปมงคล ไม่ควรทำพิธีกรรมต่างๆ ในวันที่นี้ นอกจากวันเสียวแล้ว หากตรงกับวันพระ จะไม่มีการเลี้ยงผีในวันดังกล่าวเช่นกัน

เดือน 1 (เกียง),5,9	วันเสียวคือ วันอาทิตย์ กับวันจันทร์
เดือน 2 (ยี่),6,10	วันเสียวคือ วันอังคาร
เดือน 3,7, 11	วันเสียวคือ วันเสาร์ กับวันพฤหัสบดี
เดือน 4,8,12	วันเสียวคือ วันศุกร์ กับวันพุธ

การเลี้ยงผีขุนน้ำมีของเช่นไหว ข้าวสาร อาหารแห้ง ข้าวต้ม ข้าวหนม(ขนม) น้ำมันส้มป่อย โดยตั้ง
 ขึ้นให้ครบทุกขุนห้วยครบ 3 ปี ทำพิธีเลี้ยงใหญ่ 1 ครั้ง โดยมีเครื่องเช่นไหว คือ หมูตัวผู้สีดำ 1 ตัว ไก่ 2 ตัว
 เหล้ากลั่นพื้นบ้าน 1 ขวด น้ำมันส้มป่อยดอกไม้รูปเทียน ตั้งข้าว จะกล่าวว่า

“ธิดะฉาซังกะฉา ของ่าซาริซังง่างคู ง่าซาเงย ง่าซาคัง ง่าซาโพง ง่าซาทุย ทุยหมุโไทผ้า ง่าซาทาเนา
 ปะหนา ระเม้ง โธ๊ะเมือะซังเผ่า โกะดี โกะง่า” แปลว่า “เจริญเจ้าป่าเจ้าเขาที่ปกปักรักษาขุนห้วยขุนน้ำ แม่
 วัวตัวควาย เบ็ดไก่หมูหมา ทุกผู้ทุกคน ที่ผลทุกอย่าง มาฮับกินฮับตานของเช่นไหวของหมูเฮานี้ด้วยเนื้อ”

ผีฝ่าย พ่อวิโรจน์ ไหววาง อดีตแก่ฝ่ายตั้งให้เหล็กกล่าวถึงพิธีกรรมเกี่ยวกับการเลี้ยงผีฝ่าย โดยจะเริ่ม
 ตั้งแต่ก่อนที่จะลงมือตีฝ่าย จะมีบทกล่าวต่อผีฝ่ายก่อนมีคำกล่าวว่า “แม่นางธรรณี เจ้าที่ เจ้าดินที่รักษาฝ่าย
 นี้ เทวบุตรเทวดา ทิศใต้ ทิศเหนือ ตะวันตก ตะวันออกก็ตั้งอยู่ที่นี้ วันนี้หมูราษฎรที่จะมาฝ่ายนี้ ที่มาตีหลักปัก
 หมูนี้ ทำอะไรอะไรก็ดี ขอแม่นางธรรณีอภัยให้เขา การเจ็บการปวด เจ็บไข้ได้ป่วยขอว่าให้ได้มี ขอปกปักรักษา
 รักษาเขาหมูดังนี้ หลังจากตีฝ่ายไปแล้วขอให้น้ำแม่น้ำลี้ไหลมาเทมา” เมื่อกกล่าวเสร็จก็เริ่มตีฝ่ายได้

ในการเลี้ยงผีฝ่าย แก่เหมืองแก่ฝ่าย จะเป็นผู้กำหนดขึ้นว่า จะเอาวันทำพิธีวันไหนดี โดยนิยมทำ
 หลังจากขุดลอกลำเหมืองและซ่อมฝ่ายเสร็จแล้วในช่วงรอฟันและเตรียมไถหว่าน ก่อนฤดูกาลเข้าพรรษา
 ประมาณเดือนมิถุนายน – กรกฎาคม หรือบางแห่งมักทำในเดือน เมษายน – พฤษภาคม แล้วบอกกล่าวแก่
 ขาวนาผู้ใช้ลำนน้ำที่หล่อเลี้ยงข้าวกล้าในนาของตน มาร่วมในการเลี้ยงผี ทำกันเป็นประจำทุกปีสืบทอดกัน
 มาเท่าอายุของเหมืองฝ่าย เมื่อถึงวันทำพิธีดังกล่าว แก่เหมืองแก่ฝ่ายจะเตรียมเครื่องพิธีกรรม ต่อไปนี้

หัวหมู	1	หัว (อาจใช้เบ็ด ไก่ หรือบางแห่งผ่าวัวดำบวงสรวง)
เหล้า	1	ขวด
ข้าวเหนียวนึ่ง	1	กล่อ่ง
หมาก เมียง นุหรี	1	สำหรับ
ดอกไม้ รูปเทียน	1	ชุด

สิ่งของเหล่านี้ แก่เหมือง/แก่ฝ่าย จะให้ชาวบ้านนำมาก็ได้ หรือจะเก็บเงินจากครอบครัวของขาวนา
 มาช่วยกันทำก็ได้ หลังจากได้เตรียมเรียบร้อยแล้ว ก็จะให้คนเฒ่า(ผู้รู้) ของบ้านต้นน้ำหรือบ้านหัวฝ่าย
 ที่มีสำนวนโวหารดีและรู้เรื่องพิธีกรรมต่างๆ ดี กล่าวคำสั่งเว่ยเครื่องพิธีกรรมเพื่อขอเทพเจ้าผู้รักษาต้นน้ำลำ
 ธาร ให้น้ำไหลเป็นปกติเพื่อจะได้ทำนา ทำไร่ ได้ผลผลิตดียิ่งขึ้น และกล่าวคำขอฝนพอสรูปได้ดังนี้

“วันนี้เป็นวันดี ได้เอาเครื่องเช่นมาให้ ขอให้ฝนดีตลอดปี ขาวนาทำนาอย่าได้แห้งได้แล้ง”

เมื่อกกล่าวเสร็จแล้วจะปักรูป-เทียนที่เครื่องเช่น ใส่ถาดไปวางไว้ที่มุมของตัวฝ่ายสองมุม ช่วงนี้จะให้
 เวลาผีฝ่ายหรือผีขุนน้ำ มารับเครื่องเช่นที่บวงสรวง ประมาณ 30 นาที ก็จะนำเอาเครื่องพิธีกรรมเหล่านี้มา
 ประกอบอาหารเลี้ยงกัน ซึ่งเรียกภาษาทางล้านนาว่า “กินข้าวซากผี” ถือว่าเป็นสวัสดิมงคล

4. สรุปท้ายบท

ในบทนี้จะพบว่าวัฒนธรรมมีกระบวนการสร้างสำนึกในการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมพื้นที่ ในสองเรื่องที่สำคัญ คือ

1. ความสัมพันธ์ของพิธีกรรม ความเชื่อ ประเพณี ต่อธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

พิธีกรรม ความเชื่อ ประเพณีต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้สร้างระบบการจัดลำดับความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันตั้งแต่ระดับครัวเรือน ในระดับชุมชน หมู่บ้าน ระหว่างชุมชน และในระดับลุ่มน้ำ โดยสร้างพิธีกรรม ความเชื่อ ประเพณีต่างๆ ควบคุม การดูแล จัดการธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม

ในครอบครัวต่างจะให้ความสัมพันธ์ในการใช้ประโยชน์ต่อพื้นที่ครัวเรือนใน 2 รูปแบบ คือ ในที่อยู่อาศัยที่มีบ้าน ฝั่เรือน เจ้าที่เจ้าทางที่คอยดูแลพื้นที่ ในขณะที่พื้นที่ทำกินจะมีผีโฮ (ไร่) ผีนา เจ้าแม่โพสพ เป็นผู้ดูแล คนในครอบครัวจะมีสิทธิความเป็นเจ้าของในการใช้ประโยชน์เหนือพื้นที่นี้ อย่างไรก็ตามในการใช้ประโยชน์เหนือพื้นที่ของคนทีมาจากครอบครัวอื่นจะกระทำได้ก็ต่อเมื่อได้รับการอนุญาตจากเจ้าของพื้นที่ก่อน แต่จะมีข้อยกเว้นในเรื่องการเข้าไปหาผัก ปลา หรือสัตว์ที่มีอยู่ตามธรรมชาติได้โดยไม่จำเป็นต้องขออนุญาตจากเจ้าของพื้นที่ก่อนเสมอไป

ในขณะที่ในระดับชุมชน จะมีการสร้างระบบการจัดลำดับความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกัน โดยมีผีที่มีอำนาจเฉพาะเป็นผู้คุ้มครองดูแล เช่น ผีอารักษ์ที่ดูแลป่า ผีเสื้อบ้าน ผีจุนน้ำ ผีฝาย ที่ดูแลพื้นที่ทางกายภาพ ป่าไม้ ต้นน้ำลำธาร หมู่บ้าน ชุมชน เป็นผู้คอยควบคุมการใช้ประโยชน์ และความขัดแย้งจากการใช้ประโยชน์ต่อธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม

นอกจากนี้ยังพบว่าในพื้นที่ได้มีการสร้างพิธีกรรมการแห่ช้างเผือก ในการเชื่อมประสานคนที่ลุ่มน้ำให้ตระหนักถึงความสำคัญของธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมอีกชั้นหนึ่ง

แผนผัง 1 แสดงความสัมพันธ์พิธีกรรม ความเชื่อ ประเพณี ต่อธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

ในการรื้อฟื้นของความสัมพันธ์ตามแผนผังข้างต้นจะเห็นว่า การจัดความสัมพันธ์ของคนต่อการใช้ประโยชน์ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม จะมีความเข้มข้นขึ้น โดยความสัมพันธ์ในชั้นนอกสุดจะมีความสัมพันธ์ที่เจือจางที่สุด เป็นกรอบความนึกคิดระดับที่ทุกความสัมพันธ์สามารถอธิบายความหมาย ร่วมกันได้ แต่เมื่อขยับเข้าสู่ด้านใน การอธิบายจะอยู่ในเฉพาะของความสัมพันธ์ที่มีอยู่ดังนี้

วงกลม 1 มีประเพณีแห่งข้างเผือกที่เชื่อมความสัมพันธ์ของคนในระดับที่ใหญ่สุด คือในระดับลุ่มน้ำ เป็นประเพณีที่การสร้างสำนักการใช้ประโยชน์ การดูแล และการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของคนในลุ่มน้ำเดียวกันอย่างระมัดระวัง โดยใช้หลักการศาสนาเป็นหลักในการเกาะกุมกลุ่มคนที่ต่างที่ต่างทาง ต่างความเชื่อ ต่างชาติพันธุ์ให้มีพื้นที่ในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน

วงกลมที่ 2 มีประเพณีพิธีกรรมย่อยที่แต่ละพื้นที่ใช้เชื่อมประสานกันเองในพื้นที่ขนาดน้อยลงกว่า เช่น กลุ่มผู้ใช้น้ำในระบบเหมืองฝาย ซึ่งจะมีสมาชิกที่มาจากหลายชุมชน กลุ่มคนที่อาศัยในพื้นที่ลุ่มน้ำสาขาย่อย หรือพื้นที่ในบริเวณใกล้เคียงกัน เพื่อให้เกิดการประสานกันระหว่างชุมชนให้ใช้ประโยชน์ในธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมร่วมกันได้ เช่น ในพื้นที่ฝายป่าทูล มีกลุ่มผู้ใช้น้ำ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มคนยวนในพื้นที่หมู่บ้านป่าทูล และกลุ่มคนโพ่งในหมู่บ้านห้วยสะแหลบางส่วน ในการทำเหมืองฝายในอดีตมักพบว่าฝายขาดชำรุดอยู่เสมอ เนื่องจากตัวฝายสร้างจากวัสดุธรรมชาติ และแรงงานของคนในสองกลุ่มดังกล่าว กลุ่มคนยวน และกลุ่มคนโพ่ง มีการประชุมกัน เพื่อหาแนวทางในการดูแลฝายให้ใช้ประโยชน์ได้ดีขึ้น ที่ประชุมเชื่อว่าฝายป่าทูลไม่ชอบคนยวน จึงตกลงเลือกตั้งข้าว^๑ให้อยู่ในกลุ่มของพี่น้องโพ่ง ส่วนทางกลุ่มคนยวนจะเป็นผู้ดูแลจัดการพิธีการ หรือพิธีกรรมทางศาสนาพุทธ โดยทั้งสองชุมชน มีการนับถือศาสนาเหมือนกัน แต่มีความเชื่อหรือตามคำสอนที่มีอยู่เดิมของแต่ละชาติพันธุ์

วงกลมที่ 3 ชุมชน หมู่บ้านมีความเชื่อที่เชื่อมประสาน ควบคุม จัดระบบการจัดการคนที่อาศัยในพื้นที่ชุมชน หมู่บ้าน ให้มีความใจต่อการใช้ประโยชน์ หรือการควบคุมการใช้ประโยชน์ รวมไปถึงการอ้างสิทธิในการใช้ประโยชน์ การควบคุมการใช้ประโยชน์ การดูแลรักษาธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชุมชน หรือระหว่างชุมชนร่วมกัน

วงกลม 4 เป็นการสร้างการอ้างสิทธิการใช้ประโยชน์ของครัวเรือน ต่อคนในชุมชน รวมทั้งเป็นการแสดงออกต่อการเคารพธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ของครอบครัวที่ได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ ผ่านความเชื่อเรื่องผี ที่ความเชื่อทางศาสนาไม่มีบทบาทมากนัก แต่ในการเลี้ยงผีจะทำหลังวันสำคัญทางศาสนา หรือในวันเดียวกับวันสำคัญทางศาสนา โดยผู้นำครอบครัว หรือตัวแทนในครอบครัวจะเป็นผู้นำเอาเครื่องเส้นไหว้ไปดำเนินการเอง ดังนั้นในวงกลมนี้ กลุ่มวงกลมภายนอกอื่นไม่สามารถมากำหนดรายละเอียดกฎเกณฑ์ภายในวงกลมนี้ได้ ทำให้มีการใช้ความสัมพันธ์ที่ใหญ่กว่า เช่น การใช้ประโยชน์จากน้ำเดียวกันมาเป็นตัวกำหนดควบคุมการใช้ประโยชน์ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของครอบครัว ไม่ให้ทำกระทบ

^๑ ผู้ประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อ

ต่อวงกลมที่ 3 วงกลมที่ 2 และวงกลมที่ 1 ผ่านพิธีกรรม ความเชื่อ ประเพณีที่สังคมในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ได้สร้างขึ้นร่วมกัน

2. พิธีกรรม ความเชื่อ การแสดงความเคารพต่อธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

จากฝั่งที่ 1 แสดงความสัมพันธ์พิธีกรรม ความเชื่อ ประเพณี ต่อธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมผ่านมา วงกลมต่างมีการใช้มิติความเชื่อทางศาสนา ผสมผสานกับความเชื่อที่มีอยู่ในท้องถิ่น หรือตามคำสอนที่มีอยู่เดิมของแต่ละชาติพันธุ์ นำมาประยุกต์ใช้ คือ

วงกลมที่ 1 ใช้ความเชื่อทางศาสนามาใช้ค่อนข้างมาก โดยการนำเอาหลักในการบำเพ็ญเพียรบารมีในการให้ทานของพระเวสสันดรมาเป็นหลักในการกำหนดการแสดงความเคารพต่อธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

วงกลมที่ 2 ในวงกลมนี้จะใช้ความเชื่อทางศาสนา และความเชื่อที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาผสมผสานมากขึ้น ซึ่งในพื้นที่ที่มีการใช้ประโยชน์ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมร่วมกันบางพื้นที่ เช่นการใช้ประโยชน์จากป่า การใช้ประโยชน์จากน้ำร่วมกัน อาจมีความเชื่อที่ต่างกัน จำเป็นที่ต้องใช้ความเชื่อทางศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้รวม เพื่อให้คนได้เคารพต่อการใช้ประโยชน์ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมร่วมกัน

วงกลมที่ 3 ในวงกลมนี้ มักจะพบว่าจะใช้พิธีกรรมทางศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมทางความเชื่อทั้งหมด โดยหลักทางศาสนาไม่สามารถอธิบายพื้นที่ทางกายภาพ หรือลักษณะเฉพาะของชุมชนที่มีความเชื่อต่อพื้นที่ทางกายภาพ ที่ชุมชนมีการใช้ประโยชน์อย่างหลากหลายมากยิ่งขึ้น และความต่างทางชาติพันธุ์ได้ทั้งหมด ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มคนแต่ละกลุ่มที่มีการร่วมตัวกัน มีความเชื่อ และเรื่องเล่าต่างๆ ที่อ้างความเป็นชุมชนของตนต่างกัน ในวงกลมนี้ศาสนาจึงไม่สามารถหาจุดที่เป็นแกนกลางที่เป็นเอกภาพได้เหมือนวงกลมที่ผ่านมา ในวงกลมนี้จะมีตั้งข้าว หรือตัวแทนทางพิธีกรรมของชุมชนมีบทบาทนำในการแสดงออกถึงการเคารพต่อธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม

วงกลมที่ 4 จะเป็นการแสดงออกถึงการเคารพต่อธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมของครอบครัว ที่มีผู้นำครอบครัวเป็นผู้ควบคุม และอ้างถึงผีที่ดูแลการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ที่ครอบครัวไปใช้ประโยชน์ ได้แก่ พื้นที่ตั้งบ้านเรือน พื้นที่ไร่ นา สวน

ดังนั้นพิธีกรรมความเชื่อที่แสดงออกอาจเป็นการนำเอาหลักทางศาสนาพุทธเข้ามาใช้ หรือประยุกต์ใช้ โดยจะพบมากที่สุด ในวงกลมที่ 1 วงกลมที่ 2 วงกลมที่ 3 และวงกลมที่ 4 ส่วนวงกลมสุดท้าย จะมีการใช้ความเชื่อที่มีอยู่ในท้องถิ่น หรือตามคำสอนที่มีอยู่เดิมของแต่ละชาติพันธุ์ นำมาประยุกต์ใช้ และลดน้อยลงในวงกลมที่ 3 วงกลมที่ 2 และวงกลมที่ 1 ตามลำดับ

3. พุทธศาสนากับการสร้างสำนึกต่อธรรมชาติ

วัฒนธรรมในชุมชนลุ่มน้ำแม่ลี้ มีกระบวนการสร้างสำนึกรู้จักการให้ การเสียสละประโยชน์ส่วนตน สร้างรูปแบบการอยู่ร่วมกัน บนฐานความเข้าใจทางวัฒนธรรมร่วมกัน มีครูบาเป็นผู้สร้างนวัตกรรมใหม่ทาง

วัฒนธรรม ที่เชื่อมโยงกับความเชื่อ นำไปสู่การอยู่ร่วมกับธรรมชาติ การสร้างสังคมที่ผู้คนในพื้นที่อยู่ร่วมกันอย่างเคารพบนอบต่อกัน

วัฒนธรรมชุมชน เกิดจากประสบการณ์ชีวิตที่ดำรงอยู่ร่วมกันมา กับธรรมชาติของชุมชน สร้างพื้นฐานความเชื่อในคุณค่าของสรรพสิ่ง ในลักษณะการใช้ชีวิตสอดคล้องและมีความรับผิดชอบต่อธรรมชาติ วัฒนธรรมชาวล้านนาจะมีปัจจัยทางด้านธรรมชาติผูกพัน มีโลกทัศน์ต่อธรรมชาติที่มองว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ธรรมชาติมีคุณค่ายิ่งที่มนุษย์ได้พึ่งพาอาศัยทางปัจจัย 4 คือ อาหารที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือ ดิน น้ำ เครื่องมือในการผลิต สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวมุขชนล้านนามีความเคารพและอ่อนน้อมต่อมตนต่อธรรมชาติ โดยการแสดงออกในรูปของพิธีกรรม ความเชื่อต่อผีขุนน้ำ ผีป่า ผีดอย ผีไร่ ผีนา เทวาอารักษ์ ที่มีการเคารพเช่นไหว้บูชาทุกปี สืบมาเป็นระยะเวลายาวนาน

การชื้อแย้งพื้นที่การจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

จากการศึกษาข้อมูลการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ เน้นการศึกษาไปที่กลุ่มองค์กรที่มีการรวมตัวกันใน ท้องถิ่น และแสวงหาความเข้าใจต่อการอธิบาย และการให้ความหมายต่อการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมว่าเป็นอย่างไร โดยผู้ศึกษาได้เข้าไปศึกษาในกลุ่มองค์กรภาคประชาชน 3 กลุ่มที่สำคัญ คือ กลุ่มองค์กรเหมืองฝาย กลุ่มเครือข่ายป่าชุมชน และกลุ่มปฏิรูปที่ดิน โดยศึกษาพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของกลุ่มต่างๆ ในอดีต และความเข้าใจในการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน โดยศึกษาในประเด็นขององค์กรในท้องถิ่นกับการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชุมชนลุ่มน้ำลี้ และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่

ในบทนี้ได้ศึกษาข้อมูลเปรียบเทียบระหว่างความคิดในการจัดการของคนในท้องถิ่น กับการเปลี่ยนแปลงการจัดการพื้นที่ของหน่วยงานรัฐภายใต้การจำแนกตามลักษณะทางกายภาพของท้องถิ่น โดยหน่วยงานของรัฐ ที่ผู้ศึกษาได้ร่วมจัดทำข้อมูลกับโครงการ และหน่วยงานภายนอกที่ดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ ประกอบด้วย โครงการวิจัยชีวิตสาธารณะ ชุมชนหน้าอยู่ สมัชชาเหมืองฝายภาคเหนือ ชมรมเพื่อนร่วมพัฒนาชุมชนจังหวัดลำพูน และกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยในเบื้องต้น ผู้วิจัยมีฐานข้อมูลที่ได้จากการศึกษาการถอดองค์ความรู้เรื่องเหมืองฝายในพื้นที่ลุ่มน้ำตอนปลายในบางส่วนมาแล้วบ้าง จึงเป็นการต่อยอดมาจากข้อมูลที่ได้รวบรวมร่วมกับหน่วยงานต่างๆ ในข้างต้น

1. ความรู้ท้องถิ่น เรื่องธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

“แม่ลิไหลหลง ไหลเข้าดงปากว่าง

ไหลท่วมด้าท่วมด้าง ไหลเข้าโค้งเข้านา”

พ่ออินทร สิงหนาท ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอลี้

1.1. ชีวิต ความเป็นอยู่

พ่อสุคำ ปุดแคนั่งเล่าถึงความเป็นอยู่ที่ผ่านมาของคนที่นี่ที่ต้นน้ำว่า “บ้านหนองหลักเป็นบ้านที่มีป่าดงหนา เมื่อก่อนจะไปไหนมาไหนยากลำบาก แต่การกินการอยู่ใจว่าจะกินอยาก ยังหากินพออยู่ได้ เคยมีคนเฒ่าสมัยเก่าก่อนบอกว่าถ้าข้าวเหลือน้อยก็ต้มข้าวเป็นไส้ผักไม้ หาของป่ามาใส่ (หมายถึงเนื้อสัตว์) ถ้าข้าวกินป่าปอ ก็ซุดก้อย ซุดมันมาแทนข้าว ถ้าขยันหาหมันก็บ่อด”

กำนันธนา ยะโสภา กำนันตำบลศรีเตี้ย เล่าว่า ในอดีตพื้นที่บริเวณดอยหลังถ้าเชื่อมต่อไปถึงเขตตำบลบ้านโง้ง ตำบลหนองปลาสุวย เป็นพื้นที่ป่าแพะ ชาวบ้านจะนำวัวควายไปเลี้ยงในพื้นที่ บางที่ บางจุด จะทำเป็นไร่สวน ที่ใกล้ลำห้วย จะสร้างเป็นที่นา ที่บางส่วนไม่สามารถทำการเกษตรได้ ในช่วงฤดูฝน

กับภายนอกบางแล้ว และตัวเองก็เป็นหนึ่งในสินค้าส่งออกของคนในพื้นที่ ความต้องการพื้นที่ในการเพาะปลูกจึงเพิ่มมากขึ้น ทำให้มีการบุกเบิกพื้นที่ในการปลูกข้าว และมีการสร้างระบบเหมืองฝายในการส่งน้ำเพิ่มมากขึ้นอีกด้วย

สภาพทั่วไปของลุ่มน้ำลี้จะพบว่ามี 3 พื้นที่ คือ พื้นที่ตอนบนเป็นพื้นที่สูงเป็นลาดชันน้ำที่ มีลำห้วยสาขา มีพื้นที่ราบลุ่มน้ำไม่มากนัก ทำให้มีระบบเหมืองฝายในพื้นที่มีสมาชิกไม่มากนักในพื้นที่ มีผู้ใช้น้ำรวมกันประมาณไม่เกิน 20 ครอบครัว ฝ่ายขนาดเล็กจะกระจายตามลำห้วยสาขาต่างๆ ส่วนฝ่ายกันแม่น้ำขนาดใหญ่ จะพบว่ามี 10 ฝ่าย ซึ่งจะใช้น้ำร่วมกันทั้งหมู่บ้าน หรือระหว่างหมู่บ้าน ในพื้นที่ตอนกลาง จะพบว่ามีลำน้ำสาขาขนาดใหญ่หลายสาย ทำให้มีฝายทั้งในพื้นที่ลำน้ำสาขา และกันลำน้ำลี้มากกว่า 20 ฝ่าย ส่วนพื้นที่ตอนล่างในพื้นที่ท้ายน้ำพบที่มีความลาดชันสูง ทำให้น้ำไหลเร็ว และแรง พื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นที่ราบลุ่มน้ำ ลับที่ตอน พื้นที่ในตำบลท่าแม่ลอบ อำเภอแม่ทา และตำบลป่าพลู อำเภอบ้านโฮ่ง ในบางส่วนของ เป็นเขตภูเขาสูง การสร้างฝายทดน้ำเข้าพื้นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ มีระบบฝายทั้งสิ้น 14 ฝ่าย ในพื้นที่ลุ่มน้ำ จึงพบว่ามีระบบเหมืองฝายใน 3 ลักษณะที่สำคัญ คือ⁹

ฝ่ายของครอบครัว หรือฝ่ายขนาดเล็ก จะพบในพื้นที่ต้นน้ำ หรือในลำน้ำสาขาต่างๆ มีเจ้าของเพียงคนเดียว หรือในกลุ่มเครือญาติไม่กี่คนที่ทำนาในพื้นที่ใกล้ๆ กัน ฝ่ายจะสร้างด้วยวัสดุที่อยู่ในพื้นที่ เช่น ไม้ไผ่ หิน หรือดินถมเป็นคันกันน้ำ บางฝ่ายอยู่ในพื้นที่น้ำไหลแรง จะปักหลักไม้ และใช้ไม้ไผ่สานเป็นเสวียนกัน แล้วขุดดินบริเวณใกล้เคียงถมให้เป็นคันกันน้ำ บางแห่งใช้วิธีก่อหินกองทับกันเป็นคันกันน้ำ ฝ่ายลักษณะดังกล่าวพบมากในพื้นที่ต้นน้ำลี้ ลุ่มน้ำแม่แตงมีการสร้างฝายกว่า 100 ฝ่าย

ฝ่ายครอบครัว เป็นฝ่ายที่ไม่มีโครงสร้างของกลุ่มใหญ่ที่แบ่งเป็นฝ่ายต่างๆ หรือมีบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจน จะมีผู้นำในการสร้างฝาย และขุดลอกฝาย และทำลำเหมือง ตลอดจนการทำพิธีกรรมต่างๆ

รูปแบบฝ่ายของชุมชน หมู่บ้าน หรือฝ่ายขนาดกลาง เป็นฝ่ายที่พบมากในพื้นที่ลุ่มน้ำภาคเหนือ โดยกลุ่มผู้ใช้น้ำจะเป็นมีพื้นที่ในหมู่บ้าน หรือหมู่บ้านใกล้เคียง มีพื้นที่ตั้งแต่ 100 ไร่ ขึ้นไป

ฝ่ายของชุมชน หมู่บ้าน ส่วนใหญ่พบว่าโครงสร้างของกลุ่มใหญ่ที่แบ่งเป็นฝ่ายต่างๆ มีบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจน แก่ฝ่ายเป็นผู้นำในการสร้างฝาย และขุดลอกเหมือง ปัจจุบันจะเรียกว่าเป็นประธานกลุ่มผู้ใช้น้ำ หรือประธานเหมืองฝาย หากมีความจำเป็นในการติดต่อประสานงานกับองค์กรของรัฐ หรือหน่วยงานภายนอก

ฝ่ายของท้องถิ่น หรือฝ่ายขนาดใหญ่ หมายถึง ฝ่ายที่เข้าร่วมกันของสมาชิกที่อยู่ในพื้นที่เขตการปกครองระหว่างตำบล อำเภอ หรือจังหวัด มักจะพบอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำขนาดใหญ่ หรือพื้นที่ท้ายน้ำของลุ่มน้ำ มีพื้นที่รับน้ำจำนวนมาก และมีพื้นที่รับน้ำอยู่ในพื้นที่เขตการปกครองหลายหมู่บ้าน ตำบล หรืออำเภอ เช่น ฝ่ายเหมืองดั่ง ฝ่ายปันตอง ฝ่ายกันงอ เป็นต้น

⁹ รายงานสรุปการดำเนินกิจกรรมของสมาชิกรวมของลุ่มน้ำลี้ พ.ศ. 2549 โดยการสนับสนุนของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

ฝ่ายของท้องถิ่น มีโครงสร้างของกลุ่มใหญ่ค่อนข้างใหญ่ ที่แบ่งเป็นฝ่ายต่างๆ มีบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจน บางพื้นที่มีเหมืองกว่า 10 คน มีแก່ฝ่ายเป็นผู้นำในการสร้างฝ่าย และลำเหมือง มีการจัดทำระเบียบข้อบังคับการใช้น้ำที่เป็นลายลักษณ์อักษร

ในการจัดการในระบบเหมืองฝายจะพบว่า¹⁰

1. เป็นการใช้ระบบการกั้นน้ำไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ ในระบบการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย การอธิบายการไหลของน้ำ และแรงดันน้ำที่จะต้องผันน้ำเข้าพื้นที่ มีการคำนวณพื้นที่ใช้น้ำ ที่สมาชิกต้องใช้น้ำ โดยใช้มาตรวัดของท้องถิ่น ที่เรียกกันว่าระบบตางน้ำ มีการอธิบายระบบความสัมพันธ์ของมวลสมาชิกในการใช้น้ำ และการจัดลำดับความสัมพันธ์ของคนในกลุ่ม มีระบบการสร้างฝายทดน้ำ การสร้างเหมืองเพื่อผันน้ำเข้าพื้นที่ ประตุระบายน้ำ (ตางน้ำ) เพื่อการจัดสรรน้ำ

2. เป็นการใช้ประโยชน์จากน้ำโดยอาศัยหลักการอยู่รวม และพึงพิงธรรมชาติ อาศัยน้ำที่ไหลมาจากป่า อาศัยไม้ในป่ามาทำฝาย ได้พืชผัก สัตว์น้ำ จากลำห้วยลำธารมาหล่อเลี้ยงชีพในช่วงการทำงานเช้า

3. การจัดการภายในโดยองค์กรชุมชน และชุมชนมีการจัดรูปแบบการจัดการองค์กรอันประกอบด้วย แก่งฝาย แก่งเหมือง ลำน้ำ (ฝายประชาสัมพันธ์ และคณะกรรมการในการจัดการน้ำ มีกฎกติกาที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม และมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในทุกปี เพื่อให้สอดคล้อง และเหมาะสมกับยุคสมัย มีจารีต ประเพณีที่เกี่ยวข้องในระบบเหมืองฝาย เช่น การเลี้ยงผีฝาย เป็นต้น มีเรื่องเล่า และการจดบันทึกถึงกฎ กติกา ลูกสมาชิก รวมทั้ง ข้อพิพาท การไกล่เกลี่ยปัญหา ที่เกิดขึ้นในแต่ละปี

4. มีกฎกติกาในการแบ่งปันน้ำที่เป็นธรรม ในการจะได้รับการแบ่งปันน้ำของสมาชิกในระบบเหมืองฝาย สมาชิกเหมืองฝายจะต้องทำกิจกรรมร่วมกับสมาชิกฝ่ายอื่นๆ ตั้งแต่การซ่อมแซมฝายในทุกปี หรือการเขารื้อเหมือง หรือการลงเหมือง หมายถึง การขุดลอกเศษไม้ ทราบ หรือสิ่งต่างๆ ที่อยู่ในลำเหมือง แล้วทำให้น้ำในลำเหมืองไหล ส่วนการลงเหมืองปัจจุบันเป็นการลงเหมืองมากกว่า เนื่องจากการขุดลอกลำเหมืองไม่ค่อยมีการทำเหมือนสมัยก่อนแล้ว หรือการซ่อมแซมฝาย ในกรณีที่ฝายชำรุดเสียหาย

5. ในระบบเหมืองฝายจะไม่แยก หรือแบ่งอาณาเขตพื้นที่การใช้น้ำเป็นไปตามอาณาเขตของหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด แต่จะเป็นไปตามพื้นที่ที่สามารถส่งน้ำไปถึง โดยจะพบว่าเป็นฝายขนาดกลาง หรือฝายใหญ่ และไม่มีการแบ่งสมาชิกเป็นไปตามการตั้งบ้านเรือน หรือชาติพันธุ์ แต่อยู่ที่สมาชิกที่ได้รับน้ำในระบบเหมืองฝายนั้นๆ

กระบวนการดังกล่าวมีข้อสังเกตว่า แก่งฝายมีความรักและผูกพันต่อระบบเหมืองฝาย และกลุ่มสมาชิกอย่างมาก นอกจากนี้ ในระบบการคัดสรรคนที่จะเข้ามาเป็นพนักงานในเมืองฝาย จะถูกกลั่นกรอง

¹⁰ รายงานโครงการถอดองค์ความรู้สหประชาชาติท้องถิ่น กรณีศึกษาเหมืองฝาย 14 เหมืองฝายในเขตลุ่มน้ำลี้ตอนปลาย โดยได้รับการสนับสนุนจากวิทยาลัยการจัดการสังคม ในปี พ.ศ. 2548

ด้วยวัตรปฏิบัติของผู้ที่ได้รับคัดเลือก คือ เป็นคนมีศีลธรรม มีความเป็นกลาง ไม่เล่นพรรคเล่นพวก พึงความคิดเห็นของผู้อื่น ทุ่มเทเสียสละ โดยการเลือกผู้นำจะใช้การยกมือจากการประชุมของสมาชิกทั้งหมด

ในการจัดการน้ำท้องถิ่นถือว่าเป็นระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ท้องถิ่นมีอำนาจในการจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด ผ่านระบบการจัดการที่ถูกต้องควบคุม และตรวจสอบจากสมาชิกอย่างละเอียดทุกขั้นตอน ทำให้ผู้นำมีความระวังความบกพร่องที่จะเกิดขึ้นได้ ให้คุณค่า น้ำเปรียบเสมือนแม่ที่ให้น้ำเกิดชีวิต และหล่อเลี้ยงชีวิตให้เจริญเติบโต โดยมีการควบคุม ใช้ระบบจารีตประเพณี ความเชื่อ เข้ามายึดเหนี่ยวจิตใจของสมาชิก โดยให้มูลค่า เกิดจากการใช้ประโยชน์จากน้ำร่วมกัน เพื่อเพาะปลูกร่วมกันอย่างเป็นธรรม ตามการใช้แรงงาน โดยให้แรงงานเท่าไร ได้ผลประโยชน์ที่ได้รับเท่านั้น

2. การจำแนกพื้นที่ เพื่อจัดการทรัพยากร

ในการจำแนกพื้นที่มักพบว่ามีทำให้ความสำคัญกับการจำแนกใน 3 ประเด็นที่สำคัญคือ การจำแนกพื้นที่ตามสภาพลุ่มน้ำ การจำแนกตามลักษณะทางการปกครอง และการจำแนกตามประโยชน์การใช้พื้นที่ และจำแนกสัมพันธ์ของกลุ่มคนเป็นไปใน 2 ลักษณะ คือ ตามการตั้งถิ่นฐานตามเขตการปกครอง และการจำแนกประชากรตามกลุ่มชาติพันธุ์ ในการศึกษาข้อมูลเอกสาร และการสำรวจข้อมูลภาคสนามพบว่ามีการจำแนกข้อมูลต่างๆ ไว้ดังนี้

2.1. การจำแนกตามลักษณะการปกครอง

พื้นที่ลุ่มน้ำสี่แควเขตตามการปกครอง จำนวน 164 หมู่บ้าน 26 กลุ่มบ้าน 16 ตำบล 4 อำเภอ 1 กิ่งอำเภอ ปี พ.ศ. 2545 การศึกษาข้อมูลของบริษัทปัญญา และบริษัททริกมาร์ไฮโดรวัลแดนท์จำกัด ระบุว่าพื้นที่น้ำสี่แควมีจำนวนประชากร ประมาณ 147,846 คน จำนวนครัวเรือน 43,515 ครัวเรือน ถือครองที่ดิน 337,269 ไร่ มีรายได้เฉลี่ย 14,107 บาทต่อคนต่อปี

อำเภอทุ่งหัวช้าง เดิมอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอสี ต่อมามีการแยกเขตการปกครองมาเป็นกิ่งอำเภอทุ่งหัวช้าง และยกฐานะเป็นอำเภอใน พ.ศ. 2520 มีพื้นที่ทั้งอำเภอรวม 971.32 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ตั้งอำเภอตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของตัวจังหวัดลำพูน ประกอบด้วย ตำบลตะเคียนปม ตำบลทุ่งหัวช้าง และตำบลบ้านปวง ประชากรรวมทั้งหมด 18,259 คน ชาย 9,273 คน หญิง 8,986

อำเภอสี ได้รับการสถาปนาเป็นมณฑลเทศาภิบาล ฐานะแขวงเมืองสี และยกฐานะเป็นอำเภอสี ในพ.ศ. 2475 มีพื้นที่ทั้งอำเภอรวม 1,417 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ตั้งอำเภอตั้งอยู่ทางทิศใต้ของตัวจังหวัดลำพูน ประกอบด้วย ตำบลสี ตำบลนาทราย ตำบลแม่ตืน ตำบลป่าไผ่ ตำบลแม่ลาน ตำบลศรีวิชัย ตำบลดงดำ และตำบลก่อ ประชากรรวมทั้งหมด 67,034 คน ชาย 34,036 คน หญิง 32,998 คน 24,318 ครัวเรือน

อำเภอแม่ทา เดิมอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอเมือง ยกฐานะเป็นอำเภอแม่ทาเมื่อปี พ.ศ. 2464 มีพื้นที่ทั้งอำเภอรวม 707.52 ตารางกิโลเมตร ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของจังหวัดลำพูน โดยมีแนว

เทือกเขาขุนตาล (มีป็นน้ำตะวันตก) อยู่ทางทิศเหนือ กั้นเขตระหว่างจังหวัดลำพูน และจังหวัดลำปาง ประกอบด้วย ตำบลทาปลาดุก ตำบลทาสบเส้า ตำบลทาทุ่งหลวง ตำบลทากาศ ตำบลทาขุมเงิน และตำบลแม่ลอบ

อำเภอบ้านโฮ่ง ในอดีตเป็นส่วนหนึ่งของเขตการปกครองอำเภอป่าซาง ในปี พ.ศ. 2460 ได้แบ่งเป็นเขตการปกครองกิ่งอำเภอโฮ่ง และได้ยกฐานะเป็นอำเภอบ้านโฮ่ง ในปี พ.ศ. 2499 มาถึงปัจจุบัน มีพื้นที่ทั้งอำเภอรวม 553.76 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ตั้งอำเภอตั้งอยู่ทางทิศใต้ของตัวจังหวัดลำพูน ประกอบด้วย ตำบลป่าหลู ตำบลบ้านโฮ่ง ตำบลหนองปลาทราย ตำบลเหล่ายาว ตำบลศรีเตี้ย ประชากรรวมทั้งหมด 42,751 คน ชาย 20,947 คน หญิง 21,769 คน ครัวเรือนทั้งหมด 13,662 ครัวเรือน

กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง เดิมเป็นเขตการปกครองของอำเภอป่าซาง แต่ได้มีการแบ่งเขตการปกครองในปี พ.ศ. 2541 เป็นต้นมา

2.2. การจำแนกตามสภาพพื้นที่ลุ่มน้ำ

ลุ่มน้ำลี้ เป็นลุ่มน้ำสาขา(Sub Basin) หนึ่งของลุ่มน้ำปิง มีพื้นที่อยู่ตอนกลางของลุ่มน้ำปิงพื้นที่ของลุ่มน้ำอยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดลำพูนทั้งหมด มีขุนน้ำอยู่ที่คอยสบเทิมเขตอำเภอทุ่งหัวช้าง ไหลลงทิศใต้ และไหลไปทางทิศตะวันตก ก่อนไหลย้อนกลับไปทางทิศเหนือ รวมระยะทางประมาณ 180 กิโลเมตร เป็นสายสาขาที่ยาวเป็นอันดับที่ 3 ของลุ่มน้ำปิง

ในพื้นที่ลุ่มน้ำปิงตอนบนมีพื้นที่ราบที่สำคัญ คือ ที่ราบในเขตอำเภอทุ่งหัวช้าง ที่ราบในเขตอำเภอลี้ และที่ราบในเขตอำเภอบ้านโฮ่ง

น้ำแม่ลี้ประกอบด้วยลำห้วย และแม่น้ำสาขากว่า 50 ห้วย มีเนื้อที่ 2,080.63 ตารางกิโลเมตร 1,300,392.40 ไร่ มีพื้นที่ป่า 1,282.70 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 61.65 ของพื้นที่ มีพื้นที่อื่นๆ 797.93 คิดเป็นร้อยละ 38.35 ของพื้นที่(พัฒนาชุมชน 2535)

พื้นที่ลุ่มน้ำลี้ มีอาณาเขตพื้นที่ติดต่อกับ คือ

ทิศเหนือ	ติด	ลุ่มน้ำแม่อาว เขตอำเภอป่าซาง
ทางทิศใต้	ติด	ลุ่มน้ำแม่หาด
ทิศตะวันออก	ติด	พื้นที่ลุ่มน้ำวังเขตจังหวัดลำปาง
ทิศตะวันตก	ติด	ลุ่มน้ำปิงส่วนที่ 3 และลุ่มน้ำแม่หาด

ในพื้นที่ที่มีการจำแนกพื้นที่ลุ่มน้ำเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ตอนบน และลุ่มน้ำลี้ตอนล่าง โดยอ้างเอาเขตของอำเภอทุ่งหัวช้าง และอำเภอลี้เป็นตอนบน และพื้นที่อำเภอบ้านโฮ่ง และกิ่งอำเภอเวียงหนองล่องเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำตอนล่าง แต่ผู้วิจัยพบว่าหากแบ่งพื้นที่ตามกายภาพโดยใช้แนวเขาที่กั้นเขตสันปันน้ำของลุ่มน้ำย่อย ลุ่มน้ำลี้ น่าจะประกอบด้วยพื้นที่ 3 ส่วนที่สำคัญ คือ

พื้นที่ลุ่มน้ำลี้ตอนบน อยู่ในพื้นที่เขตการปกครองของอำเภอทุ่งหัวช้าง ประกอบด้วย ตำบล ตะเคียนปม ตำบลทุ่งหัวช้าง และตำบลบ้านปวง มีลำห้วยสาขาประกอบด้วย ห้วยปากกล้วย ห้วยแม่ห่าง ห้วยหินฝน ห้วยแม่แสม ห้วยสาย ห้วยนาวะ ห้วยล้าน ห้วยแม่บอน ห้วยแพม ห้วยปิง ห้วยแม่ปวง

พื้นที่ลุ่มน้ำลี้ตอนกลาง อยู่ในเขตพื้นที่เขตการปกครองของอำเภอลี้ ประกอบด้วย น้ำแม่แวน น้ำแม่ตะ ห้วยแม่ระยอง ห้วยแม่แตน ห้วยแม่จ้อง ห้วยผาหมื่น ห้วยแม่ปือก

พื้นที่ลุ่มน้ำลี้ตอนปลาย อยู่ในเขตพื้นที่เขตการปกครองของอำเภอแม่ทา ที่เป็นพื้นที่ต้นน้ำแม่ลอบ อำเภอบ้านโฮ่ง และกิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง ที่มีลำน้ำลี้ไหลผ่าน

ในพื้นที่จึงมีป่าต้นน้ำที่สำคัญ คือ น้ำแม่ลอบซึ่งไหลมาจากมีต้นน้ำในเขตดอยฮิฮูย และดอยสบบเทิม ซึ่งอยู่ปากตรงข้ามของขุนน้ำลี้ หรืออยู่ที่ทิศตะวันตกของขุนน้ำลี้ ในพื้นที่ตำบลแม่ลอบ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ไหลสมทบน้ำแม่ลี้ในบริเวณห้วยตั้ง พื้นที่บ้านป่าพลู ตำบลป่าพลู อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน

ในการทบทวนเอกสารเกี่ยวกับโครงการชลประทานของรัฐในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้¹¹ พบว่า มีการจัดทำโครงการชลประทานขนาดเล็ก 81 โครงการกระจายในลุ่มน้ำสาขา 8 ลุ่มน้ำย่อย พื้นที่ความจุน้ำรวมทั้งหมด 33.34 ล้านลูกบาศก์เมตร พื้นที่ชลประทาน 136,813 ไร่ มีชลประทานขนาดกลางในพื้นที่น้ำลี้ 1 โครงการ พื้นที่ 2,500 ไร่ เป็นโครงการประเภททด และส่งน้ำ คือ ฝ่ายเหมืองตั้งในเขตอำเภอบ้านโฮ่ง ซึ่งเป็นเหมืองฝ่ายที่ดำเนินการโดยคน และองค์กรในชุมชน

การสร้างระบบการจัดการน้ำดังกล่าวพบว่าการสร้างอ่างเก็บน้ำกั้นลำน้ำสาขาของน้ำแม่ลี้ เป็นสาเหตุหนึ่งที่ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นผลกระทบต่อบริเวณลุ่มน้ำ เนื่องจากน้ำในอ่างเก็บน้ำจะถูกเก็บไว้ใช้ในช่วงที่มีความจำเป็น รอให้ถึงฤดูร้อนที่น้ำแห้งแล้งจนไม่มีใช้จึงจะเปิดมาให้ใช้ได้ ที่ผ่านมาน้ำในอ่างเก็บน้ำ ใช้ได้เพียงไม่กี่ชุมชนที่อยู่รอบๆ อ่าง นอกเหนือจากพื้นที่จะไม่ได้รับน้ำเลย สภาพท้องแม่น้ำลี้ก็เปลี่ยนไปจากอดีต จากที่เคยมีความชุ่ม และขึ้นตลอดทั้งปี แห้งผากไม่มีน้ำ หรือวังน้ำให้เห็นดังเช่นอดีตที่ผ่านมา

อีกประเด็นหนึ่งที่เป็นข้อสังเกตของคนในพื้นที่ ปีที่มีฝนตกชุก น้ำลี้จะมีน้ำไหลมาทำให้น้ำเปลี่ยนไป คือ จะไหลมาอย่างมากในช่วงระยะเวลาสั้นๆ และจะหยุดไหลไปหากไม่มีฝนตกลงมาอีก ต่างจากอดีตที่จะไหลมามาก และมีน้ำไหลอย่างสม่ำเสมอ จะเริ่มน้อยลงในช่วงเดือนสิงหา หรือกันยายน และจะหยุดไหลในช่วงเดือนพฤศจิกายน และจะน้อยในเดือนมีนาคม เมษายน แต่ยังมีน้ำผิวดินหลงเหลืออยู่บางพอได้เล่นน้ำในช่วงเทศกาลปีใหม่เมือง

11 บริษัทปัญญาคอนกรีตแห่งชาติ และบริษัทนิคมไฮโครซีเมนต์ จำกัด "รายงานฉบับกลาง โครงการจัดทำแผนรวมการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปิง" สำนักงานคณะกรรมการน้ำแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎมนตรี 2545 หน้า 2-119 และ 2-122

ปัจจุบันการสร้างฝายทดน้ำเป็นระยะ ยังพอลดปัญหาการขาดแคลนน้ำในหน้า แล้งได้อยู่บ้าง แต่ปัญหาการจากการสร้างฝายที่มากเกินไป ทำให้น้ำในปีที่มึ้นน้อยไหลได้ช้า และไม่เพียงพอกับความต้องการของผู้ใช้น้ำ ในการทำฝายในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นเพียงทางเลือกหนึ่งที่ชาวบ้านคิดว่า หากมีการจัดระบบการจัดการ และมีการก่อสร้างอย่างเหมาะสมแล้ว น่าจะสามารถแก้ไขปัญหาน้ำในพื้นที่ในระยะยาวได้บ้าง

2.3. การจำแนกตามประโยชน์การใช้น้ำพื้นที่

จากข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศ ข้อมูลแผนที่การใช้ที่ดินของกรมพัฒนาที่ดินปี พ.ศ. 2543 ระบุว่าพื้นที่ลุ่มน้ำดี มี พื้นที่ชุมชน และพื้นที่อยู่อาศัย 46,127 ไร่ พื้นที่นาข้าว 83,972 ไร่ พืชปลูกพืชไร่ 126,694 ไร่ พื้นที่ปลูกไม้ผล 6,8011 ไร่ และพืชไร่พื้นที่สูง 7,635 ไร่ พื้นที่ พื้นที่แหล่งน้ำธรรมชาติ 2,758 ไร่ พื้นที่แหล่งน้ำสร้างขึ้น 1,349 ไร่ ทุ่งหญ้าธรรมชาติ 65,092 พื้นที่เหมืองแร่ 11,145 ไร่ พื้นที่ทิ้งขยะ 377 ไร่¹²

ขณะที่ข้อมูลของคณะทำงานประจำลุ่มน้ำสาขาแม่ลี้ - แม่ลาว สำนักงานประสานการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำปิงตอนบน ปี พ.ศ. 2548 ระบุว่า ในพื้นที่ลุ่มน้ำมีพื้นที่ป่า 991,840 ไร่ อยู่ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าขุนแม่ลี้ ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ลี้ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าคอยผาเมือง ส่วนพื้นที่อื่นประกอบด้วยพื้นที่เกษตรกรรม 431,158 ไร่ ไร่ร้าง 1,184 ไร่ ไร่เลื่อนลอย 8,013 ไร่ ทุ่งหญ้า 2,746 ไร่ แหล่งน้ำ 2,099 ไร่ เมือง 2,996 ไร่ และพื้นที่อื่นๆ 106 ไร่

3. การชี้แจงการใช้ประโยชน์เหนือพื้นที่

พื้นที่อำเภอทุ่งหัวช้าง อำเภอเถลี อำเภอบ้านโฮ้ง และกิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง มีสาเหตุ ปัจจัย และเงื่อนไขที่ก่อผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ที่สำคัญ คือ การเปลี่ยนแปลงการถือครองพื้นที่ในการทำการเกษตร การเปลี่ยนแปลงการใช้น้ำเพาะปลูกในพื้นที่เพิ่มมากขึ้น ทั้งใน และนอกฤดูฝน การสัมปทานป่า การสัมปทานเหมืองแร่ และปอปลูกรัง กล่าวโดยสรุปเป็นข้อๆ ได้ดังนี้

3.1. การใช้น้ำพื้นที่เพื่อการทำการเกษตร และพาณิชย์

อดีตคนในพื้นที่ส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพในการทำการเกษตรเพาะปลูกพืชล้มลุก โดยระบบการเพาะปลูกพืชในพื้นที่ จะพบการปลูกพืชใน 2 ลักษณะ คือ

1. การปลูกพืชในนา เช่น การข้าว พืชตระกูลถั่ว หอม กระเทียม
2. การปลูกพืชไร่ในที่ดอน และพื้นที่สูง พืชตระกูลถั่ว ยาสูบ ข้าวโพด

¹² บริษัทปัญญาคอนซัลแตนท์จำกัด และบริษัทชิกมาฟิโอดีโรซัลแตนท์จำกัด "รายงานฉบับกลาง โครงการจัดทำแผนรวมการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปิง"สำนักงานคณะกรรมการน้ำแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี 2545 หน้า 2-90

โดยมีพื้นที่การเพาะปลูกในฤดูฝน 286,312 ไร่ ในช่วงฤดูแล้ง มีพื้นที่การเพาะปลูกประมาณ 20,042 ไร่¹³ นอกจากการเพาะปลูกพืชไร่ดังกล่าว ในพื้นที่จะมีการปลูกพืชยืนต้นไว้ในพื้นที่ตั้งบ้านเรือน และหัวไร่ปลายนา และเลี้ยงสัตว์ไว้ในบ้าน เช่น ไก่ หมู ส่วนการเลี้ยงวัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัวขาวลำพูน เพื่อไว้ใช้แรงงานในการทำการเกษตร ปัจจุบันพื้นที่เพาะปลูกพืชไร่ได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่ไปปลูกไม้ผลยืนต้น เป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ ลำไย และมะม่วง

การส่งเสริมการเกษตรในพื้นที่ เกิดขึ้นก่อนปี พ.ศ. 2500 ในการศึกษาข้อมูลพบว่า การทำการเกษตรในลักษณะนี้ ยังไม่แพร่หลายมากนัก เนื่องจากในช่วงนี้กลุ่มคนได้เข้ามาบุกเบิกพื้นที่ใหม่ เครื่องมือเครื่องมือในการทำการเกษตรยังไม่สามารถใช้ในการทดแทนแรงงานได้มาก

ภายหลังปี พ.ศ. 2500 มีการส่งเสริมการปลูกยาสูบอย่างมาก พื้นที่การปลูกส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ดอนไม่มีน้ำท่วมขัง พื้นที่ราบจะทำนาข้าวเป็นหลัก การทำสวนใบยาสูบพบมากในพื้นที่อำเภอบ้านโฮ่ง อำเภอเวียงหนองล่อง และอำเภอลี้

ประมาณปี พ.ศ. 2510 มีการนำเอาหอม กระเทียม เข้ามาปลูกในพื้นที่อำเภอบ้านโฮ่ง และอำเภอลี้ หอม กระเทียมได้ผลผลิตดี และให้ผลกำไรอย่างมาก ผู้ที่นำเข้ามาปลูกในรุ่นแรกๆ ได้กำไรสูงมีเงินเก็บ และสามารถซื้อรถยนต์ได้(สัมภาษณ์พ่อสิงห์ไชย ปัญญา) ทำให้ชาวบ้านในพื้นที่เพิ่มพื้นที่เพาะปลูกหอม กระเทียมอย่างรวดเร็ว และเพิ่มรอบการปลูกขึ้นเป็นปีละ 2 ครั้ง

ในปี พ.ศ. 2536(กักร ธิธลาด หน้า 38) มีการเพาะปลูกหอม กระเทียมเฉพาะในพื้นที่บ้านโฮ่ง ประมาณสามหมื่นไร่ ต้นทุนการผลิตไร่ละ 12,000 บาท หนึ่งไร่ จะให้ผลผลิตราว 2,000 กิโลกรัม สูงสุดประมาณ 2,500 กิโลกรัม ราคาต้นทุนขณะนั้นราว กิโลกรัมละ 6 บาท ในช่วงนี้หอม กระเทียมจึงเป็นพืชหลักในการผลิต นอกเหนือจากข้าวที่เพาะปลูกเพื่อกิน เหลือไว้ขาย

ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ในพื้นที่โดยเฉพาะเขตห้วยน้ำได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่เพาะปลูก โดยทดลองปลูกไม้ผลยืนต้น ไม้ผลที่ได้รับความนิยมอย่างมาก คือ ลำไย และมะม่วง แต่ราคาลำไยในช่วงดังกล่าวมีราคาสูงมาก ราคา กิโลกรัมละ 30 บาท การบำรุงรักษาไม่ได้มีการลงทุนสูงเหมือนปัจจุบัน ดังนั้น ลำไยในหนึ่งต้น จะให้กำไรที่สูงมาก การขยายพื้นที่เพาะปลูกลำไยในพื้นที่ดอนจึงเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานทั้งภาครัฐ และเอกชนการเข้ามาแนะนำการปลูกพืชต่างๆ ในพื้นที่ แต่พืชที่ได้รับความนิยมในพื้นที่ได้แก่หอม และกระเทียมเป็นหลัก ส่วนพืชอื่นเป็นการปลูกเสริมเท่านั้น เนื่องจากภายหลังชุมชนได้รับคำแนะนำในการเพาะปลูกพืช และการสนับสนุนให้ปลูกพืชชนิดต่างๆ ในพื้นที่ ชุมชนได้ข้อสรุปว่า การส่งเสริมสนับสนุนต่างๆ ที่เข้ามาไม่สามารถสร้างรายได้ตามที่มีการคาดการณ์ไว้ กลับก่อปัญหาหนี้สินตามมาอย่างมากมาย

¹³ บริษัทปัญญาคอนซัลแตนท์จำกัด และบริษัทชิกมาร์โธโดรจัดแดนจำกัด "รายงานฉบับกลาง โครงการจัดทำแผนรวมการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปิง"สำนักงานคณะกรรมการน้ำแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี 2545 หน้า 2-102 และหน้า 2-112

ในช่วงปี พ.ศ.2535 ชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำมีการเพาะปลูกหอมกระเทียมในพื้นที่นาข้าวอย่างมาก หลังจากพบว่าในพื้นที่ที่สามารถปลูกหอมกระเทียมแล้วผลผลิตที่ได้เป็นที่ยอมรับของตลาด ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2538 ผลผลิตที่ได้ไม่คุ้มค่าต่อการลงทุน ประกอบกับน้ำที่ใช้ในการเพาะปลูกไม่เพียงพอต่อความต้องการ ทำให้มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่ไปเพาะปลูกพืชชนิดอื่นแทน

ในปี พ.ศ. 2540 มีการค้นพบว่าสารโปรแตสเซียมโครเรต สามารถเพิ่มผลผลิตให้ลำไยให้ออกนอกฤดูได้ ทำให้ชาวบ้านหลายพื้นที่สามารถปลดเปลี่ยนหนี้สินได้ จึงมีการเพาะปลูกลำไยลงในพื้นที่นาข้าวเดิม พื้นที่ในเขตตำบลศรีเตี้ย และในตำบลใกล้เคียง โคนเกษตรกรหลายพื้นที่พร้อมที่จะปรับพื้นที่ของตนไปเพาะปลูกพืชอื่น รวมทั้งกลับไปใช้เป็นที่นาข้าวอีกครั้ง โดยในปี พ.ศ. 2546 เป็นต้นมา มีการประกันราคาลำไย และการควบคุมการส่งลำไยอบแห้งไปจีน ทำให้ราคาลำไยตกต่ำอย่างมา เนื่องจากการประกันราคาลำไยมีการประกันที่ 15 บาท ซึ่งเป็นราคาที่คุ้มทุน ส่วนการควบคุมการส่งลำไยอบแห้งไปจีน มีเพียงบริษัทไม่กี่บริษัทได้โควตาการส่งออก ผู้รับซื้อลำไยจึงกดราคาผลผลิตของชาวสวนให้ต่ำลง

3.2. การออกเอกสารสิทธิ และการซื้อ ขายที่ดิน

การจัดทำเอกสารได้ใช้ฐานข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และเอกสารจากการเก็บรวบรวมของ สกน. ในพื้นที่ 3 ตำบล คือ ตำบลศรีเตี้ย ตำบลหนองปลาสุวย อำเภอบ้านโฮ้ง ตำบลหนองล่อง กิ่งอำเภอเวียงหนองล่องจังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นพื้นที่จัดสรรแปลงใหญ่หนองปลาสุวย โดยเน้นเฉพาะช่วงที่ชุมชนทำการเกษตรและพึ่งพาดตลาดจากภายนอกชุมชน และการบุกเบิกที่ดินเพื่อการพาณิชย์

ในช่วงปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมาที่ดินในเขตป่าได้มีการบุกเบิกเพิ่มมากขึ้น เพื่อใช้ในการทำพาณิชย์ที่พึ่งพาทนภายนอกทั้งทุนในการผลิต เทคโนโลยีในการดูแลรักษา แรงงานในการเก็บเกี่ยว ราคาพืชผลที่ถูกกำหนดโดยกลไกตลาดนอกชุมชน การทำการเกษตรที่ใช้พื้นที่ในการเพาะปลูกเพื่อการกินใช้ในครัวเรือนเข้าสู่การใช้เพาะปลูกพืชเพื่อกิน และการขาย เป็นการเกษตรเพื่อการขายอย่างเดียว และซื้อสินค้าอื่นที่ในชุมชนไม่มีมาบริโภค ในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นเงื่อนไข และพัฒนาการที่สำคัญ ให้ที่ดินของชุมชนเปลี่ยนแปลงเป็นทรัพย์สินเพื่อการจ้างงาน และทรัพย์สินเพื่อการขายไปในที่สุด การจ้างงานที่ดินพบว่ามี การนำเอกสารสิทธิไปจ้างงานอย่างมากในช่วงปี พ.ศ. 2515 เป็นต้นมา พ่อหลวงสุแก้ว พุงฟูได้ให้เหตุผลว่าส่วนใหญ่ชาวบ้านนำที่ดินจ้างงานด้วยเหตุผล 3 ประการ คือ

1. เพื่อใช้กู้ยืมเงินกับสถาบันการเงินทั้งในและนอกระบบ เพื่อลงทุนในการเกษตร และค้าขาย
2. เพื่อใช้ในการกู้ยืมเงินเป็นค่าเดินทางไปทำงานต่างประเทศ
3. เพื่อใช้กู้ยืมเงินเป็นค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาล หรือเป็นค่าเล่าเรียนของบุตรหลาน

ช่วงปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมาพบว่าที่ดินของชุมชนที่นำไปจ้างงานกับสถาบันการเงินต่างๆ อย่างมาก สมาชิกในหลายชุมชนได้ให้เหตุผลตรงกันว่า เป็นเพราะการทำการเกษตรที่มีต้นทุนการผลิตสูงขายผลผลิตไม่ได้กำไรเพียงพอต่อการใช้จ่ายประจำวัน ในบางปีผลผลิตขายได้ไม่คุ้มต่อการลงทุน ขาดทุนต่อเนื่องหลายปีติดต่อกัน จนทำให้แรงงานในภาคเกษตรของครอบครัวต้องไปทำงานอื่น เช่น ค้าขาย ไปขาย

แรงงานในต่างประเทศ ทำงานรับจ้างก่อสร้าง ทำงานในนิคมอุตสาหกรรมลำพูน การทำการเกษตร จึงมีความจำเป็นที่จะต้องจ้างแรงงานที่มีอยู่ในพื้นที่ หรือจากพื้นที่อื่นมาทำงานแทนในที่ดินของตน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีความจำเป็นที่จะต้องกู้ยืมเงิน และหารายได้จากนอกภาคการเกษตรมาทดแทน ในช่วงเวลาดังกล่าว ค่าจ้างรายวันภาคการเกษตรอยู่ที่ 50 – 70 บาทต่อวัน ซึ่งถือว่าสูงอยู่มาก

ในช่วงปี พ.ศ. 2528 เป็นต้นมา มีผู้เข้ามาติดต่อค้าขายที่ดินของสมาชิกในชุมชนเป็นระยะๆ สมาชิกในชุมชนหลายคนเห็นว่า การทำการเกษตรได้ผลกำไรน้อยกว่าการขายที่ทำให้มีการขายที่ดินอย่างมากในช่วงเวลาดังกล่าว เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้สมาชิกในชุมชนขายที่ดิน เนื่องจากแรงงานในการทำงานภาคการเกษตรลดน้อยลงไม่ได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่อย่างต่อเนื่อง พื้นที่ใช้ประโยชน์ได้ไม่คุ้มค่ากับการลงทุนหากเข้าไปทำประโยชน์ หรือขายเพราะมีภาระหนี้สินมาก และขายเพราะพื้นที่ในบริเวณใกล้เคียงของพื้นที่ตนถูกขาย ที่ดินของตนไม่มีทางออกทางถูกล้อมรั้วไว้หมดแล้ว

ในการซื้อขายที่ดินในพื้นที่เป้าหมายมีกระบวนการคล้ายกัน คือ มีนายหน้าที่เป็นผู้นำอยู่ในชุมชน เป็นผู้มาติดต่อซื้อขาย มีการอ้างถึงสิทธิในการใช้ประโยชน์ การถือครองที่ชาวบ้านมีอยู่ไม่มั่นคง รัฐจะมายึดที่ดิน มีการขอซื้อสิทธิ ลายเซ็น และการขยายพื้นที่เกินกว่าที่ตกลงด้วยวาจาภายหลังมีการซื้อขายแล้ว ซึ่งในแต่ละพื้นที่ จะมีการทำกันเป็นกระบวนการ โดยการติดต่อซื้อขายกับชาวบ้านจะทำในระดับหมู่บ้าน ในการเงินรับรองสิทธิในการขายที่ให้ และการชำระเงิน จะทำภายนอกชุมชน บางแห่งจะไปทำที่ทำการกำนัน หรือไปเช่าที่ทำการอื่นๆ ซึ่งรายละเอียดแต่ละพื้นที่อาจแตกต่างกันไป การศึกษาข้อมูลครั้งนี้มีข้อค้นพบ คือ

การซื้อขายที่ดินในเขตตำบลศรีเตี้ย

ปี พ.ศ. 2528 เป็นต้นมา พื้นที่ตำบลศรีเตี้ยมีการเข้ามาติดต่อซื้อขายที่ดินผ่านผู้นำชุมชนในสมัยนั้น ได้ติดต่อซื้อขายกับผู้ที่มีเอกสารสิทธิ์ใบจองที่ดินในพื้นที่ปฏิรูปพื้นที่ใหญ่หนองปลาชวย พื้นที่ใกล้เคียงที่มี นส. 3 การซื้อขายที่ดินมีการซื้อที่ดินเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ดินในทิศตะวันตกของหมู่บ้าน หลังจากขายที่ดินมีการเข้าไถปรับพื้นที่ที่มีการซื้อขาย และรุกเข้าไปเรื่อยๆ และเลยเข้าไปในเขตป่าไม้ ลักษณะของพื้นที่เป็นเนินเขา มีเป็นไม้เต็ง รั้ง ที่สมาชิกในชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน ในพื้นที่ดังกล่าวเป็นเนินเขาซึ่งเป็นเขตติดต่อของตำบลศรีเตี้ย ตำบลหนองล่อง และตำบลหนองปลาชวย เนื้อที่หลายพันไร่ พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกพืช แม้ว่าในบางส่วนจะมีป่าอยู่บ้าง แต่เป็นส่วนน้อยของพื้นที่

ประมาณปี พ.ศ. 2532 เจ้าของที่ให้นายหน้าจ้างสมาชิกในชุมชนให้ไปล้อมรั้วลวดหนาม ผู้นำหมู่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้านได้แจ้งกับสมาชิกในชุมชนว่า เจ้าของที่ดินจะมอบเงินให้กับหมู่บ้านจำนวน 160,000 บาท เพื่อเป็นกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน แลกกับการเงินเอกสารรับรองการออกเอกสารสิทธิ์โฉนดที่ดินจำนวน 2,500 ไร่

การซื้อขายที่ดินในเขตตำบลหนองล่อง

ปี พ.ศ. 2528 – 2532 นายหน้าที่ดิน และผู้นำหมู่บ้านแพะใต้ บ้านท่าช้าง ดันฝั่ง และท่าหลุก ได้ติดต่อซื้อสิทธิ์ใบจับจอง และเรียกใบจองจากสมาชิกในชุมชนในเขตบ้านแพะใต้ บ้านท่าช้าง ดันฝั่ง และท่าหลุก เป็นที่ป่าแพะใกล้หมู่บ้านเพื่อนำไปขายต่อ กับบริษัทอินทนนท์การเกษตร ในการติดต่อซื้อขาย ได้ซื้อซื้อที่ดินที่สมาชิกในชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์ในการทำเกษตร สมาชิกในชุมชนหลายคนได้ขายที่ดินของตนให้แก่นายหน้าค้าที่ดินดังกล่าว พื้นที่ดังกล่าวได้นำไปจัดสรรที่ดินเป็นแปลงแบ่งขายในนามของอินทนนท์รีสอร์ท มีเนื้อที่ประมาณ 170 ไร่ พื้นที่

ช่วงต่อมาผู้นำหมู่บ้านท่าหลุกได้จัดประชุม และเสนอให้คนในหมู่บ้านจะให้เงินเป็นรายครอบครัว โดยเงินรับรองว่าได้ขายที่ดินให้รายละ 3 ไร่ ไร่ละ 30,000 บาท ในการขายที่ครั้งนี้ได้มีผู้ที่ไม่ยอม นายหน้าจึงเสนอที่ดินส่วนหนึ่งให้ ส่วนผู้ที่ยินยอมรับเงินให้ไปเงินซื้อ ที่บ้านนายหน้า และไปรับเงินที่คุ้มเฒ่า ในเขตอำเภอจอมทอง ช่วงเวลาเดียวกันในพื้นที่เพาะปลูกที่รกร้างของชาวบ้านแพะใต้ ที่อยู่ในป่าแพะมีรถแทรกเตอร์เข้ามาปรับพื้นที่ทำการเกษตรของสมาชิกในชุมชน จึงมีการสืบตามผู้นำชุมชน ได้รับคำชี้แจง และเหตุผลว่าพื้นที่ดังกล่าวทางรัฐจะยกให้ชาวเราลงมาอยู่

ภายหลังพื้นที่ทั้งสองหมู่บ้านเป็นพื้นที่ของกลุ่มบริษัทอินทนนท์การเกษตร เข้ามาดำเนินการทั้งหมดเนื้อที่ประมาณ กว่า 1,000 ไร่ เพื่อจัดสรรพื้นที่ในเป็นสวนเกษตร บ้านพักตากอากาศ และพื้นที่ว่างเพื่อแบ่งขาย

ภาวะที่ดินในช่วง ปี พ.ศ. 25325 ถึง พ.ศ. 2539 ภายหลังการขายที่ดิน สมาชิกในชุมชนมีเงินสะสมจำนวนหนึ่ง ที่เหลือมักจะนำไปซื้อรถยนต์ เพื่อใช้ในการบรรทุกสินค้าทางการเกษตร ค่าขาย บางรายมีฝีมือทางการสร้างบ้านจะรับจ้างก่อสร้าง บางส่วนออกไปหางานทำตามห้าง ร้านต่างๆ ส่วนเด็กและวัยรุ่นหนุ่ม สาว พ่อ แม่นิยมให้เรียนหนังสือในชั้นสูงๆ วัยรุ่นหนุ่ม สาวหลายคน หลังจบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 6 ระดับมัธยม หรือสายอาชีพ จะทำงานที่นิคมอุตสาหกรรมลำพูน รายได้ต่อเดือนรวมค่าล่วงเวลาได้สูงถึงเดือนละ 10,000 บาทต่อคน ส่วนคนที่ไม่สามารถสมัครทำงานนิคม จะไปทำงานในห้างร้าน บริษัทต่างๆ รายได้ต่อเดือนประมาณ 5,000 บาทต่อคนขึ้นไป

ในช่วงนี้ อาชีพค้าขาย เป็นอีกอาชีพที่สมาชิกในชุมชนนิยมทำกันอย่างมาก ซึ่งจะรับซื้อผลผลิตจากในท้องถิ่นตามฤดูกาล เช่น หอม กระเทียม พริก กะหล่ำ ผักกาด ไปส่งขายในเมือง เช่น โดยรับซื้อผลผลิตการเกษตร โดยไปรับซื้อ หรือไปลงทุนปลูกในเขตพื้นที่โหล่งโปง เขตอำเภอแม่แจ่มนำมาขาย จะมีรายได้ต่อเดือนประมาณ 10,000 – 15,000 บาทต่อเดือน ในขณะที่รายได้จากการทำงานก่อสร้าง หากมีฝีมือในการทำงานก่อสร้าง เป็นช่างไม้ ช่างปูน จะได้ประมาณ 500 บาทต่อวัน ส่วนลูกมือจะได้วันละ 100 กว่าบาทขึ้นไป (สัมภาษณ์นางอินญา กันเพชร: บ้านแพะใต้)

ในการทำการเกษตรในช่วงนี้ไม่สามารถทำได้อย่างที่ผ่านมา เนื่องจากค่าจ้างแรงงานในภาคเกษตรสูงถึงวันละ 100 บาท การเอามือเอาวันที่เคยเป็นมาเริ่มลดน้อยลง พื้นที่ทำการเกษตรโดยเฉพาะ

อย่างยิ่งที่นา ในหลายพื้นที่ถูกขาย ทำให้ระบบการทำนาที่พึ่งน้ำจากลำเหมืองไม่สามารถทำได้ดังที่ผ่านมานาไม่สามารถผันเข้าที่นาได้เพียงพอต่อความต้องการ เนื่องจากบางแห่งที่นาถูกปรับเป็นที่สวน บางแห่งมีการถมที่จนน้ำไม่สามารถไหลผ่าน เจ้าของที่เปลี่ยนเป็นคนนอกชุมชน ไม่ต้องการน้ำจากระบบเหมืองฝายขาดแรงงานในการทำเกษตร ที่ดินของคนในชุมชนที่มีอยู่ จึงถูกปรับเป็นสวนลำไยอย่างมาในช่วงนี้ ในหลายพื้นที่จึงลดการเพาะปลูกข้าวหันมาซื้อข้าวแทน เนื่องจากการประกอบอาชีพอื่นได้เงินมาซื้อของอุปโภค บริโภค ยังมีเงินเหลือเก็บ และเพียงพอต่อการใช้นี้ และหมุนเวียนใช้จ่ายในครอบครัว ที่ดินในช่วงนี้จึงไม่มีความสำคัญเท่าใดนักต่อสมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่ จะมีเพียงคนเฒ่า คนแก่ และผู้ที่ไม่มียานทำนอกชุมชนที่ยังคงเพาะปลูกพืชต่างๆ อยู่บาง

การจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 เมื่อปี พ.ศ. 2523 ได้มีการหารืออย่างไม่เป็นทางการระหว่างรัฐบาลไทย และธนาคารโลก ให้ความสำคัญในการถือครองที่ดินอย่างมั่นคง แก่ผู้เป็นเจ้าของที่ดินทั่วประเทศ ภายหลังได้มีโครงการ และการให้ความร่วมมือในการศึกษา และจัดทำโครงการพัฒนากรรมที่ดิน และเร่งรัดการออกเอกสารสิทธิในประเทศไทย โดยเริ่มดำเนินการในปี พ.ศ. 2528 โดยมีวัตถุประสงค์ของโครงการที่เด่นชัดคือโครงการเร่งรัดการออกโฉนดที่ดิน จำนวน 13 แปลง ให้แล้วเสร็จใน 20 ปี วัตถุประสงค์สนับสนุนให้ประชาชนในประเทศไทยมีการถือครองพื้นที่ ได้ครอบครองพื้นที่ได้อย่างมั่นคง สร้างแรงจูงใจ และประสิทธิภาพในการผลิต และผลิตต่อไร่ที่สูงขึ้น ขายผลผลิตได้ราคา แต่ภายใต้การดำเนินการในพื้นที่ต่างๆ ในประเทศพบว่า ประชาชนในประเทศกลับสูญเสียที่ดินอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ดินในภาคการเกษตร พื้นที่ที่พบปัญหาการสูญเสียที่ดินของประชาชนอย่างมาก ที่จะยกตัวอย่างคือ พื้นที่ในจังหวัดลำพูน กล่าว คือ จังหวัดลำพูนเป็นพื้นที่เป้าหมายในการเร่งรัดการออกโฉนดในระยะที่ 1 ร่วมกับจังหวัดเชียงใหม่ พะเยา เชียงราย แม่ฮ่องสอน นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ

ภายหลังจากมีการออกเอกสารสิทธิที่ดิน เพื่อให้เกิดความมั่นคง ที่ดินกลายเป็นสินค้า มีการปั่นราคาที่ดินให้สูงเกินความเป็นจริง ในการประเมินพื้นที่ทั้งพื้นที่ที่เกษตรกรครอบครอง และพื้นที่ที่ไม่มีผู้ทำประโยชน์มีราคาประเมินเอกสารที่ใช้ในการจำนอง กับแหล่งทุน สถาบันเงินทุนมีราคาสูง และการขายให้กับกลุ่มบริษัทพัฒนาที่ดิน ทำให้ไม่สามารถได้ถอนคืน ถูกยึด และขายทอดตลาด ที่ดินเกษตรกรในช่วงนี้ลดลงอย่างมาก มีการคาดการณ์ว่า ปี พ.ศ. 2537 ที่ดินในจังหวัดลำพูน เปลี่ยนไปอยู่ในมือของคนภายนอกพื้นที่ ประมาณ 70 เปอร์เซ็นต์ (เอกสารประกอบการสัมมนา วิกฤตที่ดินเกษตรกรรวม สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

รายงานจังหวัดลำพูน ในปี พ.ศ. 2546 ระบุว่าได้มีการดำเนินออกเอกสารสิทธิ ประเภทโฉนดที่ดินแล้ว 214,439 แปลง เนื้อที่ 354,352 ไร่ 3 งาน 26.6 ตารางวา ยังคงเหลือพื้นที่ น.ส.3 ก น.ส.3 และใบจองอีก 92,285 แปลง รวมเนื้อที่ 194,782 ไร่ 1 งาน 52.9 ตารางวา ในช่วงปีเดียวกัน พื้นที่ที่นำไปจำนองกับแหล่งเงินทุน ธนาคารซึ่งเจ้าของเอกสารสิทธิไม่สามารถได้ถอนคืนได้ พบว่า มีการประกาศขายที่ดิน

ทอดตลาดของกองบังคับคดี จังหวัดลำพูน พบว่า มีที่ดินที่มีสิ่งปลูกสร้าง ประกาศขายทอดตลาด 118 แปลง และรกร้างว่างเปล่า ประกาศขายทอดตลาดถึง 148 แปลง

การซื้อขายที่ดิน ในปี พ.ศ. 2528 - 2535 สมาชิกในชุมชนต่างเรียกขานกันว่า "ช่วงที่ดินบูม" คนในพื้นที่เป้าหมายในการศึกษาครั้งนี้ได้มีการขายที่ดินอย่างมาก ในหมู่บ้านสันปูเลย มีการซื้อขายที่ดิน และปรับพื้นที่เข้าไปในพื้นที่ป่าช้าเดิมของหมู่บ้าน ทำให้สมาชิกในชุมชนไม่พอใจ มีการพูดคุยกัน และร่วมเรียกร้องให้มีการตรวจสอบพื้นที่ ในวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2533 นายสมศักดิ์ เตชะสุนทร แกนนำในการเรียกร้องการออกโฉนดที่ดิน ถูกยิงตาย ขณะออกสำรวจ และขอขายเงินสมาชิกในชุมชนในเวลาากลางคืน ในการร่วมเรียกร้องคัดค้านการออกโฉนดที่ดิน หลังจากการตรวจสอบพื้นที่ ในวันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2533 อำเภอบ้านโฮ้งมีประกาศที่ดินสงวน หรือหวงห้าม เพื่อให้ประชาชนใช้ร่วมกัน ในเนื้อที่ 3,200 ไร่

จากการตรวจสอบพื้นที่บ้านสันปูเลย ชุมชนต่างๆ ในตำบลศรีเตี้ยมีการพูดคุยขยายวงมากขึ้น จนรวมตัวกันเข้าร่วมเรียกร้องให้มีการตรวจสอบที่ดินในพื้นที่ตำบลศรีเตี้ยทั้งหมด โดยให้เหตุผลว่าซื้อขายที่ดินในครั้งนี้เป็นการกระทำที่กลุ่มผู้ที่ได้ผลประโยชน์จากการขายที่ในครั้งนี้มีเพียงไม่กี่คน นำเอาที่ป่า และที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชน ไปขาย

การเรียกร้องในช่วงแรกได้ร้องเรียนหน่วยงานราชการในพื้นที่ กลุ่มผู้เรียกร้องมีความเข้าใจว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นเขตป่าที่สมาชิกในชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน ในแง่ของกฎหมายไม่แน่ชัดว่าเป็นพื้นที่ที่อยู่ภายใต้หน่วยงานใด และคาดว่าจะมีการออกโฉนดไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ทั้งนี้เนื่องจากสมาชิกในชุมชนได้ขอให้มีการทำโฉนดที่ดินหลายครั้ง แต่ไม่ได้มีการลงมาสำรวจ และจัดทำให้ การเรียกร้องมีไม่คืบหน้า สมาชิกในชุมชนจึงยื่นข้อเรียกร้องต่อรัฐบาลใน พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา ผ่านนายธานี ศักดิ์เศรษฐ์ ให้มีการตรวจสอบสถานะภาพของพื้นที่ แต่ก็ไม่มีความคืบหน้ามากนัก

ในช่วงเวลาเดียวกันหมู่บ้านหนองเจียดมีสมาชิกในชุมชนกลุ่มหนึ่งไม่เห็นด้วย และคัดค้านการซื้อขาย พื้นที่ป่าทางทิศเหนือของหมู่บ้าน ซึ่งพื้นที่ป่าดังกล่าว เป็นพื้นที่ติดต่อระหว่างบ้านหนองเจียด และบ้านท่าหลุก ชาวบ้านจะใช้ประโยชน์ร่วมกันในการหาของป่า เลี้ยงสัตว์ และล่าสัตว์ พื้นที่บริเวณขายป่า และใกล้ลำห้วยจะเป็นที่นา และสวนของชาวบ้าน จึงทำหนังสือผ่านทาง ส.ส.จังหวัดลำพูนในสมัยนั้น แต่ไม่ได้ผลคืบหน้า จึงเดินทางมาร้องเรียนทางจังหวัดลำพูน จังหวัดได้แต่งตั้งคณะกรรมการตรวจสอบหลักฐานการครอบครอง และนัดพบคู่กรณี แต่คู่กรณีไม่สามารถนำเอกสาร สค.1 และนส.3 มาแสดงได้ ประมาณต้นปี พ.ศ. 2532 ผลการตรวจสอบที่ดินไม่มีหลักฐานกรรมสิทธิ์ของผู้ใด ถือว่าที่ดินดังกล่าวเป็นที่ดินของรัฐ ผู้ใดจะเข้าใช้ประโยชน์ครอบครองต้องได้รับอนุญาตก่อนพื้นที่ดังกล่าวจึงให้ยุติการเข้าครอบครอง และรอจนกว่าจะได้รับอนุญาต

หลังจากบริษัทปิบูลย์ทรายได้ให้ผู้นำชุมชนเจรจาตกลงให้ชาวบ้านยินยอมขายที่ให้ สมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่ยินยอมขายพื้นที่ให้ บริษัทปิบูลย์ทรายได้ปรับปรุงพื้นที่ใหม่ เพื่อจัดสรรพื้นที่เป็นแปลงขาย

ในพื้นที่บางส่วนมีการปลูกไม้สัก ในส่วนที่ไม่ได้ใช้ปลูกไม้สักได้ขายให้กับผู้สนใจจากพื้นที่ต่างๆ แต่ไม่ได้เข้าไปใช้ประโยชน์ใดๆ ปล่อยให้รกร้างว่างเปล่า ซึ่งคล้ายกับหลายพื้นที่ในบริเวณนี้

ในปี พ.ศ. 2538 สมาชิกในชุมชนศรีเตี้ยได้เข้าร่วมการเรียกร้องกับกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ ในขณะนั้นนายประจวบ ไชยสาสน์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร และสหกรณ์ เดินทางมาเจรจาที่จังหวัดลำพูน และรับข้อเสนอไปดำเนินการ และมีการจัดตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาป่าไม้ที่ดินระดับชาติ และระดับภาคในการทำงาน หลังจากมีการเปลี่ยนรัฐบาลข้อเสนอดังกล่าวได้ถูกยกเลิกไป ได้แต่งตั้งคณะกรรมการตรวจสอบหลายคณะ เข้าตรวจสอบ นายไพโรจน์ โล่ห์สุนทร รัฐมนตรีช่วยกระทรวงเกษตร และสหกรณ์ ตรวจสอบข้อเท็จจริง เมื่อวันที่ 20 มีนาคม 2540 พบว่า พื้นที่ดังกล่าวอยู่ในพื้นที่ที่มีความลาดชันเกิน 35 องศา 13 แปลง ถือว่าเป็นการออกโฉนดโดยมิชอบ ให้จังหวัดลำพูนดำเนินการเพิกถอน ภายหลังจากการดำเนินการได้มีการตั้งคณะกรรมการขึ้นอีกหลายชุด แต่ก็ไม่มีความคืบหน้า จนกระทั่งสมาชิกในชุมชนได้รับหมายศาล และถูกติดตามจับกุมในเวลาต่อมา

ช่วงภาวะเศรษฐกิจหลังปี พ.ศ. 2539 เป็นต้นมา การประกอบอาชีพค้าขายไม่สามารถทำกำไรได้ ส่วนการจ้างงานต่างๆ เช่น ก่อสร้าง รับจ้างทำงานในสวนเกษตร มีการจ้างงานน้อยลง รายได้ที่เคยเพียงพอกับค่าใช้จ่ายประจำวัน ค่าน้ำ ค่าไฟฟ้า เครื่องอุปโภค บริโภคมีราคาสูงขึ้น ประกอบกับภาระหนี้สินภาคการเกษตรที่สมาชิกในชุมชนกู้จาก ธนาคารเพื่อการเกษตร และสหกรณ์ และสหกรณ์การเกษตร มาลงทุนที่ผ่านมา ยังค้างชำระอยู่ ทำให้สมาชิกในชุมชนเริ่มทบทวน และหาทางออกในการแก้ไขปัญหา

สมาชิกในชุมชนมองว่า ที่ผ่านมามีสมาชิกในชุมชนทำการเกษตรมาโดยตลอด อาจจะมีขาดทุนบ้าง ได้กำไรบ้าง แต่ก็พอมีกินมีใช้ จึงกลับมาทำการเกษตรปลูกพืชผักต่างๆ ทั้งไว้กิน และขาย แต่การเพาะปลูกพืชไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่าย และใช้หนี้ จึงแสวงหาแนวทางอื่นที่เป็นไปได้ในการแก้ไขปัญหาของแต่ละครอบครัว ในปี พ.ศ. 2541 ราคาลำไยเกรด AA ในช่วงนี้มีราคาประมาณ 25.54 บาท ต่อกิโลกรัม และยังสามารถใช้สารเคมีเร่งให้ออกดอกผลตลอดฤดูกาล ทำให้เกษตรกรมีรายได้ดี จึงเป็นแรงจูงใจให้สมาชิกในชุมชนปลูกลำไยในไร่ และในที่นามากขึ้น การปลูกลำไยน่าจะจะเป็นหนทางหนึ่งที่จะแก้ไขปัญหาของครอบครัว และชุมชนของตนได้

สมาชิกในชุมชนหลายชุมชนไม่มีพื้นที่เป็นของตนเอง เนื่องจากพื้นที่ที่รอบๆ ชุมชน ได้ถูกขายไปหมดแล้ว พื้นที่ที่เหลืออยู่ของแต่ละครอบครัวมีไม่เพียงพอกับการแบ่งปันให้กับลูกหลานที่ตั้งบ้านใหม่ หรือ บ้างครัวเรือนไม่มีเป็นของตนเองเลยนอกจากที่บ้าน ทำให้หลายคนมองหาพื้นที่รกร้างว่างเปล่าที่อยู่ในบริเวณชุมชนว่าน่าจะนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ให้เพาะปลูกการเกษตรของสมาชิกในชุมชนที่มีความต้องการการใช้พื้นที่

ในช่วงแรกสมาชิกในชุมชนในหลายพื้นที่ไม่กล้าที่จะเข้าไปดำเนินการที่ดินในบริเวณนี้ที่รกร้างว่างเปล่า เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีเจ้าของถูกต้องตามกฎหมาย มีบางรายเข้าไปใช้ประโยชน์ในการปลูกพืชไร่อยู่บ้าง ขณะเดียวกัน ชุมชนในพื้นที่ต่างๆ พยายามสรุปบทเรียนการต่อสู้ชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงต่อสู้เรื่องที่ดิน

มาก่อนหน้า และได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากที่ดิน จึงไปขอซื้อแนะนำ ได้รับคำอธิบายว่าการรวมตัวเรียกร้องให้มีการตรวจสอบพื้นที่ที่มีการดำเนินการยาวนาน ได้ข้อสรุป คือ

1. พื้นที่ดินในเขตตำบลศรีเตี้ย ที่มีการขาย และออกโฉนดให้กับนายทุนภายนอกชุมชนเป็นเขตป่า สาธารณะประโยชน์ประเภทพลเมืองใช้ร่วมกัน บางแห่งเป็นพื้นที่ป่าสงวน และพื้นที่โครงการพัฒนา เบ็ดเสร็จลุ่มน้ำสาขาแม่ปิงตามพระราชดำริ ในพื้นที่ดังกล่าวไม่มีความชัดเจนในขอบเขตของพื้นที่ แต่มีการ ออกเอกสารสิทธิเกินกว่าความเป็นจริง

2. พื้นที่นี้มีความชันเกิน 35 องศา ไม่สามารถนำไปออกโฉนดได้

3. พื้นที่นี้เดิมเป็นพื้นที่ปฏิรูปพื้นที่ใหญ่หนองปลาชวย ที่มีปัญหาในการออกเอกสารสิทธิ และมีการ เพิกถอนใบจอง อยู่ในวงดำเนินการเดินสำรวจพื้นที่ เพื่อดำเนินการออกใบจองให้สมาชิกในชุมชนในพื้นที่ อำเภอบางช้าง และอำเภอบ้านโฮ่ง

4. พื้นที่ในบริเวณนี้ ภายหลังจากการซื้อขายเปลี่ยนมือกันหลายครั้ง และมีการนำไปจำนองไว้กับ ธนาคาร จนหลุดจำนอง เป็นพื้นที่เป็นหนี้ที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้

ประกอบกับเหตุผลกฎหมายที่ดินใน มาตรา 6 ที่ผู้ที่มีเอกสารสิทธิโฉนดที่ดิน แต่ไม่เข้าไปปลูกสร้าง หรือใช้ประโยชน์พื้นที่เกิน 10 ปี ให้มีการเพิกถอน และถือว่าที่ดินนั้นตกเป็นของรัฐ รวมทั้งการตรวจสอบ ที่ดินว่ามีสถานะสภาพเดิม ทำให้สมาชิกในชุมชนเข้าใช้ประโยชน์ใช้เพาะปลูกพืชไร่ และปลูกลำไยควบคู่กัน ตั้งความหวังเพียงผลผลิตทางการเกษตรที่จะได้จากการปลูกในพื้นที่เท่านั้น ไม่ได้หวังยึดครองพื้นที่ดิน อย่างถาวร การเข้าไปในพื้นที่ดังกล่าวเจ้าของพื้นที่ได้รับแจ้งจากทางเจ้าหน้าที่ และผู้ดูแลพื้นที่ให้เข้ามา ดูแลพื้นที่ดินของตน และได้แจ้งความกับสถานีตำรวจ บางส่วนได้แจ้งสมาชิกหมู่บ้านอื่นเข้ามาตัดฟัน ต้นไม้ ที่สมาชิกในชุมชนปลูก และนำไม้โตเร็วมาปลูกแทน บางแห่งไม่สนใจ และปล่อยให้ลำไยโต และออก ดอกออกผล

หลังจากการใช้พื้นที่รกร้างว่างเปล่า ที่เจ้าของที่ไม่ได้มาดูแล มีการปรับปรุงพื้นที่ ปลูกลำไย บำรุงรักษา กว่า 5 ปี ผลผลิตลำไยเริ่มผลิตออกออกผลจนสามารถขายตามท้องตลาด บางคนสามารถปลด หนี้สินได้บางส่วน มีเงินเพียงพอต่อค่าใช้จ่ายประจำวัน ไม่ต้องกู้ยืมเงินเพิ่ม

ในปี 2543 หลายชุมชนเริ่มคิดหาวิธีแก้ไขปัญหาดังกล่าว จัดให้มีการประชุม ที่ประชุมเสนอว่า น่าจะเข้าไปใช้พื้นที่ที่รกร้างว่างเปล่าในเขตพื้นที่ป่าแพะเดิมของชุมชนที่ขายไป พร้อมกับขอคำปรึกษาจาก หมู่บ้านใกล้เคียงที่ได้เข้าไปใช้ประโยชน์พื้นที่ทำกินก่อนแล้ว คือ บ้านศรีเตี้ย และบ้านดงชี้เหล็กได้เข้าไปทำ ประโยชน์ในพื้นที่ ประมาณเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2541

ชุมชนต่างๆ จึงประชุมร่วม และรวมกันเป็นกลุ่มเครือข่ายปัญหาที่ดิน เสนอให้หน่วยงานรัฐ และ รัฐบาลตรวจสอบพื้นที่ดินในแต่ละหมู่บ้าน ที่มีการออกโฉนดมีเกินไปจากที่ชุมชนได้ขายไป ว่าบางพื้นที่มี การออกโฉนดในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ หรือป่าถาวร และพื้นที่อื่นเนื่องมาจากพระราชดำริ รวมทั้งการออก

เอกสารสิทธิโดยมิชอบ รวมทั้งพื้นที่ดังกล่าวได้จำหน่ายธนาคาร และไม่สามารถได้ ถอนคืนได้ จะมีแนวทาง
อย่างไรในการที่จะนำที่ดินมา ปฏิรูปให้ผู้ที่ต้องการใช้พื้นที่ทำการเกษตรได้เข้าใช้ประโยชน์
ภายหลังหมู่บ้านใกล้เคียงเริ่มทยอยเข้าไปใช้ประโยชน์เพิ่มมากขึ้น โดยมีการเข้าจัดสรรที่ดินให้ผู้ที่ต้องการ
ใช้ประโยชน์ที่ดินในการทำการเกษตร และตั้งกฎของกลุ่มขึ้นเพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์จากที่ดิน ซึ่งมีการ
ทยอยเข้าใช้ประโยชน์พื้นที่ของสมาชิกในหมู่บ้านต่างๆ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2545 เริ่มมีการฟ้องร้อง และเข้า
จับกุมผู้ที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ดินที่รกร้างว่างเปล่า และมีการดำเนินคดีกับชาวบ้านจนถึงปัจจุบัน

ข้อมูลจากดังกล่าว โดยสรุป มีการออกเอกสารสิทธิ ในพื้นที่ 6 ลักษณะ คือ

1. มีการออกเอกสารที่ตรงตามพื้นที่ที่มีอยู่จริง แต่มีการบุกรุกและขยายพื้นที่เพื่อให้ได้พื้นที่เพิ่ม
และออกเอกสารสิทธิเพิ่ม

2. มีการซื้อขายใบจองในราคาถูก และเรียกเก็บใบจองของชาวบ้านคืน แล้วนำไปออกโฉนด

3. มีการออกเอกสารสิทธิในพื้นที่ ทำให้เกิดการกว้านซื้อที่ดิน

4. มีการออกเอกสารสิทธิในพื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์ประเภทประชาชนใช้ร่วมกัน

5. มีการออกเอกสารสิทธิในพื้นที่ป่าสงวน

6. มีการซื้อขายเอกสารสิทธิ และนำเอกสารสิทธิไปออกเกินความเป็นจริง

กรณีปัญหาที่ดินดังกล่าว นำไปสู่ความพยายามของชุมชนที่จะปฏิรูป ของประชาชน ทั้งนี้การการ
จัดการที่ดินที่ผ่านมาอ้างเอกสารสิทธิ มากกว่าการใช้ประโยชน์ ทำให้เกิดปัญหาจากข้างต้น แนวความคิด
เกี่ยวกับสิทธิเหนือพื้นที่ จึงเป็นการใช้ประโยชน์ของบุคคล ที่เข้าทำประโยชน์จริง ภายใต้การควบคุมดูแลของ
องค์กรชุมชน โดยที่มีทุนภายใน และการอุดหนุนของรัฐ ไม่ใช่การนำพื้นที่ไปใช้ในการกัก ยึด จำนอง จำนำ
ซึ่งเกิดปัญหาเช่นที่ผ่านมาประเด็นปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นต่อเนื่องมาอย่างยาวนาน กว่า 10 ปี

4. นโยบาย กฎหมาย กับการบังคับใช้พื้นที่

4.1. การสัมปทานเหมืองถ่านหิน

ในปี พ.ศ. 2510 มีการขุดถ่านหินลิกไนต์ในพื้นที่บ้านปางล้าน ตำบลดงดำ ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แวน
โดยการพลังงานแห่งชาติในปี พ.ศ. 2510 เป็นการขุดขึ้นมาใช้ในกิจกรรมโรงบ่มใบยา ประมาณปี ละ
40,000 – 50,000 ตัน ต่อปี ปี พ.ศ. 2521 ทางสำนักงานพลังงานแห่งชาติเข้ามาซื้อที่ดินจากชาวบ้าน 36
ครอบครัว หลังวิกฤตการณ์น้ำมันในปี พ.ศ. 2522 รัฐบาลได้มีนโยบายลดการพึ่งพาพลังงานจาก
ต่างประเทศ จึงมีการสำรวจแร่ถ่านหินเพื่อใช้ผลิตกระแสไฟฟ้า และใช้ในอุตสาหกรรม ทำให้มีบริษัทเวิลด์
ทิลด์เข้ามาซื้อที่ดินชาวบ้าน ปี พ.ศ. 2526 บริษัทธรรมปริดา เข้ามาซื้อที่ดินจากชาวบ้านในพื้นที่ใกล้เคียง
หมู่บ้านนาทราย ราว 200 ไร่ เพื่อทำเหมืองถ่านหิน ภายหลังประกอบกิจการชาวบ้านต้องทนกับสภาพของ
กลิ่นเหม็นจากฝุ่นละอองที่ฟุ้งกระจายไปทั่วชุมชน(กรณีการ์ พรหมสอน 2535)

ในปี พ.ศ. 2530 ได้มีออก พ.ร.บ. เวนคืนอสังหาริมทรัพย์ ในพื้นที่ตำบลดงคำ ตำบลลี่ ตำบลนาทราย อำเภอลี่ จังหวัดลำพูน โดยการดูแลของสำนักงานพลังงานแห่งชาติ มีพื้นที่รวมประมาณ 15,200 ไร่ และให้บริษัทเอกชนดำเนินการ เช่น บริษัทเหมืองบ้านบุญ จำกัด บริษัทลานนาลิกไนต์ จำกัด โดยมีการสัมปทานด้านหิน การทำสัมปทานเหมืองแร่ด้านหินดังกล่าว มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงของลำน้ำลี่ และคนในพื้นที่อย่างมาก พบว่ามีการทำเหมืองแร่ มีการขุดเจาะพื้นที่เพื่อนำแร่หินออกจากพื้นที่เป็นบริเวณกว้าง ซึ่งกินพื้นที่ประมาณ 1 ใน 3 ของตำบลนาทราย ตำบลลี่ ตำบลดงคำ อำเภอลี่ มีความลึกกว่า 100 เมตร พื้นที่ดังกล่าวเดิมเป็นเส้นทางผ่านของน้ำลี่ ทางบริษัทที่ได้รับสัมปทานต้องการขุดด้านหินที่อยู่ใต้ทางน้ำเดิม จึงเปลี่ยนเส้นทางน้ำ โดยขุดเส้นทางเดินน้ำขึ้นแทนเส้นทางน้ำเดิม เพื่อให้ลำน้ำลี่ไหลผ่านไปยังท้ายน้ำได้อย่างไรก็ตาม การแก้ไขดังกล่าวได้มีน้ำในแม่น้ำลี่ส่วนจำนวนมากไหลลงไปบ่อด้านหิน เป็นสาเหตุทำให้น้ำแม่ลี่ไม่เพียงพอต่อพื้นที่ใช้น้ำที่อยู่ทางปลายน้ำได้ใช้ดังเช่นอดีตที่เป็นมา สภาพปัญหาดังกล่าวทำให้กลุ่ม 14 เหมืองฝ่ายได้เข้าร่วมกับทางชุมชนในพื้นที่อำเภอลี่เรียกร้องให้มีการจัดการแก้ไขปัญหา แต่ก็ไม่ได้มีการจัดการที่เป็นที่พอใจมากนัก และเป็นปัญหาที่กระทบมาถึงปัจจุบัน

4.2. การสัมปทานหินเพื่ออุตสาหกรรมการก่อสร้าง

ประมาณปี พ.ศ. 2535 ได้มีการสัมปทานทำเหมืองไม่หินที่บ้านแม่ป้อก ตำบลศรีวิชัย บ้านหลายท่าตำบลป่าไผ่ ต่อมาได้มีการขอสัมปทานเพิ่มเติมในพื้นที่ตำบลป่าพลู และตำบลบ้านโฮ่ง อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน รวมพื้นที่ที่มีการสัมปทานหิน เพื่อการก่อสร้าง กว่า 3,000 ไร่

ในการการสัมปทานทำหินอุตสาหกรรม ทำให้พื้นที่ป่าต้นน้ำได้รับผลกระทบต่อระบบนิเวศน์อย่างหนัก ในเขตตำบลป่าพลู ซึ่งมีภูเขาหินจำนวนมาก พบว่ามีข้อมูลตัวเลขการขอสัมปทาน พ.ศ. 2538 ถึง พ.ศ. 2540 มีบริษัทที่ขอสัมปทานที่ผ่านการอนุมัติแล้ว 2 ราย คือ บริษัทเชียงใหม่ผลผลิตจำกัด จำนวนพื้นที่ 260 ไร่ 17 ตารางวา นายณัฐนาถ สินธุนาว่า จำนวนพื้นที่ 276 ไร่ 2 งาน 22 ตารางวา และจำนวนพื้นที่ 264 ไร่ 3 งาน 35 ตารางวา¹⁴ นอกจากนี้มีผู้ที่ได้ใบประทานบัตรการทำเหมืองหิน 2 ราย คือ บริษัทศิลาสามยอดจำกัด จำนวนพื้นที่ และนายคำหริ บุญญาวิจักสน์ และมีผู้ขอใช้พื้นที่อีก 6 ราย ในพื้นที่ตำบลแม่ตืน 4 ราย ตำบลศรีวิชัย 1 ราย ตำบลป่าไผ่อีก 1 ราย

ประเด็นปัญหาการสัมปทานระเบิดหิน และการทำป้อนหินลูกรัง ที่ก่อผลกระทบต่อป่าต้นน้ำ และป่าชุมชนในพื้นที่ ชาวบ้านในพื้นที่สังเกตว่า การขุดหินลูกรังออกจากพื้นที่ และไม่ได้มีการปรับสภาพพื้นที่ ทำให้เกิดอ่างเก็บน้ำขึ้น บางพื้นที่มีการขุดทับเส้นทางเดินน้ำ หรือลำห้วยเดิม ทำให้น้ำรั่วอยู่ในพื้นที่ที่เคยมีการขุดบ่อด้านหิน หากอยู่ในพื้นที่เอกชนจะกลายเป็นประโยชน์ส่วนบุคคลไปทันที หากเป็นพื้นที่สาธารณะ น้ำดังกล่าวก็ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ เนื่องจากน้ำอยู่ระดับที่ลึกเกินกว่าจะผันน้ำขึ้นมาใช้ได้ แต่จะมีประโยชน์ผู้ที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงอ่าง ใช้เครื่องสูบน้ำส่วนตัวสูบขึ้นมาใช้เท่านั้น

¹⁴ พื้นที่ของอำเภอบ้านโฮ่งมีพื้นที่รวม 327943 ไร่

ประเด็นปัญหาดังกล่าว เป็นปัญหาที่ชุมชนไม่สามารถมีส่วนร่วมในการเข้าไปควบคุมดูแลจัดการได้ การสัมปทานหินในพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตบ้านป่าพลู ซึ่งเป็นพื้นที่ต้นน้ำมีอย่างน้อยสองพื้นที่ ที่ก่อผลกระทบอย่างรุนแรงกับป่าต้นน้ำ ปัจจุบันพื้นที่ดังกล่าวยังคงมีการสัมปทาน และระเบิดหินอยู่

4.3. การสัมปทานป่า¹⁵

การสัมปทานไม้ในพื้นที่มีมาก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ราวปี พ.ศ. 2383 โดยมีการสัมปทานไม้ในพื้นที่อำเภอลี้ ขยายพื้นที่เข้ามาในอำเภอบ้านโฮ่ง พื้นที่ตำบลทาแม่ลอบ อำเภอแม่ทา และอำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน

การทำไม้ในพื้นที่อำเภอลี้ มีหลักฐานว่าในราวปี พ.ศ. 2383(สมัยรัชกาลที่ 3) มีชาวมอญ และพม่า(คนในบังคับของอังกฤษ) เข้ามาทำไม้ในปลายเขตแขวงเมืองตาก เมืองลำพูน เมืองเชียงใหม่ ซึ่งน่าจะเป็นพื้นที่ในเขตลุ่มน้ำก้อ ซึ่งสามารถขนถ่ายลงน้ำปิงได้ง่าย การสัมปทานได้รับอนุญาตจากเจ้าผู้ครองนครในสมัยนั้น(การขอสัมปทานไม้ไม่ได้ระบุไว้ว่าเป็นชื่อเจ้าเมืองใด หลังปี พ.ศ. 2439 เป็นต้นมา การขออนุญาตทำไม้จะขออนุญาตกับทางรัฐบาลกรุงเทพ ซึ่งได้มาจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้นที่เชียงใหม่) ปี พ.ศ. 2447 บริษัทบอมเบย์เบอร์มาได้เข้ามาสัมปทานไม้ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่หาด ในตำบลแม่ลาน ลุ่มน้ำแม่ลี้ ในเขตป่าแม่จ้อง ป่าแม่ระนอง จนกระทั่งเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2484) กิจการทำไม้ของคนอังกฤษถูกยึดเป็นของรัฐในที่สุด

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2488) รัฐบาลไทยได้ให้เจ้าวงศ์ (เจ้าโว้ง) แสนศิริพรรณ รวมทั้งการให้เอกชนรายย่อยสัมปทานตามนโยบายที่ต้องการให้คนไทยทำไม้เอง ทำไม้ในเขตสัมปทานไม้เดิมของบริษัทบอมเบย์เบอร์มาในพื้นที่เดิม และในพื้นที่ตำบลลี้ และตำบลนาทราย เป็นการให้สัมปทานระยะสั้น การสัมปทานในครั้งนี้เป็นแบบสัมปทานไม้ล้างป่า และไม้ล้มรอนนอนไพร

ในช่วงราวปี พ.ศ. 2484 มีการเข้ามาทำไม้โดยบริษัทบอมเบย์เบอร์มา เข้ามาทำไม้ในพื้นที่ป่าบ้านโฮ่ง และลึกเข้าไปในป่าเขตตำบลแม่ลอบ อำเภอแม่ทา โดยล่องลงมาตามลำน้ำ ในฤดูน้ำหลากทำให้ฝายหลายฝายได้รับผลกระทบ ชุงมาทับถมอยู่หน้าฝาย ฝายรับน้ำหนักไม่ไหว และพังลง ชาวบ้านที่ใช้น้ำในเหมืองฝาย ฝายป่าพลู ฝายเหมืองตั้ง และฝายเหมืองตั้ง ทางบริษัทบอมเบย์เบอร์มาจึงได้สร้างเส้นทางรถไฟจากบ้านห้วยโทก ถึงบริเวณบ้านวังสะแกง ทางรถไฟดังกล่าวสร้างขึ้นแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2482 และเปิดดำเนินการในปี พ.ศ. 2483 การสร้างทางรถไฟเกิดขึ้นเนื่องจาก การล่องไม้ขuongลงมาตามลำน้ำลี้

ภายหลังได้มีการสร้างทางรถไฟขึ้นหลังใช้ดำเนินการได้เพียงปีเดียว เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้บริษัทบอมเบย์เบอร์มา ถูกยึดกิจการ และยุติบทบาทในการสัมปทานไม้ในพื้นที่ลง แต่การทำไม้ในพื้นที่ ยังคงมีการดำเนินการต่อโดยพ่อเลี้ยงในท้องถิ่น และจังหวัดใกล้เคียง การล่าเสียงไม้ได้เปลี่ยนมาใช้เส้นทางรถยนต์แทนหลังจากมีการสร้างถนนพหลโยธินจากกรุงเทพถึงเชียงใหม่ ประมาณปี พ.ศ. 2497

¹⁵ ข้อมูลจากหนังสือข้อมูลทั่วไปจังหวัดลำพูน ในบทที่ 6 อำเภอลี้ เขียนโดย ก๊าซ รัชชชาติ บางส่วนเพิ่มเติมข้อมูลใหม่โดยผู้เขียน

ตามแนวทางของแผนการบูรณะประเทศช่วงจอมพล ป. พิบูลย์สงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี โดยใช้เส้นทาง
 วิวต่างเดิมเป็นแนวเขตในการสร้างทาง

ในปี พ.ศ. 2511 -2517 บริษัททำไพพรรณา จำกัด ได้รับอนุญาตการสัมปทานไม้ในพื้นที่ป่าแม่หาด
 แม่ก่อ ในพื้นที่ตำบลนาทราย และตำบลแม่ลาน ปี พ.ศ. 2514 -พ.ศ. 2518 บริษัทวนาอารยะ จำกัด ได้รับ
 อนุญาตการสัมปทานไม้ในพื้นที่ป่าแม่แตด แม่ตืน ในพื้นที่ตำบลแม่ตืน และตำบลศรีวิชัย หลังจากนั้นการ
 สัมปทานไม้เริ่มลดลง และหลังการประกาศปิดป่าในปี พ.ศ. 2532 การสัมปทานไม้ก็ได้ยุติลง อย่างไรก็ตาม
 ยังคงมีการลักลอบทำไม้อยู่ในบางพื้นที่

ผลกระทบที่เกิดขึ้นหลังจากการสัมปทานไม้ในพื้นที่ป่าในเขตต้นน้ำได้ลดจำนวนลงอย่าง
 รวดเร็ว พื้นที่ป่าที่เคยจับน้ำให้เกิดความชุ่มชื้นกับพื้นที่ได้หายไปอย่างรวดเร็ว และเกิดภาวะแห้งแล้งที่
 ตามมา การสัมปทานไม้ในพื้นที่ทำให้เกิดการเข้าไปบุกเบิกพื้นที่ของชาวบ้านเพื่อใช้ทำการเกษตรเพิ่มขึ้น
 ทำให้พื้นที่ป่าต้นน้ำลดจำนวนลงอย่างมาก

จากสาเหตุ และปัจจัยดังกล่าว เปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ป่าต้นน้ำไปมาก พื้นที่ป่าไม้ได้มีคนเข้าไป
 จับจอง และบุกเบิกเป็นพื้นที่ไร่ นา และสวนเป็นจำนวนมาก พื้นที่ที่เหลือสภาพป่าอยู่มากจะเป็นพื้นที่ที่มี
 ความลาดชันสูง เป็นที่ภูเขาเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นในการฟื้นฟูสภาพป่าจึงมีพื้นที่จำกัดลง ด้วยเหตุผลส่วนใหญ่
 ในการฟื้นฟูป่าได้มีการเจาะจงไปที่พื้นที่ที่มีสภาพเป็นภูเขา ซึ่งได้กระทบกับกลุ่มคนที่อาศัยในพื้นที่อยู่เดิม
 อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ส่วนในที่เชิงเขา ที่ดอน และที่ใกล้ลำน้ำมีคนเข้าไปจับจอง และทำการเกษตรจนไม่
 เหลือสภาพป่าให้เห็นอีกแล้วตามที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น

4.4. การกำหนดพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์

การประกาศเขตอนุรักษ์ในพื้นที่ได้ทับพื้นที่ทำกิน และพื้นที่ที่ชาวบ้านได้ทำประโยชน์อยู่ เช่น ใน
 การประกาศเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าคอยผาเมือง (ลำพูน - ลำปาง) เมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม 2533 มีเนื้อที่
 366,250 ไร่ หรือ 586 ตารางกิโลเมตร อยู่ในพื้นที่จังหวัดลำพูน 277,949 ไร่ หรือ 447.72 ตารางกิโลเมตร
 ทำให้คนในพื้นที่รอยต่ออำเภอทุ่งหัวช้าง และอำเภอแม่ทา กว่า 10 หมู่บ้านอยู่ ทำให้ไม่สามารถใช้ประโยชน์
 ในพื้นที่ได้ นอกจากนี้ยังพบว่าในพื้นที่ที่มีพื้นที่ที่ประกาศเป็นวนอุทยานคอยเวียงแก้ว เนื้อที่ประมาณ
 26,050 ไร่ หรือ 41.68 ตร.กม. อยู่ในท้องที่อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติอีก 4 แห่งคือ

พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ

ชื่อป่าสงวนแห่งชาติ	เนื้อที่		หมายเหตุท้องที่อำเภอ
	ไร่	ตารางกิโลเมตร	
ป่าบ้านโฮ้ง	202,812.50	324.50	บ้านโฮ้ง
ป่าขุนแม่ลี้	273,750.00	438.00	ทุ่งหัวช้าง
ป่าแม่ตืน-แม่แตด	294,350.00	470.96	ลี้
ป่าแม่ลี้	167,032.00	267.25	ลี้
	937,944.00	1500.71	

5. องค์การประชาชนเพื่อธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม

จากข้อมูล และรายงานที่มีการศึกษาเรื่องป่าชุมชนทั้งจากเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูนระบุว่า มี 85 แห่ง¹⁶ ในขณะที่ข้อมูลจากภาครัฐ และเอกชนพบว่า มีป่าชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ จำนวน 63 แห่ง¹⁷ ในการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ได้ยกตัวอย่างในการจัดการไว้ใน 2 พื้นที่ ในขณะที่ในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้มีกลุ่มองค์กรที่มีความพยายามในการดำเนินการปฏิรูปที่ดินในพื้นที่ โดยอ้างถึงเหตุผลในการใช้ประโยชน์เหนือพื้นที่ ในการศึกษาข้อมูลครั้งนี้ยกตัวอย่างชุมชนที่สร้างการจัดการทรัพยากรใน 3 พื้นที่ คือ ในพื้นที่บ้านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม และบ้านสันดอนหอม ตำบลบ้านโป่ง อำเภอทุ่งหัวช้าง พื้นที่บ้านแพะใต้ ตำบลเวียง กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง กระบวนการปฏิรูปที่ดิน ในที่ดินรกร้างของเอกชน ในการจัดการป่าชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้านมีเงื่อนไขในการดูแล และจัดการป่าที่ต่างกันดังนี้

5.1 บ้านหนองหลัก ป่าชุมชน ป่าต้นน้ำ ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์

“ขอเคอะตะระกะละ ป่าแอะตะระกะละ” แปลว่า “กินกับป่า ต้องรักป่า”

ในราวปี พ.ศ. 2422 หรือประมาณ 123 ปีที่ผ่านมา กลุ่มคนโหลงประมาณ 30 ครอบครัว ได้อพยพเข้ามาตั้งรกราก อยู่บริเวณฝั่งตะวันออกของลุ่มน้ำลี้ตอนต้น (ขุนน้ำลี้) โดยใช้ชื่อหมู่บ้านตามชื่อของลำห้วยที่อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านว่าบ้านห้วยงูสิงห์ หมู่บ้านนี้อยู่ห่างจากตัวจังหวัดลำพูน 65 กิโลเมตร ไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้

ในปี พ.ศ. 2468 ชาวบ้านห้วยงูสิงห์ 3 ครอบครัว คือ ครอบครัวนายใจมา นู๊ดแค ครอบครัวนายดีแก้ว นู๊ดแค และครอบครัวนายลาย สุรใจ ได้อพยพโยกย้าย มาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของหมู่บ้านเดิม ห่างไปประมาณ 2 กิโลเมตร สร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เรียกชื่อบ้านที่มาอยู่ใหม่นี้ว่า บ้านแพะ สาเหตุเนื่องจากบ้านห้วยงูสิงห์เกิดโรคระบาดอย่างรุนแรง มีเรื่องเล่าสืบกันมาว่า ก่อนที่จะเกิดโรคระบาดร้ายแรงนี้ มีพ่อค้าชาวลำปาง มาหาซื้อหมู เมื่อได้หมูจำนวนหนึ่ง พ่อค้าดังกล่าวไล่ด้อนหมูไปอย่างวิวอย่างควาย โดยใช้เชือกมัดหมูตัวหนึ่งรูงนำหน้าส่วนที่เหลือไล่ด้อนหมูไป พอไปถึงกลางป่าพันเขตหมู่บ้าน หมูส่วนหนึ่งหลุดวิ่งกลับเข้ามาในหมู่บ้าน ชาวบ้านได้พากันจับฆ่ากินหมด พ่อค้ากลับมาตามหมู รู้ว่าหมูถูกฆ่ากินหมด จึงโกรธแค้น อันเป็นเหตุของการผิดผี และเกิดโรคร้ายขึ้นกับหมู่บ้าน จนชาวบ้านต่างหนีกันไปคนละทิศละทาง

หลังจากอยู่มาได้ 2 ปี ชาวบ้านแพะได้ชักชวนพี่น้องเพื่อนฝูงที่หนีไปอยู่กระจัดกระจายตามที่ต่างๆ ให้กลับมาอยู่ด้วยกัน และมีคนกลับเข้ามาอยู่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็นบ้านหนองหลัก หมู่ 9 ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูนตามชื่อ หนองน้ำที่อยู่บนภูเขา ด้านทิศตะวันตกของ

¹⁶ หนังสือชุดทำเนียบป่าชุมชน เล่มที่ 4 ป่าชุมชนลำพูน

¹⁷ คู่มือภาคผนวก

หมู่บ้าน มี 177 หลังคาเรือน ประชากรชาย 385 คน หญิง 398 คน ประชากรรวม 783 คน (ข้อมูลปี พ.ศ. 2545) มีโรงเรียน 1 แห่ง มีวัด 1 แห่ง ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์

วิถีชีวิตที่พึ่งพาอาศัยพึ่งพิงธรรมชาติ ตั้งแต่บรรพบุรุษ ชุมชนตระหนักว่า ธรรมชาติ (ดิน น้ำ ป่า) มีความสำคัญ มีความหมาย และมีค่ากับพวกเขามาก ชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติอย่างแยกกันไม่ออก โดยมองว่า ป่าให้น้ำ ให้อาหาร ให้ที่อยู่อาศัย และให้ยารักษาโรค ในการจัดการการใช้ประโยชน์ และการดูแลรักษาพื้นที่ป่า ชาวบ้านมีการตั้งกติกาขึ้น กล่าวคือ

1. ป่าขุนห้วยแม่ลี ป่าขุนห้วยมะตอง ป่าขุนห้วยบ้านท่าง ห้ามบุกรุกตัดฟันเด็ดขาด
2. ป่าขุนห้วยไม้ตอง ป่าขุนห้วยผักหนาม ป่าขุนห้วยไม้ซาง ป่าขุนห้วยไม้เตียบ ป่าขุนห้วยไผ่ ป่าขุนห้วยข้าวหมก เป็นป่าใช้สอย
3. ป่าช้า ป่าเลื้อยบ้าน เป็นป่าพิธีกรรมห้ามบุกรุกเด็ดขาด

นอกจากการตั้งกติกาดังกล่าวแล้ว ในทุกปีชาวบ้านจะส่งตัวแทนไปตั้งสัจจะอธิษฐาน กับผีขุนน้ำขุนห้วย ขอให้ปกปักรักษาผืนป่าผืนน้ำให้มีอุดมสมบูรณ์ ขอให้ปกปักรักษาแม่วัว ควาย เป็ด ไก่ หมู หมา ชีวิตผู้คน พี่ข ผลิตทุกอย่าง ครบกำหนด 1 ปี และ 3 ปี จะมีการทำพิธีเลี้ยงผีตามที่ได้สัจจะไว้ ทุกคนในหมู่บ้านมีส่วนร่วมในการเตรียมเครื่องเซ่นไหว้ มีทั้งข้าวสาร อาหารแห้ง สอยข้าวดอกดอกไม้ ธูปเทียน น้ำมันส้มป่อย ทั้งหญิงทั้งชาย เด็กผู้ใหญ่ รับรู้กันทั่วเป็นขั้นตอนเตรียมในหมู่บ้าน แต่เพื่อไปประกอบพิธียังที่ในป่า ห้ามผู้หญิงไป ไม่ได้เฉพาะผู้ชายทั้งเด็กผู้ใหญ่ เป็นการหล่อหลอมใจทุกส่วนทุกวัยให้เป็นพลังในการรักษาป่า

ในปี พ.ศ. 2507 มีคนของทางการเข้าไปหาชาวบ้าน บอกว่าจะมาทำแนวเขตป่าสงวนเพื่อ มาช่วยชาวบ้านรักษาป่า แล้วพาชาวบ้านออกไปช่วย กันทำแนวเขตป่าสงวน โดยกำหนดแนวเขตไปตามหัวไร่หัวนาของชาวบ้าน ชาวบ้านถามว่าในวันข้างหน้ามีคนมากขึ้น จะขยายที่ทำกินจะมีปัญหาอะไรไหม คนของทางการตอบว่า “หลักแนวเขตเหล่านี้ เมื่อชาวบ้านต้องการขยายที่ทำกิน ก็ทำเรื่องขอยับขยายได้”

ในปี 2518 นายสุคำ ปุคแค ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ได้ริเริ่มฟื้นฟูสืบสาน การรักษาป่า จัดระบบระเบียบต่าง ๆ ในการรักษาป่า จัดตั้งคณะกรรมการรักษาป่า ตั้งกฎระเบียบการรักษาป่า

ในปี พ.ศ. 2522 มีการติดป้ายข้อความว่า “เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยผาเมือง” ป้ายดังกล่าวบางครั้งครอบคลุมที่ไร่ที่นา ชาวบ้านจึงเริ่มศึกษาหาข้อมูลพบว่า ชาวบ้านคนใดที่มีที่ทำกินอยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า จะต้องไปขออนุญาตต่อทางการทุกปี ปีต่อปี

พ.ศ. 2537 หน่วยงานของภาครัฐ มีการสำรวจ หาหลักเขตที่ได้ทำการฝังไว้ เมื่อปี พ.ศ. 2522 ผู้นำและชาวบ้านก็เกิดการตื่นตัว และได้ถามเจ้าหน้าที่ที่มาสำรวจ ทางเจ้าหน้าที่ ก็บอกกับผู้นำว่า

ปี พ.ศ. 2538 ทางผู้นำได้เข้าร่วมกับ กลุ่มผู้ที่ได้รับผลกระทบปัญหาด้านการจัดการป่า ในจังหวัดลำพูน ภายได้เครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน ซึ่งมี 5 อำเภอ อำเภอเมือง อำเภอแม่ทา อำเภอลี้ อำเภอบ้านโฮ่ง อำเภอทุ่งหัวช้าง เพื่อหา แนวทางการแก้ไขปัญหาร่วมกัน และมีการหนุนช่วยกัน ในการแก้ไขปัญหา และเข้าร่วมเป็น พันธมิตรระดับภาค คือเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือตอนบน ใน 8 จังหวัด

เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2538 เครือข่ายป่า ๔ ภาคเหนือ ได้มีการเรียกร้องให้รัฐบาล แก้ไขปัญหาหลายประเด็นปัญหา บ้านหนองหลัก ก็บรรจุในประเด็นปัญหา เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทับที่ทำกิน และป่าชุมชน ก็ได้ยื่นข้อเรียกร้องรัฐบาล แก้ไขดังกล่าว

4.2 บ้านสันดอนรอม การควบคุมการบุกรุกที่ป่า เป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร

บ้านสันดอนรอม หมู่ 9 ตำบลบ้านปวง อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน มีผู้ใหญ่บ้านผ่านมาคนแรกคือ พ่อหลวงคำปัน อุ่นกันทา และคนที่สองคือ พ่อหลวงอุ่นเรือน บุญมา และคนที่สามคือ กำนันทองอินทร์ คำทา มี 104 หลังคาเรือน และครัวเรือน 122 หลังคาเรือน ประชากรทั้งหมด 404 คน ชาย 205 คน หญิง 199 คน

มีการเล่าต่อๆ กันมาว่า พื้นที่ของบ้านหนองบัว หมู่ที่ 4 และบ้านปวง หมู่ที่ 7 เขตอำเภอทุ่งหัวช้าง มีพื้นที่ทำกิน และที่อยู่อาศัยคับแคบ ไม่เพียงพอต่อการขยายตัวของคนในชุมชน ส่วนมากเป็นที่ดอน จึงเขา และป่าไม้-ป่าสงวน ประกอบกับการทำการเกษตรกรรมมีการขยายพื้นที่ เพื่อทำประโยชน์ เพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านในสองหมู่บ้านดังกล่าวจึงได้แสวงหาที่ดินเพื่อขยายเป็นชุมชนแห่งใหม่ โดยมีพ่อหลวงคำปัน อุ่นกันทา ซึ่งอาศัยอยู่ที่หมู่ 4 เป็นสารวัตรกำนัน ปกษากับพ่อกำนันเมา และผู้ใหญ่บ้านคำมูลหมู่ 4 เพื่อขอใช้พื้นที่สันดอนที่สูงดอนบนฝั่งแม่น้ำลี้ ทางทิศเหนือซึ่งเป็นที่สาธารณะ เหมาะสมกับการตั้งหมู่บ้านมีความอุดมสมบูรณ์พอที่จะทำสวน ทำไร่ เมื่อได้รับความเห็นชอบจากหลายฝ่าย เริ่มมีการทำการบุกเบิก จับจองพื้นที่โดยแบ่งเป็นแปลง จากครอบครัวที่ย้ายเข้ามาราว 10 กว่าหลังคาเรือนทำการปลูกข้าวไร่ พืชไร่

ครุฑเจ้าชาวปีมาเป็นผู้วางเสาหลักของหมู่บ้าน เมื่อครั้งแรกปี พ.ศ. 2511 ชื่อหมู่บ้านตั้งตามลักษณะของพื้นที่เป็นที่ดอน และมีการรวมคน หรือการยอมคนเข้ามาเพื่อร่วมกันพัฒนาเป็นหมู่บ้าน จึงให้ชื่อว่าบ้านสันดอนหอม นับตั้งแต่นั้นมา

ชุมชนบ้านสันดอนหอม (บ้านสันดอนรอมตามแต่งตั้งของทางราชการ) มีการบุกเบิกพื้นที่เพื่อการเพาะปลูกเพิ่มขึ้นตามจำนวนผู้ที่เข้ามาอาศัย ในระยะหลังจึงเกิดปัญหากระทบกระทั่งกันเองของคนในชุมชน คนในชุมชนสันดอนรอมจึงมีการปรึกษาหารือกัน และมีข้อตกลงให้มีการจัดตั้งป่าชุมชนขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2539 โดยการสนับสนุนของหน่วยงานรัฐ และเอกชน คณะกรรมการป่าชุมชนในช่วงแรก ปี 2539 มีทั้งหมด 13 คน มีบทบาทหน้าที่ดูแล ควบคุมสมาชิกในหมู่บ้านจะสร้างบ้านเอาไม้มาสร้างบ้าน และจัดป่าชุมชนออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

ป่าอนุรักษ์ ได้แก่ เขตป่าชุมชนป่อหมาเลีย, ้วยผาลาด, ้วยกรม, ้วยจั่ว, ้วยตาปู, ้วยน้ำดิบหลวง, ้วยมะม่วง, ้วยยาหล้า

เขตป่าใช้สอย ได้แก่ เขตป่าบริเวณห้วยชีหนู และห้วยผักหนาม

ในการดำเนินการได้มีการจัดระเบียบ ข้อกำหนดในเขตป่าอนุรักษ์ คือ

1) ห้ามตัดไม้หรือเอาไม้ในเขตป่าชุมชน หากฝ่าฝืน ปรับ 1,000 บาท ต่อหนึ่งต้น และ 3,000 บาท ต่อหนึ่งต้นสำหรับคนภายนอก

2) การนำเอาไม้มาใช้ประโยชน์สูงสุดห้ามขาย และเอาตามความต้องการ โดยต้องบอกกล่าวแจ้งกรรมการทุกครั้ง ฝ่าฝืนถูกปรับตามข้อ 2

3) ห้ามบุกรุกเขตป่าชุมชน - ป่าอนุรักษ์ - ป่าไม้ใช้สอย เพื่อเอาที่ฝ่าฝืนปรับ 5,000 บาท พร้อมยึดที่ดินคืน และปรับ 10,000 บาท พร้อมยึดที่ดินคืน(สำหรับบุคคลภายนอก)

4) ห้ามบุคคลภายนอกนำเอา สมุนไพร - หน่อไม้ไปขายฝ่าฝืนปรับ 1,000 บาท พร้อมยึดของ และการเก็บเห็ดค่าด้าน 20 บาท/คน

ในการดำเนินการของป่าชุมชนบ้านสันดอนรวม ได้มีการสร้างสำนึกให้ชุมชนได้เห็นคุณค่าของป่า ผ่านการใช้ประโยชน์ทางอาหาร และสมุนไพร จากการดำเนินกิจกรรมของโครงการวิจัยชีวิตสาธารณะ ท้องถิ่นน่าอยู่ระบุงามีครอบครัวที่หาของป่าเพื่ออาหารและรายได้ในรอบปีประมาณ 70 หลังคาเรือน มีรายได้เฉลี่ยรายได้ต่อครอบครัวประมาณ 2,000 บาท ต่อหลังคาเรือน

ตาราง ข้อมูลรอบการเก็บผลผลิตจากป่าในรอบปี

ระหว่าง ม.ค. - เม.ย.	ระหว่าง พ.ค. - ส.ค.	ระหว่าง ก.ย. - ธ.ค.
-มดแดง	- หน่อไม้	- ผักข้าว, ผักแขว, ผักหนาม
-ผักหวาน	- เห็ดต่างๆ	- หน่อไม้
-แมงมัน	- ผักต่างๆ	- ค้างไม้
-นกต่างๆ	- กบ	- ชุกขุน
-ไต่ป่า	- เขียด	- ปู - ปลาหอย
-อีเห็น	- อึ่ง	
-กระต่าย	- ปู ปลา หอย	
-จ๋อน	- ชี๋ย	
-ไหนด		
-ผักกูด, ผักมะบัว, ผักแขว ฯลฯ		

1.3.3 บ้านแพะใต้ การใช้ประโยชน์ที่ดินเอกชนครอบครองเอกสารสิทธิ

บ้านแพะใต้ ตำบลเวียง กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง จังหวัดลำพูน เป็นหมู่บ้านหนึ่งในกลุ่มปัญหาการถือครองที่ดินเอกชน หมู่บ้านมีสภาพเป็นป่าแพะพื้นที่ติดต่อกับบ้านท่าหลุก เป็นบริเวณกว้างขวางเป็นแนวติดต่อกันมาจากบ้านศรีเตี้ยและบ้านท่าก้อม่วง ชาวบ้านท่าหลุก บ้านแพะใต้ และหมู่บ้านใกล้เคียงได้ร่วมกันใช้ประโยชน์ในพื้นที่มาเป็นเวลานานตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย ปลูกถั่วลิสง เก็บเห็ด หาพืช และเป็นทำเลียงสัตว์ ประมาณปี พ.ศ.2509-2513 กรมที่ดินได้ดำเนินโครงการจัดสรรที่ดินหนองปลาทราย และเวียงหนองล่อง ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกัน ติดต่อกันเป็นผืนยาวไปถึงบ้านท่าก้อม่วง บ้านหนองเขียด บ้านศรีเตี้ย บ้านสันปูเลย และมีการออกใบจองให้ชาวบ้านเข้าทำกิน ในการออกใบจองชาวบ้านได้ที่ดินไกลจากหมู่บ้าน สภาพดินไม่เหมาะสำหรับการเกษตร และบางรายได้ที่ดินทับที่กับเจ้าของเดิมจึงไม่กล้าเข้าไปทำกิน

ปี พ.ศ. 2533 ได้มีได้ซื้อที่ดิน ในพื้นที่ดังกล่าวกับชาวบ้านแพะใต้ และบ้านท่าหลุก ในการซื้อขาย ได้ซื้อใบจองที่ชาวบ้านได้รับจากโครงการจัดสรรที่ดินหนองปลาชวยบางราย หลังมีการซื้อขายบริษัทได้นำ ใบจองไปออกเอกสารสิทธิ และนำไปจัดสรร แบ่งเป็นแปลง เพื่อขายอีกทอดหนึ่ง บางส่วนนำไปสร้างเป็นรีสอร์ท จากการดำเนินการดังกล่าวมีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งเห็นว่าการดำเนินการของบริษัทได้ครอบครองพื้นที่ มากกว่าพื้นที่ที่บริษัทรับซื้อใบจองจากชาวบ้าน ในช่วงแรก ชาวบ้านไม่กล้าที่จะคัดค้านเนื่องจากผู้นำ และ ชาวบ้านหลายคนมีส่วนได้ส่วนเสียจากบริษัท

ปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา ชาวบ้านได้ทำการเรียกร้องให้ทางราชการเพิกถอนเอกสารสิทธิ์ที่ออกโดย มิชอบด้วยกฎหมาย เนื่องจากการตรวจสอบของชาวบ้านพบว่ามี การดำเนินการออกโฉนดที่ดินทำกินโดย วิธีการเดินสำรวจที่มีชอบด้วยกฎหมาย ในพื้นที่ดังนี้

- 1.) ออกโฉนดที่ดินทับที่ดินสาธารณะประโยชน์ที่ประชาชนใช้ร่วมกัน
- 2.) มีการแอบอ้างชื่อชาวบ้านที่เสียชีวิตไปแล้วเป็นผู้ขายที่ดินให้กับบริษัท
- 3.) มีการแอบอ้างชื่อชาวบ้านต่างถิ่นเป็นผู้ทำประโยชน์ในพื้นที่ และเป็นผู้ขายให้บริษัท
- 4.) มีการออกโฉนดที่ดินทับทางสาธารณะและลำห้วย
- 5.) ไม่ดำเนินการตามขั้นตอนของการออกโฉนดโดยวิธีการเดินสำรวจ เช่น ไม่มีการปิดประกาศให้ ผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้านได้รับรู้ถึงการออกโฉนดที่ดิน
- 6.) ไม่มีการปิดประกาศในที่ดินก่อนการแจกโฉนดที่ดินทำให้ชาวบ้านเสียโอกาสในการคัดค้าน
- 7.) ไม่มีการตรวจสอบว่าที่ดินที่ขอออกโฉนดที่ดินนั้นเคยเป็นที่จัดสรรหนองปลาชวย และที่จัดสรร หนองล่องหรือไม่

ทำให้ชาวบ้านคิดว่าหน่วยงานรัฐเพิกถอนเอกสารสิทธิ์ที่ออกโดยมิชอบด้วยกฎหมาย ในพื้นที่บาง จุด และสร้างความชัดเจนในพื้นที่ ทั้งที่เป็นเอกสารกรรมสิทธิ์ และสิทธิในการใช้ประโยชน์เหนือพื้นที่ในการ ครอบครองของเอกชนที่มีอยู่จริง และนำพื้นที่ที่ไม่ได้มีการซื้อขายจริง และไม่ได้ครอบครองทำประโยชน์ ของเอกชน นำมาปฏิรูปให้คนในชุมชนได้ทำประโยชน์ต่อไป

ต่อมาทางจังหวัดได้แจ้งกับชาวบ้านว่าที่ดินที่ชาวบ้านเรียกร้องนั้นได้ดำเนินการออกเอกสารสิทธิ์ ในที่ดินโดยถูกต้องตามกฎหมายทุกประการแล้ว จากการดำเนินการของหน่วยงานรัฐในจังหวัดดังกล่าวทำให้ ชาวบ้านส่วนหนึ่งไม่พอใจ และเข้าร่วมกับสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ และเครือข่ายองค์กรประชาชน ภาคเหนือ ดำเนินการเสนอการแก้ปัญหา ในระดับนโยบาย และเข้ายึดครองพื้นที่ในสวนที่บริษัทไม่ได้ทำ ประโยชน์ จนก่อให้เกิดปัญหาการเผชิญหน้าระหว่างคนในพื้นที่กับหน่วยงานรัฐในจังหวัด และลุกลามไปสู่ การเข้าจับกุมชาวบ้านที่เข้าทำประโยชน์ในพื้นที่ตามมา

ความพยายามของคนชุมชนในการไกล่เกลี่ยปัญหา ผ่านช่องทางต่างๆ เช่น หนังสือพิมพ์ หรือ เสนอตามขั้นตอนของรัฐ แต่ไม่ได้รับความสนใจมากนัก ทางตรงกันข้าม กลไกรัฐกลับตีความ และสร้าง

กระบวนการทางสังคมให้คนในชุมชนบ้านแพะได้ถูกตั้งคำถามจากคนในสังคม ว่าเป็นผู้ที่ลักขโมยของคนอื่นมาเป็นของตน

ความพยายามในการสร้างพื้นที่ในการเสนอความเข้าใจในการเข้าทำประโยชน์ในที่ดินโดยใช้พิธีการสืบชะตาป่าชุมชน ขึ้นในวันที่ 13 - 14 ตุลาคม พ.ศ. 2547 โดยมีเหตุผลเพื่อสร้างฐานเครือข่ายทรัพยากรที่ทุกส่วนเข้ามามีส่วนร่วมกันสนับสนุนและหนุนช่วยในการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชน

ความพยายามดังกล่าวเป็นการใช้พิธีกรรมในการสื่อให้สาธารณะได้ทำความเข้าใจต่อปัญหา ผ่านกระบวนการทางพิธีกรรม ในการดำเนินการดังกล่าว ได้รับความร่วมมือจากกลุ่มองค์กรภาคประชาชนส่วนหนึ่งที่เข้าร่วม และได้เรียนรู้ประสบการณ์ของคนในบ้านแพะได้

ในขณะที่คนของหน่วยงานรัฐ กลับไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการสื่อของชุมชน กลับใช้บรรทัดฐานทางความคิดผ่านหลักการทางกฎหมายเป็นหลัก เช่น หัวหน้ากิ่งอำเภอในขณะนั้น ได้พูดกับแกนนำในการจัดกิจกรรมว่าเป็นการสร้างป่าล่าโย มะม่วงของคนที่ไม่ใช่ที่ดินของคนอื่น เป็นต้น

5. สรุปท้ายบท

ในการศึกษาความเข้าใจความหมายต่อการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้กับการจัดการ พบว่ามีความเข้าใจที่ต่างกันในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ 2 ประเด็น คือ

1. คนในชุมชนต่างๆ เข้าใจว่า วิถีปฏิบัติที่สืบต่อกันมาตามระบอบจัดการควบคุมการใช้พื้นที่ได้ในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ โดยจัดระบบการควบคุมเป็นระบบต่างๆ คือ ในระบบครอบครัว ระบบชุมชน ระบบกลุ่มที่เชื่อมโยงระหว่างชุมชน ระบบพื้นที่หน้าหมู่บ้านไม่จำกัดการควบคุมการใช้ไว้เฉพาะครัวเรือน ชุมชน แต่เป็นของทุกคนที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ ภายใต้กฎ กติกา ในรูปของความเชื่อ วิถีปฏิบัติตามจารีตของท้องถิ่นนั้นๆ ที่มีร่วมกับ มีการปรับเปลี่ยนประยุกต์ไปตามยุคสมัย

2. หน่วยงานรัฐภายหลังการปฏิรูปการปกครองของราชการที่ 5 และการเข้ามาควบคุมเมืองต่างๆ ในปี พ.ศ. 2486 ให้ยึดถือระเบียบ และวิถีปฏิบัติตามรัฐส่วนกลางภายใต้ระเบียบ กฎ กติกา และการควบคุมจัดการที่นำคนจากภายนอกเข้ามาดำเนินการแทนวิถีปฏิบัติที่ชุมชนเคยทำกันมา และสร้างประวัติศาสตร์ชุดใหม่ขึ้น ภายใต้การอธิบายตามการจำแนกทางการปกครองเป็นหลัก และนำไปสู่การสร้าง ความเข้าใจต่อระบบคิดในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม โดยเน้นกระบวนการจำแนกแยกแยะให้เป็นแบบต่างๆ มากขึ้น

จากข้อค้นพบ และข้อสรุปข้างต้น จะเห็นว่าทำให้ชุมชนท้องถิ่นเข้าไม่ถึง ไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และการบริหารจัดการพื้นที่ตามระบบกฎหมายของรัฐได้เลย ทำให้การสร้างพื้นที่ในลักษณะดังกล่าวสร้างภาระให้บทบาทในการดำเนินการจัดการถูกทำให้เป็นหน้าที่ของหน่วยงาน หรือตัวแทนของภาครัฐ โดยที่ผ่านมากการดำเนินการของหน่วยงานรัฐก็ไม่สามารถเป็นไปตามกติกาที่กำหนดไว้ได้จริง ในทางกลับกันได้สร้างปัญหาการจัดการที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งให้กับท้องถิ่นอย่างมากจากความเข้าใจที่ต่างกัน เป็นปัญหาข้อพิพาทที่ตามการแบ่งพื้นที่ธรรมชาติ คือ

ความขัดแย้งการจัดการที่ดิน จากการที่ชุมชน ท้องถิ่นต่างๆ ในลุ่มน้ำดี ให้ความสำคัญกับการกรรมสิทธิ์ใช้ประโยชน์เหนือพื้นที่ให้ความสำคัญกับระบบคุณค่า ที่มีวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ เป็นกลไกสำคัญในการใช้ และควบคุม ว่าพื้นที่ในแต่ละที่ แต่ละแห่งมีความเฉพาะ และจะใช้ประโยชน์เป็นที่บ้าน ที่นา ที่สวน ที่ป่าไม้ และเขตหวงห้าม มาเป็นการให้ระบบกรรมสิทธิ์ที่เป็นเอกสารสิทธิ์ ซึ่งเป็นการให้อำนาจความเป็นเจ้าของต่อการใช้ประโยชน์เชิงมูลค่า ก่อให้เกิดการซื้อ ขายที่ดิน การอ้างใช้ประโยชน์เหนือพื้นที่โดยเป็นของเอกชน หรือกลุ่มบุคคลแทน ทำให้บางพื้นที่ที่ชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกันอยู่เดิม หรือที่ของบุคคลที่ครอบครองอยู่เดิมที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ ไม่ได้รับการคุ้มครองสิทธิการครอบครองพื้นที่จากการใช้ประโยชน์เหนือพื้นที่ นำไปสู่การเกิดข้อพิพาททางกฎหมายที่สร้างโดยรัฐตามมา ในการบังคับใช้กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับที่ดิน ภายใต้การจำแนกพื้นที่ตามหน่วยงานของรัฐ ยังก่อให้เกิดการเลือกที่จะให้กฎหมายมาปฏิบัติอันเป็นอีกสาเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้งกันระหว่างคนในชุมชนกันเอง หรือกับกลุ่มคนที่มีโอกาสเข้าถึงเจ้าหน้าที่รัฐได้ง่าย

ความขัดแย้งการจัดการน้ำ ผลจากการจำแนกพื้นที่ตามการปกครอง และการจำแนกพื้นที่ตามกายภาพ ทำให้การกำหนดการใช้ประโยชน์จากน้ำ ที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ถูกมองให้เป็นไปตามการจำแนกพื้นที่ตามการปกครอง และการจำแนกพื้นที่ตามกายภาพ และให้ความสำคัญกับหน่วยงาน และองค์กรตามที่กฎหมายต่างๆ ได้บัญญัติไว้ ในการบังคับใช้กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับหน่วยงานหลายหน่วย ยิ่งสร้างความสับสนต่อพื้นที่ อย่่างไรก็ตามชุมชนเอง ยังคงให้อำนาจต่อองค์กรดั้งเดิมที่เคยจัดการน้ำมาก่อน คือ กลุ่มเหมืองฝายในการดูแลการจัดการการใช้ประโยชน์อยู่

ความขัดแย้งการจัดการพื้นที่ป่า คนในชุมชนต่างๆ เชื่อว่า พื้นที่ดินในทุกที่ ทุกแห่ง มีเทวดาอารักษ์ พระแม่โพสพ ผีดี ต่างให้ความคุ้มครองอยู่ เมื่อองค์กรของรัฐสร้างความเข้าใจว่าเป็นพื้นที่ที่ไม่มีภาระเข้าไปใช้ประโยชน์ใดเลยในพื้นที่ เว้นแต่รัฐอนุญาตให้เข้าทำประโยชน์ เช่น พื้นที่ป่าที่อุดมสมบูรณ์ให้ใช้ประโยชน์พื้นที่เพื่อการท่องเที่ยว พื้นที่เพื่อการศึกษา วิจัย ส่วนพื้นที่ที่เสื่อมสภาพจะใช้พื้นที่เพื่อการดำเนินการกิจกรรมด้านเศรษฐกิจ การเกษตร การทำสวนป่า การปลูกป่า

จากข้อมูลดังกล่าวคนชุมชนลุ่มน้ำดีข้อสรุปร่วมกันว่า ในปัจจุบันในพื้นที่ลุ่มน้ำเกิดปรากฏการณ์ "น้ำแห้ง ป่าลด คนเป็นหนี้" เกิดความขัดแย้งภายในชุมชนต่างๆ ในการยึดแย้งใช้ประโยชน์จากทรัพยากร คนที่เคยผู้คนที่เคยอยู่ร่วมกันในพื้นที่ หรือต่อหน่วยงาน องค์กรที่เข้ามาจัดการทรัพยากรในชุมชน

การฟื้นฟูแหล่งน้ำฝืด เพื่อธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

การทำวิจัยการแหล่งน้ำฝืด ด้วยการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ จังหวัดลำพูนตามที่ในบทที่ผ่านมามีข้อค้นพบว่า การจัดการในฐานะความเข้าใจในชุมชนท้องถิ่น ตามความเชื่อ วิถีที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมา โดยการศึกษาข้อมูลพยายามชี้ให้เห็นถึงกระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมของพื้นที่ลุ่มน้ำ การใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างสำนึกของท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม เมื่อการเข้ามาใช้ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้มีมุมมองในการจัดการที่ต่างกัน ระหว่างความรู้พื้นฐานความเข้าใจที่เป็นศาสตร์ นำไปสู่ ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรตามมา โดยคนในชุมชน และนักพัฒนาในพื้นที่ได้มีข้อสรุปร่วมกันว่าในพื้นที่ได้ประสบกับปัญหา “น้ำแห้ง ป่าลด คนเป็นหนี้” อันเป็นผลมาจากการดำเนินนโยบายการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ที่ขาดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน จะทำอย่างไรให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนทั้งลุ่มน้ำที่เรียกว่า “การหักเหนอไม้ที่หนองหลักในพื้นที่ต้นน้ำ สะเทือนถึงวังสะแกงในท้ายน้ำได้”

ในการนำเสนอการฟื้นฟูการแหล่งน้ำฝืดจะกล่าวถึงบริบท ปัจจัย เงื่อนไขที่นำไปสู่การฟื้นฟูประเพณีการแหล่งน้ำฝืด ซึ่งเป็นประเพณีที่เชื่อมโยงคนในลุ่มน้ำลี้ได้กว้างขวางมากที่สุด การดำเนินกิจกรรมในการฟื้นฟูที่ผ่านมา ผลกระทบภายหลังจากการจัดประเพณี และทิศทางของกระบวนการในการฟื้นฟูการจัดประเพณีต่อไปในอนาคต

1. บริบท และเงื่อนไข ที่นำไปสู่การแหล่งน้ำฝืด

จากการศึกษาข้อมูล คนในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ต่างกล่าวตรงกันว่า ในอดีตพื้นที่ลุ่มน้ำลี้มีความมั่งคั่งทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอยู่มาก แม่น้ำลี้แม่น้ำสายหลักไหลตลอดปี มีน้ำทำการทำการเกษตรได้ตลอดทั้งปี มีพืชพันธุ์ธัญญาหารจากป่า และในแม่น้ำอย่างอุดมสมบูรณ์ และให้เหตุผลของการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมว่าเกิดจากการเข้ามาจัดการพื้นที่โดยหน่วยงาน และองค์กรภาครัฐ ที่ตัดขาดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในท้องถิ่น จนก่อให้เกิดความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์ต่อทรัพยากร ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม พื้นที่ลุ่มน้ำลี้ดังที่กล่าวในบทที่ผ่านมา

ในการดำเนินการศึกษาจะพบว่า สาเหตุปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม มีสาเหตุของความขัดแย้งใน 2 ประเด็น คือ การใช้ประโยชน์เหนือพื้นที่ และการดูแล รักษา ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ดังนี้

1.1. ปัญหาการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

สาเหตุของปัญหาในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ในบทที่ผ่านมามีข้อค้นพบว่า การจำแนกพื้นที่เป็นหนึ่งในสาเหตุของปัญหา หากทบทวนกลับไปในบทที่ 1 และบทที่ 2 แล้ว จะพบ

อีกว่า ในความเข้าใจต่อการจัดการทรัพยากรของคนในพื้นที่ กับกลุ่มคนที่มีบทบาทหน้าที่ในการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม มีความเข้าใจที่ต่างกันอยู่มาก นำไปสู่การโต้แย้งถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ดังนั้นสาเหตุของปัญหา ข้อขัดแย้งในพื้นที่ลุ่มน้ำดีในการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม จึงมี 2 ประเด็น ดังนี้

1.1.1. การให้การสัมปทานเพื่อการใช้ประโยชน์เหนือพื้นที่

ในพื้นที่ลุ่มน้ำดีมีการให้สัมปทานที่สำคัญ คือ การสัมปทานไม้ การสัมปทานเหมืองถ่านหิน เหมืองหิน การสัมปทานไม้ในพื้นที่อำเภอสี อำเภอบ้านโฮ่ง อำเภอแม่ทา และอำเภอทุ่งหัวช้าง หากไม่นับช่วงปี พ.ศ. 2383 เนื่องจากเป็นพื้นที่เขตตำบลก้อที่ติดต่อกับเขตจังหวัดตากแล้ว การสัมปทานไม้จากป่าลุ่มน้ำดี การนำไม้ออกจากพื้นที่อย่างน้อย 3 ครั้งที่สำคัญ คือ ครั้งแรก ช่วงหลัง พ.ศ. 2447 ถึง 2484 โดยบริษัทต่างชาติ ครั้งที่สอง พ.ศ.2488 รัฐบาลได้เปิดให้มีการสัมปทานใหม่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และครั้งที่สาม พ.ศ. 2511 ให้ทำไม้ขอนแก่นไพรจนถึงปี พ.ศ. 2532 การสัมปทานไม้ก็ได้ยุติลง

ในช่วงปี พ.ศ. 2521 หลังความต้องการในการใช้ถ่านหินเพื่อการผลิตกระแสไฟฟ้า ในพื้นที่อำเภอสี มีถ่านหินที่เหมาะสมแก่การผลิตกระแสไฟฟ้า จึงมีทำเหมืองถ่านหินในพื้นที่ จังหวัดลำพูน ในพื้นที่ตำบลดงคำ และตำบลใกล้เคียง มีการขุดเจาะพื้นที่ขนาดใหญ่จนเป็นผลทำให้พื้นที่ป่าต้นน้ำในเขตอำเภอสีเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว โดยในพื้นที่พบว่าการสัมปทานพื้นที่หลายพันไร่(ดูในภาคผนวก) และพื้นที่ที่ได้รับการสัมปทานส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ต้นน้ำเป็นส่วนใหญ่ ในหัวข้อนี้ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นใน 2 ประเด็นที่สำคัญ คือ

ประเด็นที่ 1 การให้สัมปทานดังกล่าวเป็นหนึ่งในข้อกล่าวหาว่าเป็นสาเหตุของการสูญเสียพื้นที่ป่าต้นน้ำอย่างมากมาย จนทำให้น้ำในลำน้ำดีแห้งขอดไปจากเดิมที่มีน้ำไหลตลอดปี ในปี พ.ศ. 2535 น้ำในลำน้ำดีในพื้นที่ท้ายน้ำลดลง และหยุดไหลในที่สุด

ประเด็นที่ 2 ในการสัมปทานถ่านหินเพื่อการผลิตกระแสไฟฟ้า การขุดเหมืองเพื่อการก่อสร้าง ทำให้น้ำในลำห้วยต่างๆ ไม่สามารถไหลมาตามทางน้ำตามธรรมชาติได้ และไหลลงไปในบ่อหินแทน

1.1.2. การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อทำการเกษตร และการพาณิชย์

การทำเกษตรในพื้นที่ลุ่มน้ำดีในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2510 มีการทำการเกษตรที่ไม่มีการใช้เครื่องทุ่นแรงมากนัก ทำให้การทำเกษตรในช่วงเวลาดังกล่าวมีการใช้พื้นที่ในการทำเกษตรมีไม่มากนัก และจะทำในพื้นที่ที่สามารถผันน้ำเข้าพื้นที่ในระบบเหมืองฝายเป็นหลัก ส่วนพื้นที่ที่ไม่สามารถผันน้ำเข้าถึงในระบบเหมืองฝาย ส่วนหนึ่งจะอาศัยน้ำจากลำห้วย หรือหนองน้ำในพื้นที่ใกล้เคียง การทำการเกษตรในลักษณะดังกล่าวมีต้นทุนที่ไม่สูงนัก แต่ราวปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ชุมชนต่างๆ ได้รับการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการเพาะปลูกพืชอย่างเข้มข้น ทำให้มีการกู้ยืมเงินทั้งในและนอกระบบมาใช้ในการลงทุนในการทำเกษตร โดยเฉพาะการปลูกข้าว หอม และกระเทียม ในบางส่วนมีการทำการเกษตรที่รับพันธุ์พืชมาจากบริษัทที่เข้าไปส่งเสริมโดยตรง เช่น การปลูกยาสูบ เป็นต้น

ในช่วงหลัง พ.ศ. 2529 – 2540 นับตั้งแต่การออกโฉนดที่ดิน ซึ่งสร้างความมั่นคงในการถือครองที่ดินมากขึ้น คนในชุมชนสามารถนำเอกสารสิทธิใช้ในการค้าประกันในการกู้ยืมเงินได้ ทำให้คนในชุมชนต่างๆ มีภาระหนี้สินเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับเกิดภาวะผลผลิตทางการเกษตรไม่ไ้ราคา และขาดทุนติดต่อกันหลายรอบการผลิต ทำให้มีการซื้อขาย และเปลี่ยนผู้ครอบครองที่ดินโดยส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนที่มาจากนอกพื้นที่ลุ่มน้ำ

ภายหลังการซื้อขายที่ดินดังกล่าว มีการปรับพื้นที่ขนาดใหญ่ โดยตัดไม้ที่ขึ้นตามธรรมชาติออกทั้งหมดเพื่อทำสวนเกษตร โดยปลูกไม้ผล บางพื้นที่มีการนำไปแบ่งเป็นแปลงขายต่อ บางพื้นที่ได้สร้างสวนเกษตรทับพื้นที่ลำห้วยสาธารณะ บางพื้นที่มีการรุกกล้าเข้าไปในพื้นที่เขตป่า ในหัวข้อนี้ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นใน 2 ประเด็นที่สำคัญ คือ

ประเด็นที่ 1 ในการทำการเกษตร ถูกกล่าวหาว่าเป็นตัวการสำคัญที่รุกเข้าไปในเขตป่า ทำให้สภาพป่าไม้ และเขตต้นน้ำเสื่อมโทรม ในบางพื้นที่มีการครอบครองลำน้ำสาธารณะไว้เป็นของเอกชน บางพื้นที่มีการปรับพื้นที่โดยถมทางน้ำสาธารณะเดิมเป็นเหตุให้น้ำไม่ไหลลงแม่น้ำสายหลักได้

ประเด็นที่ 2 ภายหลังการซื้อขายที่ดินมีการถือครองที่ดินเกินกว่าที่ชุมชนได้ขายให้จริง และมีการรุกกล้าเข้าไปในเขตป่า และพื้นที่ที่ชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน แต่ยังไม่ได้ทำหนังสือสำคัญที่หลงไว้ ทำให้คนในชุมชนไม่สามารถเข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่ในส่วนที่เป็นพื้นที่ที่ชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกันได้

1.2. ปัญหาการดูแล รักษา ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

การจัดการพื้นที่ภายใต้ระบบสิทธิชุมชน การบังคับใช้กฎหมาย นโยบาย และระบบวิธีคิดการจัดการทรัพยากรของชุมชน ซึ่งในการดำเนินการวิจัยพบว่ามีสาเหตุปัญหาใน 3 ประเด็นคือ

ประเด็นที่ 1 ปัญหากระบวนการคิดภายใต้กระแสทุนนิยม ให้อำนาจเงินมีมูลค่า และคุณค่าแทนที่ทุนทางสังคม วัฒนธรรมของชุมชน ตีกรอบล้อมรอบผูกขาดการใช้ทรัพยากรของชุมชน กีดกันการเข้าถึงการใช้ทรัพยากร สิ่งที่น่าสนใจในการ ในลุ่มน้ำลี้ ได้รับผลกระทบจากภายนอกที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยชุมชนไม่มีส่วนร่วม หรือสามารถกำหนดขอบเขตการใช้ประโยชน์ได้

ประเด็นที่ 2 การดำเนินนโยบายการจัดการทรัพยากร ได้แก่ นโยบายป่าไม้ นโยบายน้ำ นโยบายที่ดิน นโยบายพลังงานแห่งชาติ นโยบายด้านการเกษตร ได้ใช้หลักเกณฑ์ทางนิติศาสตร์ของตะวันตก ทำให้จำกัดการเข้าถึงทรัพยากรของกลุ่มคนในท้องถิ่น และให้กลุ่ม บุคคล ที่มีความเกี่ยวข้องกับองค์กรของรัฐ ดำเนินการบริหาร จัดการพื้นที่ รวมอำนาจการตัดสินใจให้หน่วยงานเป็นผู้ดูแลควบคุม แยกเอาความรู้ในการจัดการผ่านระบบพิธีกรรมความเชื่อเดิม วิถีที่เคยปฏิบัติที่เคยสืบต่อกันมาของชุมชนออกไป และแทนที่ใหม่ด้วยกฎหมาย มีการกำหนดพื้นที่ใหม่โดยใช้ลักษณะทางกายภาพเป็นตัวตั้ง ที่ต่างไปจากที่ชุมชนเข้าใจร่วมกัน และจำกัดการเข้าถึงในการใช้ประโยชน์ใหม่ เช่น พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ นโยบาย ป่าไม้ ปี พ.ศ. 2528 ซึ่งต่างจากความคิดของชุมชน ที่ใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการใช้ประโยชน์พื้นที่

ประเด็นที่ 3 การให้อำนาจที่ผูกขาดการบริหารจัดการ ให้กับบุคคล กลุ่มบุคคล ภายใต้ระบบ กลไกที่กำหนดจากภายนอก ข้างความชอบธรรมจากรวมอำนาจของความรู้ ผลิตงกำลังคน ทุน และ เทคโนโลยี โดยสร้างกติกาไม่ให้ชุมชนรู้ หรือรู้ แต่ทำให้ไม่เข้าใจ เท่าทัน จำกัดการมีส่วนร่วมในการเข้าถึง ทรัพยากร แม้ว่าในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมา จะมีแนวทางในการเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วม แต่ในทาง ปฏิบัติ การมีส่วนร่วมก็ได้ละเลยต่อฐานความคิดของชุมชน ทำให้พบว่าการจัดการทรัพยากร มีข้อ ได้แย้งที่เกิดระหว่างชุมชน กับรัฐ

ความขัดแย้งดังกล่าว ชุมชนได้มีการสร้างความเข้าใจต่อสาธารณะขึ้นใหม่ เพื่อสร้างฐานการ จัดการธรรมชาติที่เคยทำมา ภายหลังจากการถูกกีดกัน จำกัด อธิบายใหม่หลังการสร้างระเบียบ กติกา กฎหมายมาบังคับใช้ เช่น การอธิบายการจัดการป่าในรูปของป่าชุมชน อธิบายรูปแบบ และระบบการ จัดการน้ำในระบบเหมืองฝายดั้งเดิม เป็นต้น ในการอธิบายดังกล่าวยังมีข้อจำกัดในเรื่องของความ เฉพาะถิ่น พื้นที่ ในฐานของชุมชน ทำให้ไม่มีพลังมากพอในการอธิบายต่อสาธารณะ ชุมชน ท้องถิ่นจึงจนมี การรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายในเวลาต่อมา ซึ่งดูเหมือนจะมีพลังในการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมได้ และแนวคิดการสร้างเครือข่ายนี้เอง หน่วยงานด้านการพัฒนา ทั้งภาครัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน ได้เข้า มาสนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มกันจนนำไปสู่การสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมภายใต้การประยุกต์ใช้ประเพณีที่ สร้างความสัมพันธ์ของคนในลุ่มน้ำทั้งหมด คือ ประเพณีการแห่ช้างเผือก โดยการจัดการฟื้นฟูประเพณี ดังกล่าวขึ้น ในช่วงวันที่ 1 - 14 มิถุนายน 2548 ที่ผ่านมา

2. การฟื้นฟูประเพณีการแห่ช้างเผือก

จากการทำงานด้านการพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชน ร่วมกับชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ และ สร้างชัยสรุปร่วมกันว่า ในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้มีปัญหา "น้ำแห้ง ป่าลด คนเป็นหนี้" มีการพูดคุย และได้สรุปใน การดำเนินกิจกรรมที่จะสร้างความเข้าใจให้คนทั้งลุ่มน้ำภายใต้การสร้างพื้นที่ให้คนทั้งลุ่มน้ำมีส่วนร่วมใน การจัดการปัญหาาร่วมกัน ในการประชุมร่วมระหว่างองค์กรในท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ และเอกชน เมื่อ วันที่ 13 ถึง 15 สิงหาคม พ.ศ. 2547 ณ มูลนิธิอุทยานธรรม บ้านป่าขางน้อย จังหวัดลำพูน มีตัวแทน เครือข่ายคนลุ่มน้ำแม่ลี้ ตัวแทนเครือข่ายกระเหรียงจังหวัดลำพูน ตัวแทนเครือข่ายเหมืองฝาย 14 เหมือง ฝายลุ่มน้ำลี้ตอนปลาย ตัวแทนเครือข่ายกลุ่มแนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ คณะกรรมการโครงการจัดการ ทรัพยากรจังหวัดลำพูน เจ้าหน้าที่โครงการชีวิตสาธารณะน่าอยู่ สมาชิกชมรมเพื่อนร่วมพัฒนาลำพูน เจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยหรือวิจัย เจ้าหน้าที่เครือข่ายกระเหรียงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม เจ้าหน้าที่กรม ส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ในเวที่ดังกล่าวมีข้อสรุปเวทีการประชุมความร่วมมือการฟื้นฟูและการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติจังหวัดลำพูนร่วมกัน และหนึ่งในแผนงาน คือ การฟื้นฟูประเพณีการแห่ช้างเผือกในลุ่ม น้ำลี้

2.1. การริเริ่ม และการวางแผน

ในรอบกว่าสิบปีที่ผ่านมา มีการกล่าวถึงประเด็นการแห่ช้างเผือกในลุ่มน้ำลี้้อย่างมากมาย ว่าอยากให้มีการรื้อฟื้นประเพณีดังกล่าวขึ้น แต่ยังคงขาดเจ้าภาพหลักในการจัดการ สืบเนื่องมาจากประเพณีดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกับหลายฝ่าย ทั้งในอดีตพระสงฆ์มีบทบาทอย่างมากในการขับเคลื่อนประเพณีดังกล่าว และพระที่จะเป็นผู้ที่ดำเนินการต้องเป็นผู้ที่มีบารมี เป็นครูบาที่ผู้คนให้ความเคารพนับถือ

ภายหลังการคิดค้นความร่วมมือในการรื้อฟื้นประเพณี เมื่อวันที่ 13 ถึง 15 สิงหาคม พ.ศ. 2547 มีการจัดเวที พุดคุยแผนงานการจัดกิจกรรมร่วมกันอีกหลายครั้ง เช่น การประชุมยกร่างแผนงานการจัดการทรัพยากร ในวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2547 ณ วัดดอยหลังด้า ตำบลศรีเตี้ย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน จากจุดกำเนิดดังกล่าวได้มีการนำไปสู่การบรรจุแผนงานของโครงการ และหน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้อง โดยมอบหมายให้โครงการความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำลี้ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม และโครงการจัดการทรัพยากร จังหวัดลำพูน ภายใต้การสนับสนุนของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน เป็นตัวกลางในการประสานงาน และได้มีการจัดประชุมเพื่อพัฒนาแผนงานอีกหลายครั้ง คือ ในวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2547 ณ วัดดอยหลังด้า ตำบลศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน ในวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2548 ณ วัดดอยหลังด้า อำเภอบ้านโฮ่ง และการประชุมในวันที่ 4 มีนาคม พ.ศ. 2548 ณ โรงพยาบาลลี้(เก่า) อำเภอลี้ จึงได้ข้อสรุปว่าจะมีการกำหนดแผนโครงการแห่ช้างเผือก ในวันที่ 1-14 มิถุนายน 48

ในการกำหนดวันดังกล่าว เกิดจากการหาข้อมูลของคนทำงานที่ได้พูดคุยกับผู้รู้หลายท่านในพื้นที่ลุ่มน้ำ ทำให้ขาดกระบวนการในการจัดพิธีกรรมต่างๆ ทำให้มีการประชุมอีกครั้งใน ในวันที่ 25 มีนาคม 2548 ณ ศาลาอเนกประสงค์บ้านแม่ป๋อก ได้มีการพูดคุยร่วมกันของกลุ่มองค์กร และจัดตั้งคณะกรรมการดำเนินการ ประกอบด้วย

1. พ่อหลวงอนันต์ วงเวียง เป็นประธานดำเนินงานจัดงาน ผู้ประสานงานอำเภอบ้านโฮ่ง และกิ่งอำเภอยี่งหนองสอง
2. พ่อหลวงทูล เพี้ยลี้วงศ์ เป็นรองประธานดำเนินงานจัดงาน และผู้ประสานงานอำเภอลี้
3. ในส่วนของอำเภอทุ่งหัวช้างมีตัวแทนเข้าร่วมหนึ่งคน จะต้องมีการประสานงาน เพื่อจัดตั้งตัวแทนในการดำเนินกิจกรรมต่อไป โดยขอให้ทางท่านพระมหาประสิทธิ์ วัดหนองหลักช่วยเป็นธุระจัดการให้

ก่อนประชุมในวันที่ 28 มีนาคม 2548 ณ ศาลาอเนกประสงค์บ้านแม่ป๋อก เพื่อเตรียมงานฟื้นฟูประเพณีแห่ พ่อบุญ จิตหาญพูดอย่างตื่นเต้นว่า “พอรู้แล้วว่ามีคนสานช้างที่ยังมีชีวิตอยู่ มีบ้านอยู่ที่บ้านทุ่งโป่ง ลุงวรรณพี่ชายของพ่อเป็นคนบอก” ในการประชุมได้ข้อสรุปว่าให้มีการประสานงาน และงบประมาณกับทางองค์การบริหารส่วนจังหวัด และท้องถิ่น โดยทางโครงการวิจัย และพัฒนาชีวิตสาธารณะชุมชนนำอยู่เป็นตัวแทนรับประสานงานให้ อย่างไรก็ตามทางองค์การภาคประชาชนได้เสนอทางออกเมื่อไว้ว่าน่าจะใช้วิธีการระดมทุนภายใน เช่น ในการจัดทำช้างเผือกจำลอง ทางกลุ่มองค์กรเหมืองฝายจะเป็นผู้จัดการ โดย

สหทบเงินเหมืองฝายละ 200 บาท ในส่วนที่เป็นจุดพักต่างๆ น่าจะให้ท้องถิ่นจัดการกันเอง อาจเป็นการให้มีการทำข้าวหม้อ แกงหม้อ การบริจาคสิ่งของ หรือทุนทรัพย์ ตามแต่กำลังของพื้นที่

คณะทำงานนัดประชุมอีกครั้งในวันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2548 ในการประชุมครั้งนี้มีการแจ้งให้ทราบว่างบประมาณจากหน่วยงานในท้องถิ่นโดยเฉพาะจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดไม่สามารถประสานได้ทัน แต่ในส่วนขององค์การบริหารส่วนตำบลในพื้นที่อำเภอสี น่าจะได้รับการสนับสนุนในช่วงวันงาน ที่ประชุมจึงตัดสินใจจัดตั้งกองเลขาในการดำเนินกิจกรรมขึ้น เพื่อสนับสนุนกิจกรรม ประกอบด้วย

การประสานงาน

นายอนันต์	วังเวียง	ประธานโครงการ และพื้นที่อำเภอเวียงหนองล่อง
นายบุญช่วย	ยศอิ	รองประธานโครงการ และพื้นที่อำเภอบ้านโฮ่ง
นายทูล	เพี้ยลี้วงศ์	รองประธานโครงการ และพื้นที่อำเภอสี
นาถิคำ	หล้าแก้ว	รองประธานโครงการ และพื้นที่อำเภอทุ่งหัวช้าง
นายจรรยา	คำปันนา	ประสานงานหน่วยงานองค์กร ในท้องถิ่น
นายเครพ	พินิจนาม	ประสานงานองค์กรเอกชน และองค์กรภาคประชาชน
นายกุศล	พยัคฆ์ศักดิ์	ประสานงานนักวิชาการ และพื้นที่อำเภอบ้านโฮ่ง
นายตระการชัย	ธรรมมานุวงศ์	ประสานงานในพื้นที่อำเภอสี
นายยีนยง	กำวิชัย	ประสานงานในพื้นที่อำเภอทุ่งหัวช้าง

กองเลขา

นายตระการชัย	ธรรมมานุวงศ์	นายเครพ	พินิจนาม
นายกุศล	พยัคฆ์ศักดิ์	นางนันทกานต์	ปิ่นตาเสน
นางสาวสุรพร	ศรีกอก	นางรุ่งนภา	ไหมโตมมัง
นายสมยศ	คำปวน	นางปราณี	แก้วรัต

ในการประสานงานในพื้นที่ลุ่มน้ำ ใช้กลไกในการทำงานของหน่วยงาน และองค์กรที่ดำเนินกิจกรรมในพื้นที่เป็นหลัก คือ ในพื้นที่อำเภอสี และอำเภอทุ่งหัวช้าง มีกลุ่มคนลุ่มน้ำสี และเครือข่ายเหมืองฝายอำเภอสี ประสานกับโครงการวิจัย และพัฒนาชีวิตสาธารณะ และชุมชนป่าอยู่จังหวัดลำพูนเป็นแกนหลักในการทำงาน ในส่วนของพื้นที่เป็นชุมชนโพ่ง ให้เครือข่ายกระเหรียงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมเป็นผู้ประสาน พื้นที่ทำนน้ำในเขตอำเภอบ้านโฮ่ง และกิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง ให้เครือข่ายเหมืองฝาย 14 เหมืองฝายลุ่มน้ำสีตอนปลายเป็นแกนนำหลัก กับกลุ่มแนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ ลำพูน และให้เจ้าหน้าที่โครงการถอดความรู้เรื่องชลประทานท้องถิ่น กรณี เหมืองฝาย 14 เหมืองฝายลุ่มน้ำสีตอนปลายเป็นผู้ช่วยในการประสานงาน หลังจากการประชุม ได้มีการเร่งประสานหน่วยงานรัฐ และเอกชน รวมทั้งองค์กรภาคประชาชน และเครือข่ายนักวิชาการ หน่วยงานด้านวิชาการ เพื่อเชิญชวนเป็นองค์กรร่วมจัดการพื้นที่ฟูประเพณี ซึ่งได้รับการตอบรับเป็นอย่างดี

ในวันที่ 14 พฤษภาคม 2548 มีการนัดหมายการประชุมเร่งด่วนขึ้น ณ วัดห้วยบง อำเภอสี จังหวัดลำพูน ทางผู้ประสานงานองค์กรเอกชน และผู้ประสานงานนักวิชาการ ได้แจ้งที่ประชุมว่าเบื้องต้นการสนับสนุนค่าใช้จ่ายเพื่อใช้จัดการประชุมเครือข่ายเหมืองฝาย และสำรวจข้อมูล จากสมาชิกเครือข่ายเหมืองฝาย จำนวน 15,000 บาท มาช่วยในการดำเนินการก่อน โดยทางเครือข่ายเหมืองฝายในพื้นที่ และชมรมเพื่อนพัฒนาลำพูนจะช่วยในการจัดการดำเนินการกิจกรรมตามเป้าประสงค์ของสมาชิกเหมืองฝายภาคเหนือ ในภายหลัง นอกจากนี้ยังได้เงินยืมให้ทดลองจ่ายจากสถาบันเสริมสร้างพลังชุมชน จำนวน 10,000 บาท และให้คืนภายหลังการดำเนินการเสร็จสิ้นลง และแจ้งด้วยว่าองค์กรที่เคยประสานงานจะทยอยให้งบประมาณในช่วงการจัดงาน ในส่วนของกรมส่งเสริมจะสนับสนุนในการดำเนินการกิจกรรมเป็นกรณีไป ในกรณีที่เงินงบประมาณกองกลาง และสิ่งของบริจาคตามจุดต่างๆ มีไม่พอใช้ในช่วงงาน

2.2. การฟื้นฟูประเพณีการแห่ช้างเผือก

หลังตามหารากเดิมของพิธีกรรมการแห่ช้างเผือก พบว่า เรื่องราวของการแห่ช้างเผือกได้กระจายอยู่ตามพื้นที่ ที่มีผู้รู้ และเห็นการจัดประเพณีดังกล่าว และหายไปนานกว่า 20 ปี พ่อครูศรีวัง ตาปัญญา เล่าให้ฟังว่า สมัยพ่อยังเป็นหนุ่ม ครูบาจักร อินทจุกโก เจ้าอาวาสวัดทุ่งโป่ง ได้ร่วมกับชาวบ้านสานช้างจากไม้ไผ่ เพื่อเป็นรูปจำลองของพระยาปิยะจันทนาเคนทร ช้างคู่บารมีของพระเวสสันดร อันเป็นช้างมงคลที่ทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลตามความเชื่อในพระเวสสันดรชาดก ในสมัยก่อนในช่วงที่น้ำแห้งน้ำแล้ง จะมีการจัดประเพณีการแห่ช้างเผือกขึ้น โดยมีการสร้างช้างเผือก หลังสร้างช้างเสร็จได้นำช้างไปมอบให้กับทางท้ายน้ำ และแห่กันมาเป็นทอด จะมีการนำไปยังวัดต่างๆ เมื่อถึงวัด จะมีการฟังธรรมกัน ธรรมที่นิยมเทศนา คือ ธรรมปลาจอน และธรรมพระยาคงคา เนื่องจากธรรมทั้งสองผูก เป็นธรรมที่ว่าด้วยเรื่องของชาติภูมิของพระพุทธเจ้า และมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องน้ำมากที่สุด

ในการสร้างช้างเผือกมีการนัดหมายว่าในวันที่ 7 พฤษภาคม 2548 ที่วัดทุ่งโป่ง จะมีการเริ่มสร้างช้างขึ้น ในวันดังกล่าวมีพ่อหลวงอนุวัตร ปัญญาคำ นำทีมสร้างช้าง โดยมีพ่อกำ ชนินทร์ชนะ เป็นหัวเรือหัวแรงในการวางโครงสร้างการทำช้าง ในการดำเนินการทั้งหมดเกิดจากการประสานงานโดยพ่อศรีวรรณ จิตรหาญ ทำให้ได้ลูกมืออีก 4 - 5 คนช่วยกันตัดไม้ไผ่ จักตอกเพื่อสานช้างกันอย่างระมัดระวัง ไม่นานไม้ไผ่ก็ก่อรูปเป็นตัวช้าง กว่าที่จะเห็นช้างเสร็จสมบูรณ์ พ่อๆ บอกว่าคงใช้เวลาอีก 2-3 วัน จากนั้นก็จะต้องรอให้ถึงกำหนดนำช้างไปส่งที่บ้านดงหลวง กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง โดยกำหนดไว้ว่าจะแล้วเสร็จ และส่งมอบได้ในวันที่ 29 พฤษภาคม 2548

ในช่วงการทำช้างมีคนจากในท้องถิ่นมาดูการทำช้างกันอย่างคึกคักไม่ขาดสาย เนื่องจากได้รับความร่วมมือจากนายสถานีของวิทยุคอยหลังดำ ที่หนานยศ คำปวน ช่วยประกาศกำหนดการฟื้นฟูประเพณีแห่ช้างเผือกเป็นระยะ การสร้างช้างจะเริ่มลงมือทำโครงไม้ไผ่เป็นตัวช้าง และหาวัสดุที่พอหาได้ในท้องถิ่นมาประกอบ ตกแต่งจนเป็นรูปช้างที่เสร็จสมบูรณ์ ลงสีให้ดูเป็นช้างเผือกก่อนนำไปมอบให้ทางชาวบ้านดงหลวงไปตกแต่งอีกครั้งด้วยดอกฝายสีขาว

ในวันส่งมอบช้างพ่อบุญ พ่อศรีวรรณ จิตหาญ พ่อบุญช่วย ยศฉิ นัดว่าช่วงปลายของวันที่ 29 พฤษภาคม 2548 จะไปส่งมอบช้างด้วยกัน โดยมีคณะกรรมการของเชียงใหม่ตั้งมาสมทบ ไม่นานนักเจ้าหน้าที่จากกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เข้ามาสมทบด้วย ช่วงเวลาใกล้กัน ทางทีมงานของ WF TV มาร่วมสมทบเพื่อถ่ายทำภารกิจฟื้นฟูประเพณีในครั้งนี้

ใกล้เวลาที่จะนำช้างไปส่งพ่อศรีวรรณ ไปสักการะรูปปั้นของครูบาจักร และขอช้างเผือกออกจากวัด เพื่อไปส่งกับทางบ้านดงหลวง จากนั้น ทางคณะกรรมการเชียงใหม่ตั้งนำโดยพ่อบุญ ช่วยกันยกช้างขึ้นรถ แล้วออกเดินทางกลับบ้านดงหลวงทันที

ตลอดเส้นทางจากบ้านทุ่งโป่ง ไปยังบ้านดงหลวง ผู้คนสองข้างทางต่างตื่นตื่นกับช้างเผือกที่ผ่านไป หลายคนกล่าวถึงช่วงชีวิตที่ผ่านมา กับประสบการณ์เรื่องช้างเผือก ด้วยความตื่นตื่นผู้นำทางเองพากลุ่มผู้ส่งช้างลงไปขอยัดในหมู่บ้านต้นผึ้ง กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง จนต้องรอรถแต่ละคันทยอยกลับอย่างยากลำบาก กลับเป็นเรื่องตื่นตื่นของผู้คนในหมู่บ้านออกมายินมุงดูช้างกันเต็มถนนในหมู่บ้าน และตะโกนบอกต่อๆ กันไป

หลังเดินทางมาถึงวัดดงหลวง กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง ที่สมบัติ ใจวาง แก่ฝ่ายบ้านดงมาให้การต้อนรับ พร้อมกับผู้คนในหมู่บ้านที่ทยอยกันมา เต็มลานวัด หลังจากนั้นทางคณะได้นิมนต์เจ้าอาวาสวัดบ้านดงหลวงมาที่รูปจำลองช้างเผือก มีการตรวจดูความเรียบร้อย และนัดหมายในการนำช้างไปยังสถานีอนามัยบ้านดงหลวงซึ่งจะเป็นสถานที่ดำเนินการจัดประเพณีฟื้นฟูการแห่ช้างเผือกในวันที่ 1 และวันที่ 2 มิถุนายน 2548 ต่อไป

ในเย็นวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2548 ชาวบ้านดงหลวงร่วมกันแห่ช้างเผือกจากวัดมาที่สถานีอนามัยบ้านดงหลวง ในเย็นวันเดียวกันได้มีการจัดการสมโภชขึ้น โดยได้รับความร่วมมือจากตำรวจชุมชนสัมพันธ์ของกิ่งอำเภอเวียงหนองล่องนำเครื่องเสียง และดนตรีมาช่วย ในพื้นที่นี้ได้ที่สมบัติ ใจวาง และผู้ใหญ่สุแก้ว ฟุ้งฟู และผู้นำในพื้นที่หลายท่านช่วยทำหน้าที่ในการประสานงาน และอำนวยความสะดวก

ช่วงเช้าวันที่ 1 มิถุนายน ชาวบ้านได้ร่วมกันเตรียมเครื่องไทยทาน และติดป้ายฝ่ายขาว (นำมาจากทุ่งหัวช้างบางส่วน) ลงบนตัวช้าง หลังจากนั้นได้มีกิจกรรมสลับสับเปลี่ยนระหว่างการแสดงวัฒนธรรมในท้องถิ่น กับเวทีการพูดคุยในประเด็นการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำ โดยมีวิทยากรจากใน และนอกพื้นที่ร่วมเสวนา ผ่านพื้นที่ 1 ไปพร้อมกับท้องฟ้าที่เริ่มมีดคริมจากเมฆฝนที่ก่อตัวอยู่เบื้องบน และเริ่มโปรยปรายลงมา ในวันที่สองของงาน เป็นรอยต่อระหว่างการส่งช้างจากบ้านดงหลวง และการรับช้างของบ้านศรีเตี้ย ตำบลศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ่ง ทีมกองเลขาจำเป็นต้องส่งคนไปล่วงหน้าเพื่อดูความพร้อมของสถานที่รับช้าง (และมีการดำเนินการในลักษณะดังกล่าวตลอดงาน) แม้ว่าจะมีปัญหาในการเตรียมการอยู่บ้าง นั้นเป็นประสบการณ์ที่ผู้นำชุมชน และคณะกรรมการเห็นว่า เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ และจะต้องนำไปเป็นบทเรียนในการแก้ไขปัญหาต่อไป หลังจากนั้นได้มีการนำช้างไปแวะตามสถานที่ต่างๆ ดังนี้

วันที่ 4 มิถุนายน 2548 เดินทางจากวัดศรีเตี้ย ตำบลศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ้ง เข้าเขตตำบลเหล่ายาว และนำมาพักที่วัดทุ่งโป่ง ตำบลเหล่ายาว อำเภอบ้านโฮ้ง จังหวัดลำพูน ในพื้นที่ได้มีการเตรียมการให้ชาวบ้านนำข้าวหม้อ แกงหม้อ โดยขอบริจาคจากหมู่บ้านอื่นในตำบลมาสบทบเพื่อเลี้ยงผู้ที่มาร่วมงานด้วย

วันที่ 5 มิถุนายน 2548 เดินทางจากวัดทุ่งโป่ง ตำบลเหล่ายาว อำเภอบ้านโฮ้ง จังหวัดลำพูน นำมาพักที่วัดบ้านโฮ้งหลวง ตำบลบ้านโฮ้งอำเภอบ้านโฮ้ง จังหวัดลำพูน วัดดังกล่าวเป็นวัดที่เจ้าคณะอำเภอได้จำพรรษาอยู่ ในวัดได้มีผู้ศรัทธามาร่วมกันอย่างมาก ในช่วงหนึ่งได้มีการจัดเวทีเสวนาในประเด็นการทำ การเกษตร ผลิตเพื่อกิน เพื่อใช้ เพื่อขาย เพื่อใคร ซึ่งพื้นที่นี้มีการทำการเกษตรที่ใช้สารเคมีอย่างเข้มข้น และทำตลอดทั้งปี

วันที่ 6 มิถุนายน 2548 เดินทางจากวัดบ้านโฮ้งหลวง ตำบลบ้านโฮ้งอำเภอบ้านโฮ้ง จังหวัดลำพูน นำมาพักที่ วัดทุ่งม่าน ตำบลป่าพูล อำเภอบ้านโฮ้ง จังหวัดลำพูน ที่วัดทุ่งม่านเป็นวัดแรกที่น่าเอร็ดรมพญา คางคากมาใช้ในการเทศนาธรรม เป็นธรรมบาลานีที่ทางท่านเจ้าอาวาสวัดบอกว่ามีเหลืออยู่ไม่มากนัก ธรรม ทั้งหมดมี 5 ผูก แต่ละผูกจะใช้เวลาในการเทศนาประมาณ 2 ถึง 3 ชั่วโมง ทำให้ไม่ค่อยจะมีการนำธรรม ดังกล่าวมาใช้เทศนาในวัดอื่น

วันที่ 7 มิถุนายน 2548 เดินทางจากวัดทุ่งม่าน ตำบลป่าพูล อำเภอบ้านโฮ้ง จังหวัดลำพูน โดยนัดหมายกับชาวบ้านในเขตตำบลศรีวิชัยว่าจะนำไปส่งที่เขตรอยต่อระหว่างอำเภอบ้านโฮ้ง และอำเภอเถิน ในการส่งมอบช้างในจุดดังกล่าวมีผู้คนเข้าร่วมกว่า 500 คน หลังรับส่งมอบช้างได้นำช้างไปยังแคววัดบ้านปาง เพื่อสักการะครุฑาศรีวิชัย และนำมาพักที่วัดแม่ปืออก ตำบลศรีวิชัย อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน

วันที่ 8 มิถุนายน 2548 เดินทางจากวัดแม่ปืออก ตำบลศรีวิชัย อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน นำมาพักที่วัดแม่เทย ตำบลแม่ตื่น อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน

วันที่ 9 มิถุนายน 2548 เดินทางจากวัดแม่เทย ตำบลแม่ตื่น อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน นำมาพักที่วัดพระบาทผาหนาม ตำบลป่าไผ่ อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน เพื่อสักการะครุฑาชาวปี

วันที่ 10 มิถุนายน 2548 เดินทางจากวัดพระบาทผาหนาม ตำบลป่าไผ่ อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน นำมาพักที่วัดลีหลวง ตำบลลี อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน

ในช่วงที่ขยู่ในเขตอำเภอเถินจะพบว่า มีเด็ก และผู้ใหญ่เข้าร่วมในการต้อนรับ โดยเป็นช่างฟ้อนรำ ต้อนรับ บางเป็นผู้ร่วมในขบวนแห่ ขับเพลงขอ เล่นดนตรีพื้นเมือง ตามแต่ความถนัดของแต่ละคน

วันที่ 11 มิถุนายน 2548 เดินทางจากวัดลีหลวง ตำบลลี อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน นำมาพักที่วัดดอนแก้ว ตำบลบ้านปวง อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน

วันที่ 12 มิถุนายน 2548 เดินทางจากวัดดอนแก้ว ตำบลบ้านปวง อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน นำมาพักที่วัดห้วยห้า ตำบล ตะเคียนปม อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน

วันที่ 13 มิถุนายน 2548 เดินทางจากวัดห้วยห้า ตำบล ตะเคียนปม อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน นำมาพักที่วัดดงเย็น ตำบลตะเคียนปม จังหวัดลำพูน

ในช่วงการเดินเท้าเพื่อมาส่งในพื้นที่ มีการตีฆ้องร้องป่าวมาตลอดเส้นทาง ตามรายทางมีคนหนุ่มสาวเฝ้าแก้มโปรยดอกไม้ และให้เงินสมทบกองผ้าป่าที่เรียกว่ากองผ้าป่าทางช้าง ซึ่งตลอดการเดินทางมีชาวบ้านได้ให้การสนับสนุนประเพณีดังกล่าวอย่างมากมาย มียอดเงินงบการสนับสนุนกิจกรรมทั้งหมดรวม 393,265 บาท มีค่าใช้จ่ายการจัดกิจกรรมประมาณ 326,556 บาท ยังคงเหลือเงินเพื่อเป็นกองทุนการดำเนินกิจกรรมในปีต่อไป ประมาณ 58,759 บาท

เข้าวันสุดท้าย วันที่ 14 มิถุนายน 2548 เคลื่อนขบวนไปยัง วัดหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหว้า จังหวัดลำพูน โดยมีการประกอบพิธีกรรมทางสงฆ์ ชีแจง และสรุปการดำเนินกิจกรรมจนถึงพื้นที่ต้นน้ำ และในช่วงบ่ายวันเดียวกันได้เคลื่อนขบวนแห่ช้างเผือกนำไปถวายป่าขุนน้ำ ในเขตป่าชุมชนบ้านหนองหลัก ในการเดินทางเข้าไปเขตพื้นที่ป่าต้นน้ำ เป็นไปด้วยความยากลำบาก เนื่องจากก่อนขึ้นไป ได้มีฝนโปรยปรายลงมาก่อนหน้าที่ขบวนจะเคลื่อนเข้าไป เมื่อถึงยังจุดหมาย ซึ่งเป็นอ่างเก็บน้ำ ได้มีการทำพิธีตามความเชื่อ และนิมนต์พระมาให้พรเพื่อเป็นสิริมงคล หลังจากนั้นได้มีการจุดบั้งไฟขึ้น โดยการสนับสนุนจากชาวบ้านในพื้นที่อำเภอลี้

ในช่วง 14 วันในการดำเนินกิจกรรมจะมีข้อวิจารณ์ว่าพิธีกรรมดังกล่าวปัจจุบันมักจะถูกดัดแปลงตัดทอนให้ย่นย่อ หรือน้อยลงกว่าสมัยเริ่มแรก หรือเดิมแต่ขึ้นใหม่เป็นส่วนใหญ่ หรือในการดำเนินการนั้นในพื้นที่ต้นน้ำได้มีการทำประจำทุกปีอยู่แล้วในวัดบ้านแล้ว และวัดทุ่งหว้า ซึ่งทั้งหมดเป็นข้อมูลที่ถูกกลุ่มผู้ดำเนินกิจกรรมได้มีการพูดคุย แล้วกล่าวว่าน่าจะนำไปใช้แก้ไขให้เป็นประโยชน์ในการดำเนินกิจกรรมต่อไป

2.3. การถอดถ้อยของการจัดการทรัพยากร ภายใต้การฟื้นฟูประเพณี

ริเริ่มจากรากหญ้า	เร่งศึกษาจากชุมชน
เรียนรู้จากใจคน	รับรู้คนคิดอย่างไร
รองรับความต้องการ	ไม่หักหาญซึ่งน้ำใจ
ชาวบ้านไม่ใช่ไพร่	ต้องก้าวไปคู่เคียงกัน

อาจารย์อุทัยวรรณ กาญจนกามล

ในการสร้างพื้นที่ในการให้ความรู้การจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำลี้ มีทั้งเวทีที่เป็นทางการ และการแสดงออกในรูปแบบอื่น เช่น การขอ การจัดนิทรรศการของเด็กนักเรียน เป็นต้น

ในช่วงการดำเนินกิจกรรมได้มีการสร้างเวทีทางวิชาการขึ้น แม้ว่าการจัดเวทีวิชาการบางเวทีจะมีผู้เข้าร่วมไม่มากนัก โดยในการฟื้นฟูประเพณีแห่ช้างเผือกมีการสร้างประเด็นในการพูดคุยใน หัวข้อ โดยในแต่ละเวทีมีข้อสรุป คือ

ในวันที่ 1 มิถุนายน 2548 จะมีการ ประชุม การจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสู่การพัฒนาในระดับสากล และประเด็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภายใต้เรื่องเล่าเรื่อง การแห่ช้างเผือก แต่ทั้งสองเวทีไม่สามารถดำเนินการได้ตามกำหนดการเนื่องจากวันดังกล่าวทางองค์ปาฐกถิตติการกิจไม่สามารถมาร่วมกิจกรรม

ดังกล่าวได้ ในเวทีที่สองเองก็ไม่ได้ได้รับความสนใจจากผู้เข้าฟังมากนัก เนื่องจากยังมีการเตรียมเครื่องปัจจัยไทยทาน สถานที่ ต่างๆ

เวทีเสวนาประเด็น ลุ่มน้ำลี้ อคติ ปัจจุบันอนาคต

ในเวทีนี้จัดขึ้นที่สถานีอนามัยบ้านคางหลวง ในวันที่ 2 มิถุนายน 2550 มีผู้เข้าร่วมเสวนา คือ อาจารย์อุทัยวรรณ กาญจนกามล พ่อนุญช่วย ยศอิ ตัวแทนผู้ทำเกษตรอินทรีย์ อาจารย์แสวง ใจรังสี นายปี คำ หล้าแก้ว ตัวแทนชาวบ้านในพื้นที่ต้นน้ำ เวทีดังกล่าวได้มีการพูดคุยถึงวิถีชีวิตของคนในลุ่มน้ำในอดีตว่า ในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์อย่างมาก ปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นอย่างมากจากการพัฒนาพื้นที่ที่ไม่เหมาะสม การส่งเสริมการเกษตร ร่วมไปถึงนโยบายรัฐในการจัดการดิน น้ำป่าในช่วงเวลาที่ผ่านมา

เวทีเสวนาประเด็น การทำการเกษตรผลิตเพื่อกิน เพื่อใช้ เพื่อขาย เพื่อใคร

จัดขึ้น ณ วัดบ้านโง่งหลวง อำเภอบ้านโง่ง จังหวัดลำพูน ในวันที่ 5 มิถุนายน 2548 เวทีดังกล่าว ได้มี ตัวแทนชาวบ้านกลุ่มแรงงานรับจ้างสตรีนอกระบบ ตัวแทนชาวบ้านกลุ่มเกษตรอินทรีย์ ตัวแทนเยาวชนกลุ่มรักษ์น้ำแม่ลี้ คุณกำธร ธิฉลาด นักวิชาการท้องถิ่น คุณนพพร นิลณรงค์ โดยมีประเด็นในการพูดคุย คือ

กลุ่มแรงงานรับจ้างสตรีนอกระบบ เล่าว่า การทำการเกษตรของสตรีในชุมชน เกิดปัญหาทางด้านสุขภาพเนื่องจากสารพิษจากการปลูกผักซึ่งจะใช้สารพิษจำนวนมากตั้งแต่การปลูก การดูแลผัก ผู้ที่มีหน้าที่ตัดผักจะได้รับสารพิษจากผักโดยการสัมผัสทำให้เกิดการระคายเคืองเป็นผื่นคันเนื่องจากแพ้สารเคมี การสูดดมกลิ่นสารพิษจากผักที่ตัดยังทำให้เกิดอาการปวดศีรษะ ทำให้สุขภาพของสตรีในชุมชนไม่ค่อยแข็งแรง ผู้ที่ได้รับผลกระทบอีกกลุ่มหนึ่งคือผู้บริโภค ที่ต้องบริโภคผักที่มีสารพิษเจือปนเข้าไปด้วย ในการแก้ปัญหาอยากจะทำเกษตรปลอดสารพิษหรือเกษตรอินทรีย์แทนการเกษตรแบบเดิมที่ใช้สารเคมี แต่ติดปัญหาที่ว่า การทำการเกษตรอินทรีย์ให้ผลผลิตน้อย ไม่สามารถผลิตให้เพียงพอกับตลาดได้ อีกทั้งผู้บริโภคยังยึดติดกับค่านิยมที่ว่า อยากให้ผักสวย ไม่มีแมลงกัดกิน ต้นใหญ่

ในส่วนของกลุ่มผู้ทำเกษตรอินทรีย์ เล่าว่าการทำเกษตรแบบปลอดสารพิษทำให้ลดต้นทุนการผลิตได้ และไม่ต้องเสี่ยงกับสารเคมีซึ่งเป็นต้นเหตุของความเสื่อมโทรมของสุขภาพ การทำการเกษตรอินทรีย์นี้ ต้องทำการเกษตรแบบผสมผสานไปพร้อมกันด้วย ซึ่งจะช่วยให้เกษตรกรมีทางเลือกในการขายผลผลิตที่ไม่ต้องไปแข่งขันกับผลผลิตทางการเกษตรที่ล้นตลาด และราคาถูก ปัญหาทางด้านการเกษตรที่พบในปัจจุบันคือ ปลูกในสิ่งที่ไม่ได้กิน กินในสิ่งที่ไม่ได้ปลูก ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการลงทุนสูง ต้นทุนการผลิตสูง และทำให้เชื่อมโยงไปถึงปัญหาหนี้สินของเกษตรกรตามมา

กลุ่มเยาวชนจากโรงเรียนธรรมาศบ้านโง่งได้ทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับลุ่มน้ำลี้หลายโครงการ เช่น โครงการน้ำใสในฝัน โครงการน้ำใสดูน้ำใจราชินี ฯลฯ ซึ่งแต่ละกิจกรรมได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูลในชุมชนที่อยู่บริเวณลุ่มน้ำลี้ในเขตอำเภอบ้านโง่ง ทำให้ทราบถึงปัญหาและสถานการณ์ต่าง ๆ ในชุมชน และนำข้อมูล

เหล่านั้นมาวิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาและร่วมกันคิดแก้ไข เป็นกิจกรรมที่ทำกันในชุมชนของโรงเรียน จากการทำกิจกรรมเหล่านี้ทำให้เยาวชนเกิดความคิด จิตสำนึกในการอนุรักษ์ลำน้ำดี และเพื่อสืบสานด้านการอนุรักษ์ลำน้ำดีให้กับคนในชุมชนให้มีจิตสำนึกร่วมกันในการรักษา ซึ่งถือว่าเป็นการปลูกฝังให้กับคนรุ่นใหม่ให้มาสนใจถึงสภาพปัญหาแม่น้ำในชุมชนและอาจเป็นกำลังสำคัญในการแก้ไขปัญหาน้ำดีในคนาคค

คุณนพพร นิลนรงค์ได้สรุปว่า การแห่ช้างเผือกถือเป็นจุดเริ่มต้นของการแก้ไขปัญหาในชุมชนเกือบทุกด้าน โดยเฉพาะด้านพันธุกรรม การเป็นพันธุกรรม การเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน การเกื้อกูลและร่วมใจแก้ไข และรักษา ร่วมกัน ทำให้เกิดการพัฒนาดียิ่งกว่าที่เคยเป็นอยู่

เวทีเสวนาประเด็น สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิต วัฒนธรรม ชุมชนน้ำดี

จัดขึ้นที่ วัดลิ้นหลวง อำเภอสี จังหวัดลำพูน ในวันที่ 10 มิถุนายน 2548 มี อาจารย์สุทัศน์ ไชยวงศ์ ตัวแทนวิทยุชุมชนอำเภอสี พ่ออาจารย์อินทร สิงหนาท ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอสี พ่อหม่อมผัน ต้นดี หมอพื้นบ้านอำเภอสี คุณตระการชัย ธรรมานวงศ์ เป็นผู้ดำเนินรายการ

อาจารย์สุทัศน์ กล่าวว่า ที่ผ่านมากการเกษตรมีส่วนทำให้สิ่งแวดล้อมเสียหาย การแห่ช้างเผือกก็มีความเกี่ยวข้องกับการเกษตรด้วยเช่นกัน เนื่องจากการแห่ช้างเผือกเป็นความเชื่อที่ว่าช่วยทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ซึ่งทำการเกษตรสิ่งสำคัญที่สุดน้ำ ถ้าไม่มีน้ำก็ทำการเกษตรไม่ได้

พ่ออาจารย์อินทร ได้เล่าว่า ถ้าขาดประเพณีจะทำให้คนขาดความสำนึก ถ้าคนขาดความสำนึกจะทำให้เกิดการทำลาย ถ้าทำลายแล้วก็จะทำให้เกิดความเสียหาย ซึ่งสิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นชัดเจนเลยว่าถ้าขาดประเพณีจะทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ได้

ส่วนพ่อหม่อมผัน ได้เล่าถึงกลุ่มหม่อมพื้นบ้านในพื้นที่ลำน้ำที่ยังอาศัยประโยชน์จากสมุนไพรที่มีอยู่ในท้องถิ่นที่ใช้ในการรักษาผู้ที่มาขอให้ทางพ่อหมอรักษา

เวทีสัมมนา การฟื้นฟูลำน้ำดีบนฐานวิถีชีวิตและประเพณีท้องถิ่น

จัดขึ้นที่วัดศรีดงเย็น อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน ในวันที่ 13 มิถุนายน 2548 โดยมีผู้ร่วมพูดคุยคือ พ่อหลวงสุคำ ปุ๊ดแค พ่อบุญช่วย ยศอิ คุณสมนึก ทาปัญญา คุณรังสรรค์ แสนสองแคว ตัวแทนนักเรียนจากโรงเรียนน้ำดิบวิทยาคม ตัวแทนนักเรียนจากโรงเรียนทุ่งหัวช้างพิทยาคม ตัวแทนนักเรียนจากโรงเรียนธีรกานต์บ้านโฮ่ง

พ่อหลวงสุคำ ปุ๊ดแค เล่าว่าประเพณีการแห่ช้างเผือก ในอดีตบ้านเมืองยังไม่มีถนนหนทาง การติดต่อสื่อสารยากลำบาก การแห่ช้างเผือกนั้นเริ่มจากปลายน้ำไปจนถึงต้นน้ำนั้น ปัจจุบันได้มีการพัฒนาไปมาก ซึ่งจารีตประเพณีก็จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนไปด้วย แต่เจตนาการแห่ช้างเผือกของชุมชน ยังคงความหมายถึงการขอขมาบุญคุณเจ้าป่าเจ้าเขาในแม่น้ำลำน้ำทุกท่าน ในตอนท้ายได้กล่าวว่ขอให้ชุมชนที่อาศัยอยู่ในลำน้ำดีให้ช่วยกันรักษา เพราะเมื่อได้กินได้ใช้แล้วก็ควรรักษาด้วย

พ่อบุญช่วย ยศอิ กล่าวว่าการทำงานการเกษตรในลำน้ำดีในเขตอำเภอบ้านโฮ่งมีการทำตลอดทั้งปี และปัจจุบันมีการทำเกษตรปลอดสารพิษด้วยแต่ไม่มากนัก โดยเฉพาะในชุมชนซึ่งมีคนนิยมน้อยมาก ส่วน

การบวชป่าห้วยกานที่ผ่านมานั้นมีประโยชน์ต่อจุลินทรีย์ในดินมาก เนื่องจากเกิดการทับถมของใบไม้ในป่า และเมื่อถึงฤดูฝนจะทำให้น้ำชะล้างจุลินทรีย์บนพื้นดินลงสู่ลำน้ำ

ในขณะที่คุณสมนึก ทาปัญญา ได้เสนอมุมมองในการรักษาสิ่งแวดล้อมที่ผ่านมามีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมมีการรวมกลุ่มในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้เพื่อพูดคุยแก้ไขปัญหาต่างๆ ทั้งนี้ได้มีการนำเสนอให้กับคนในลุ่มน้ำลี้ และร่วมมือกันทำงานในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ โดยหาแนวทางแก้ไขปัญหาในลุ่มน้ำลี้ ร่วมกับองค์กร เครือข่ายต่างๆ นอกจากนี้ยังได้นำเสนอเรื่องราวต่างๆ ผ่านวิทยุชุมชนในการเผยแพร่สถานการณ์ปัญหาให้กับคนในลุ่มน้ำลี้ได้รับทราบ และรณรงค์ให้ชุมชนช่วยกันฟื้นฟูลุ่มน้ำลี้อีกด้วย

คุณรังสรรค์ แสนสองแคว ตัวแทนกลุ่มปัญหาที่ดิน ได้เล่าถึงจัดการปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า และการเกษตร ปัญหาและผลกระทบ จากโครงการต่าง ๆ ของรัฐบาล ซึ่งบางปัญหามีผลกระทบต่อลำน้ำลี้เนื่อง เช่น ปัญหาเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยผาเมือง ปัญหาถือครองในพื้นที่อำเภอบ้านโฮ้ง และกิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง โดยผู้ถือครองเอกสารสิทธิได้สิทธิมาไม่ชอบด้วยกฎหมาย และบางส่วนไม่เข้าทำประโยชน์ ทำให้ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์ และมีปัญหาตามมา นอกจากนี้ยังระบุอีกว่าการร่วมมือในการฟื้นฟูประเพณีแห่ช้างเผือก เป็นการสร้างให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการดิน น้ำ ป่า เนื่องประเพณีดังกล่าวสามารถรวมเอาคนทั้งลุ่มน้ำลี้มาทำกิจกรรมรวมกันได้

ตัวแทนนักเรียนโรงเรียนทุ่งหัวช้างพิทยาคม กล่าวว่า การแห่ช้างเผือกในมิติของเยาวชนซึ่งทางทุ่งหัวช้างจะสัมผัสและได้พบเห็นบ่อย ๆ อยู่แล้ว รวมถึงการรับรู้รับทราบถึงประเพณีวัฒนธรรมเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนของตนเอง ในมิติของเยาวชนถ้าชุมชนไม่มีจิตสำนึกไม่มีความร่วมมือสิ่งที่ทำไปก็สูญเปล่าไร้ประโยชน์

เด็กนักเรียนโรงเรียนธีรกานต์บ้านโฮ้ง กล่าวถึงวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำลี้ที่ใช้ประโยชน์จากน้ำอยู่ทุกวันเวลาในชีวิตประจำวัน การฟื้นฟูลุ่มน้ำลี้บนพื้นฐานชีวิตนั้น เราควรมองว่าจะฟื้นฟูอะไร ส่วนการฟื้นฟูทรัพยากรโดยใช้ช้างเผือกถือเป็นกุศโลบายของคนในอดีตให้คนในชุมชนร่วมมือกันดูแลรักษาป่า ซึ่งดิน น้ำ ป่า เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ถ้าแห่ช้างเผือกไปแล้วไม่มีการเชื่อมต่อ ไม่มีความร่วมมือก็ไม่เกิดอะไรขึ้นมา ในส่วนของเยาวชนนั้นมีความรู้สึกภาคภูมิใจและตั้งใจที่ได้เห็นได้สัมผัสถึงประเพณีแห่ช้างเผือกซึ่งเพิ่งเคยเห็น และได้สัมผัสครั้งแรกทำให้รู้สึกประทับใจและตั้งใจได้เห็นประเพณีเก่าแก่ และอยากให้แกนนำเยาวชนที่มาร่วมงานในวันนี้ได้นำสิ่งที่ได้พบเห็นไปเผยแพร่ให้กับชุมชนของตนเองได้รับทราบด้วย

ตัวแทนนักเรียนโรงเรียนน้ำตบพิทยาคม กล่าวว่า ในฐานะนักสืบสายน้ำ ฐานชีวิตของมนุษย์ได้ถูกเชื่อมโยงให้เข้ากับวัฒนธรรมประเพณีหลายอย่าง ที่เห็นได้ชัดคือประเพณีแห่ช้างเผือกซึ่งถือว่าเป็นกุศโลบายที่เชื่อมโยงให้เข้ากับวัฒนธรรม เนื่องจากวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำลี้มีความผูกพันกับสายน้ำ ไม่ว่าจะเป็นการอุปโภค บริโภค การใช้ประโยชน์ในการเกษตร ซึ่งชุมชนได้ใช้ประโยชน์อย่างมหาศาลจากแม่น้ำลี้

เวทีเสวนา กำกัดหตะปุนและทางออกของคนลุ่มน้ำลี้

จัดขึ้นที่วัดศรีตงเย็น อ.ทุ่งหัวช้าง จ.ลำพูน ในวันที่ 13 มิถุนายน 2548 โดยมี อาจารย์ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ คุณเคาพร พินิจนาม อ.ชัยพันธ์ ประภาสวัตติ เป็นผู้ร่วมเสวนา มีคุณจรรยา คำปิ่นนาคำเนินรายการ

อาจารย์ชัชวาล ทองดีเลิศ กล่าวว่า การแห่งข้างเผือก เชื่อว่ามีประเพณีแบบนี้ที่ลำพูนแห่งเดียว และการแห่งข้างเผือก นอกจากนี้ยังเล่าถึงคนที่เคารพต่อธรรมชาติผาคความเชื่อเกี่ยวกับผี ซึ่งในอดีตมีความเชื่อถือแบบเข้มข้น แต่ในปัจจุบันการนับถือผี การเคารพธรรมชาติเริ่มลดลง เกิดจากความเจริญก้าวหน้าและการซื้อขายที่ดิน และโรงเรียนไม่ได้มีหลักสูตรสอนให้นักเรียนเคารพธรรมชาติ เป็นสาเหตุให้ป่าไม้ถูกทำลายสิ่งเหล่านี้ได้ทำลายน้ำลี้ลงไปมาก เมื่อไหร่ก็ตามถ้ามนุษย์พยายามเอาชนะธรรมชาติแล้วทรัพยากรธรรมชาติก็จะลดลงโดยเฉพาะอาหารจากป่าและน้ำซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญ เมื่อธรรมชาติแย่งชิงจิตใจของคนก็จะแย่งชิงไปพร้อม ๆ กับธรรมชาติ แทนที่การนำเอาธรรมชาติออกมาซื้อขายจะทำให้ชีวิตและความเชื่ออยู่ดีขึ้น แต่กลับมีแต่สิ่งที่ยแย่งชิงและการจัดการของภาครัฐแยกส่วนในการดูแลทั้ง ๆ ที่ทรัพยากรมีความเกี่ยวเนื่องกัน และในชุมชนเองมีความรู้ในเรื่องการดูแลทรัพยากรธรรมชาติอย่างบูรณาการไม่ได้แยกส่วนในการดูแล

ในการรวบรวมองค์ความรู้ในการดูแลและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและฟื้นฟูประเพณีขึ้นมาจึงเป็นตัวเชื่อมโยงในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติดิน น้ำ ป่า ไปด้วยและต้องสืบทอดให้ลูกหลานโดยการผลักดันการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับน้ำลี้ และให้ปราชญ์ชาวบ้านมาเป็นครูชาวบ้านให้กับนักเรียน นอกจากนี้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรหันกลับมาดูแลทรัพยากรธรรมชาติ และฟื้นฟูประเพณีท้องถิ่นซึ่งเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้คงช่วยให้น้ำลี้มีชีวิตที่ดีขึ้น และเมื่อเราเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรชุมชน ก็สามารถมีสิทธิ์ในการจัดการทรัพยากรของชุมชนของตนได้

คุณเคาพร พินิจนาม กล่าวว่า ครูบาทั้งหลายในลุ่มน้ำลี้ได้ก่อสร้างกุสโลบาย ภูมิปัญญาในการแห่งข้างเผือกเพื่อกระตุ้นให้คนลุ่มน้ำลี้ได้เห็นถึงปัญหา และความเปลี่ยนแปลงของน้ำลี้ที่เกิดขึ้น

สาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคือแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำให้คนในชุมชนมีวิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม มีความเห็นแก่ตัวขาดความเชื่อเพื่อเจือจุนซึ่งกันและกัน

การฟื้นฟูประเพณีแห่งข้างเผือกจะทำให้คนในลุ่มน้ำเริ่มตื่นตัวที่จะดูแลรักษาถิ่นมากขึ้น และทำให้เห็นได้ว่าเกิดความเชื่อมโยงของคนในชุมชนในการที่จะร่วมมือกันดูแลรักษา จัดการ และฟื้นฟูลุ่มน้ำลี้ให้มีชีวิตที่คืนมา

อาจารย์ชัยพันธ์ ประภาสวัตติ กล่าวถึงข้างเผือกที่แห่มาจากเวียงหนองล่องไม่ใช่แค่ข้างที่สร้างขึ้นมาน่าเท่านั้นแต่ข้างเผือก(คน) ที่เริ่มคิดและมีจิตสำนึกที่ดีและคิดจะพัฒนามาก็เกิดขึ้นมาด้วย

ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นปัญหาการจัดการศึกษาที่อ่อนแอ และการศึกษาที่ซีกพาเด็กในชุมชนให้ออกนอกชุมชน ทำให้ครอบครัวขาดความอบอุ่นชุมชนไม่มีคนหนุ่มสาวมาร่วมพัฒนาทำให้ชุมชนอ่อนแอ และปัญหาการถูกคนจากภายนอก(ภาครัฐ) มาจัดการทรัพยากรและวิถีชีวิตของคนใน

ชุมชนทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรง การฟื้นฟูประเพณีวัฒนธรรม (แห่ช้างเผือก) ทำให้ชุมชนฟื้นฟูขึ้นมา ทำให้วิถีชีวิตดั้งเดิมกำลังกำลังจะกลับคืนมา การที่จะพัฒนาได้นั้นเราต้องรู้จักตัวเอง ถ้าเราไม่รู้จักตัวเองจะทำให้ไม่เกิดการพัฒนาดีขึ้น การพัฒนาที่ดีนั้นควรที่จะฝึกให้คนทำงานเป็นทีม การให้คนในชุมชนคิดเอง บริหารจัดการเอง ให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการพิจารณา ให้คนในพื้นที่จัดการดิน น้ำ ป่า การกลับเข้าสู่ชุมชนของเยาวชน และเข้ามาจัดการ พัฒนาชุมชนของตนเอง และประชาชนมีส่วนร่วมในการพิจารณากฎหมายของรัฐ

ในการจัดกิจกรรมต่างมีการสอดแทรกการอธิบายความหมายการจัดการทรัพยากร ไม่ได้ยึดติดในเวทีทางวิชาการเท่านั้น เช่น การขอเรื่องน้ำดี การขอเรื่องเขื่อนยันฮี เป็นต้น นอกจากนี้ได้แก่นักเรียนโรงเรียนน้ำตบวิทยาคน นักเรียนจากโรงเรียนทุ่งหัวช้างพิทยาคม นักเรียนจากโรงเรียนธรรมาภิบาลบ้านโฮ่ง ได้นำนิทรรศการเกี่ยวข้องกับประเพณีการแห่ช้างเผือก นิทรรศการเรื่องสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำดีมาจัดแสดงตลอด 14 วันอีกด้วย

3. การฟื้นฟูประเพณีแห่ช้างเผือก การสร้างพื้นที่การจัดการทรัพยากร

การจัดกิจกรรมดังกล่าว ทำให้คนในพื้นที่ได้หันกลับตระหนักถึงต้นทุนทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของพื้นที่ โดยพบว่ามีปรากฏการณ์ที่น่าสนใจอยู่ 2 ประการ ที่ก่อให้เกิดการสร้างพื้นที่ในการจัดการทรัพยากรร่วมกันในพื้นที่ลุ่มน้ำดี และน่าจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งต่างๆ ได้ คือ

3.1. การรวมกลุ่มของคนในพื้นที่

ในพื้นที่ได้มีการสร้างกลุ่มเครือข่ายความร่วมมือในการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำดี มีกลุ่มองค์กรที่สำคัญ คือ กลุ่มด้านอาชีพ กลุ่มอนุรักษ์วัฒนธรรม กลุ่มหมอมือง กลุ่มด้านการจัดการป่า กลุ่มด้านการจัดการที่ดิน และกลุ่มด้านการจัดการน้ำประกอบด้วย กลุ่มเครือข่าย 14 หมอมืองฝ่าย ลุ่มน้ำดีตอนปลาย กลุ่มหมอมืองฝ่ายดี กลุ่มหมอมืองฝ่ายทุ่งหัวช้าง กลุ่มเกษตรยั่งยืน กลุ่มวิทยุชุมชน กลุ่มเกษตรอินทรีย์บ้านโฮ่ง เกษตรพัฒนาดี เครือข่ายคนลุ่มน้ำดี ป่าชุมชนลุ่มน้ำดี เครือข่ายเยาวชนลุ่มน้ำดี หมอพื้นบ้าน เครือข่ายผู้คิดเรื่องโซนได้ กระเหรียงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม และกลุ่มแนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ

ในช่วงเวลาก่อนที่จะมีการดำเนินการแห่ช้างเผือกกลุ่มองค์กรต่างๆ ในข้างต้นมีการรวมกันอยู่แล้ว โดยมีเจตนาในการดำเนินกิจกรรมของแต่ละกลุ่มที่แตกต่างกันไป เช่น กลุ่มหมอมือง เน้นการอนุรักษ์ฟื้นฟูองค์ความรู้ภูมิปัญญาเดิมที่มีอยู่ กลุ่มเกษตรอินทรีย์บ้านโฮ่ง เกษตรพัฒนาดี เป็นกลุ่มที่เห็นถึงการทำการเกษตรที่ใช้สารเคมีอย่างเข้มข้น จึงรวมกลุ่มกันเพื่อหาแนวทาง และการจัดการการเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมี หรือใช้ให้ลดน้อยลง กลุ่มหมอมืองฝ่ายเป็นกลุ่มที่มีอยู่ในท้องถิ่นมากกว่าร้อยปี เป็นกลุ่มที่จัดสรรน้ำเพื่อให้กลุ่มเกษตรกรได้ใช้ในการเพาะปลูก เป็นต้น กลุ่มที่จัดตั้งขึ้นต่างๆ ล้วนเป็นกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ บางกลุ่มทำงานเกี่ยวข้องกับการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอยู่แล้ว

ความคิดในการสร้างเครือข่ายในพื้นที่ ได้เกิดขึ้นราวปี พ.ศ. 2540 สืบเนื่องมาจากการสนับสนุนของโครงการกองทุนพัฒนาสังคมได้ให้การสนับสนุนให้มีการสร้างประชาคมขึ้น ในการดำเนินกิจกรรมดังกล่าวมีขอบข่ายงานที่กว้าง โดยมีพื้นที่ทั้งจังหวัดลำพูน มีประเด็นหลากหลาย คือ กลุ่มประเด็นด้านการเกษตร และอาชีพ กลุ่มด้านการจัดการทรัพยากร กลุ่มด้านสุขภาพ ทำการรวมตัวไม่สามารถทำได้ตามเป้าหมาย และส่วนหนึ่งของกลุ่มดังกล่าวได้รวมกลุ่มกันในรูปของเครือข่ายภายใต้องค์กรพัฒนาชุมชนจังหวัดลำพูน กลุ่มดังกล่าวเป็นกลุ่มที่รวมตัวกันเพื่อรองรับทุนจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ซึ่งขึ้นอยู่กับนโยบายขององค์กรผู้ให้ทุนเป็นหลัก จึงเป็นข้อจำกัดของชุมชน เนื่องจากชุมชนจะมีเป้าหมายที่เฉพาะเจาะจงของตนอยู่ เป็นความเฉพาะของแต่ละกลุ่ม หลายกลุ่มไม่ได้ให้ความสำคัญ และแยกตัวออกไปดำเนินกิจกรรมของตน

ในการรวมกลุ่มของกลุ่มเครือข่ายความร่วมมือในการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำลี้ โดยมองถึงฐานธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่ทุกกลุ่ม ทุกคนจำเป็นต้องใช้ประโยชน์ร่วมกัน คือ "อยากเห็นลุ่มน้ำลี้มีน้ำไหลเหมือนเดิม มีการทำอาชีพอย่างยั่งยืน มีที่ดินการเกษตรอย่างพอเพียง ทำการเกษตรที่เป็นมิตรกับธรรมชาติ ความร่วมมือของการจัดการน้ำแม่ลี้อย่างเข้มแข็ง โดยการใช้ประเพณีวัฒนธรรมในการเป็นตัวเชื่อมประสานความร่วมมือ" นำไปสู่การจัดเวทียุทธศาสตร์ และการจัดทำแผนงาน โดยมีการประชุมเมื่อ วันที่ 21 ถึง 22 มกราคม พ.ศ. 2549 ได้มีการจัดทำแผนงาน แผนกิจกรรมของกลุ่มขึ้นคือ

แผนด้านวัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การแห่ช้างเผือก การสืบชะตาป่า สืบชะตาแม่น้ำ เลี้ยงผีฝ่าย เลี้ยงผีขุนน้ำ

แผนงานเวทีสาธารณะในพื้นที่ แผนงานเวทีสาธารณะและการผลักดันเชิงนโยบาย ประกอบด้วย เวทีการปฏิรูปที่ดิน เวทีแก้มลิง (เหมืองบ้านปู้) เวทีอุทยานทับที่ เวทีท.ร.บ.น้ำ หรือชุดลอกน้ำลี้ เวทีเกษตรเชิงเดี่ยว เวทีวิเคราะห์มองภาพรวม เวทีเวทีพิธีกรรม ความเชื่อ เช่น แห่ช้างเผือก กับการแก้ไขปัญหามุมาน

การจัดทำสื่อ สิ่งพิมพ์ ประชาสัมพันธ์ โดยจัดทำงานข้อมูล ความรู้ ข้อมูลการเคลื่อนไหวของเครือข่าย โดยจัดทำเป็น หนังสือ เอกสาร แผ่นพับ แผ่นชาร์ต VCD. หรือนำเสนอทางวิทยุชุมชนเพื่อกระจายข่าวการเคลื่อนไหวของพื้นที่ลุ่มน้ำทั้งหมด

แผนการประสานงานหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ส่วนราชการต่างๆ อบต.และเทศบาล โรงเรียน

แผนงานพัฒนาเครือข่าย และเสริมสร้างศักยภาพผู้นำ

แผนการระดมทุน โดยทุนภายในจากผ้าป่ากองทุนช้างเผือก ผ้าป่าเมล็ดพันธุ์ต้นไม้ ผ้าป่าลำไย เงินบำรุงเครือข่าย ทุนภายนอกโดยการรับเงินบริจาค

จากการจัดทำแผนงานดังกล่าวมีข้อเสนอต่อหน่วยงานต่างๆ ให้ช่วยการสนับสนุน เช่น กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม สถาบันวิจัยหรือศูนย์ โครงการวิจัยชีวิตสาธารณะ ชมรมเพื่อนร่วมพัฒนา ลำพูน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยภาคเหนือ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น เป็นต้น

ปรากฏการณ์ในลักษณะดังกล่าว ได้สร้างพื้นที่ในการทำกิจกรรมร่วม ของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่ไม่จำเพาะเจาะจงว่าเป็นใครมาจากกลุ่มไหน แต่ละคนแต่ละกลุ่มที่เข้าร่วมตระหนักถึงการร่วมกิจกรรม เพราะเห็นว่าเป็นประเพณีที่เคยมีมา และกำลังจะถูกหลงลืมไป ถึงแม้ว่าจะมีการประยุกต์ หรือต่อเติมเนื้อหาการดำเนินกิจกรรมไปบ้างนั้นเป็นเพียงกระบวนการในการดำเนินกิจกรรม แต่ในส่วนของฐานวิถีชีวิตแล้วหลายฝ่ายมีความเชื่อ และข้อสรุปที่คล้ายกันว่าเป็นฐานวิถีชีวิตที่มาจากจารีต ประเพณีเดิม และครูบาที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำลำได้คิดค้น ให้คนได้ยึดถือปฏิบัติสืบต่อๆ กันไป

3.2. หน่วยงาน และองค์กรภายนอกกับการสนับสนุนชุมชน

หลังจากการจัดกิจกรรมการฟื้นฟูการแห่ช้างเผือก หน่วยงานที่เข้าร่วม ได้นำข้อมูลอธิบายต่อสาธารณะ นำไปบรรจุในแผนงานเพื่อสนับสนุนการจัดประเพณีดังกล่าว เช่น กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม สถาบันวิจัยหรือศูนย์ โครงการวิจัย และพัฒนาชีวิตสาธารณะ ท้องถิ่นนำอยู่ ชมรมเพื่อนร่วมพัฒนาลำพูน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยภาคเหนือ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน วิทยาลัยการจัดการทางสังคมภาคเหนือ สมัชชาเหมืองฝายภาคเหนือ องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น มีบางหน่วยงานที่ไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรม โดยมีบุคลากรบางคนที่มีความเข้าใจต่อการดำเนินกิจกรรม ได้เข้าร่วมกิจกรรมเสมอ แต่ในระดับหน่วยงานไม่ได้ให้ความสนใจนัก กระทั่งการดำเนินกิจกรรมสิ้นสุดลงได้นำเอากิจกรรมดังกล่าวไปเสนอต่อสาธารณะ รวมทั้งนำไปเป็นแผนงาน ของหน่วยงาน

การสนับสนุนกระบวนการทำงานขององค์กรดังกล่าวในข้างต้น ได้การสนับสนุนจากหน่วยงานหลักคือ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม และโครงการวิจัย และพัฒนาชีวิตสาธารณะ ท้องถิ่นนำอยู่ ภายหลังได้มีการจดทะเบียนเป็นสมาคมพัฒนาภูมิปัญญาจังหวัดลำพูน และชมรมเพื่อนร่วมพัฒนาลำพูนเป็นหลัก ส่วนองค์กรอื่นๆ เช่น สถาบันวิจัยหรือศูนย์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยภาคเหนือ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน วิทยาลัยการจัดการทางสังคมภาคเหนือ สมัชชาเหมืองฝายภาคเหนือ และองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น จะให้การสนับสนุนเป็นกรณีไปตามความเฉพาะของความเกี่ยวข้องกับการทำงานขององค์กร

ปรากฏการณ์ในลักษณะนี้ เป็นความพยายามที่จะหาช่องทางในการเชื่อมประสานให้มีการทำงานร่วมกันระหว่างชุมชนท้องถิ่น กับหน่วยงาน และองค์กรที่มาจากภายนอกชุมชน ให้มีพื้นที่ร่วมในการดำเนินกิจกรรม แม้ว่าจะเป็นเพียงบางส่วนก็ตาม

4. สรุปท้ายบท

การดำเนินการฟื้นฟูประเพณีการแห่ช้างเผือกได้สร้างการรวมกลุ่ม และการผลิตซ้ำอุดมการณ์ทางความคิดให้คนได้ตระหนักถึงคุณค่าของการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการฟื้นฟูทางความคิดให้หน่วยงานต่างๆ มองเห็นว่ากระบวนการแห่ช้างเผือกสามารถเชื่อมโยงพลังของคนในลุ่มน้ำได้เป็นอย่างดี แม้จะมีการแสดงบทบาทความเป็นเจ้าของต่อประเพณีของคน กลุ่มคน หรือหน่วยงานบางหน่วยงาน ที่จะนำไปเป็นผลงาน โดยมีเป้าหมายที่จะใช้ประเพณีการแห่ช้างเผือกเพื่อสนองตอบงบประมาณของหน่วยงาน การนำไปเป็นวัฒนธรรมเพื่อสนองตอบการท่องเที่ยว หรือใช้ในการประชาสัมพันธ์เพื่อวางฐานทางการหาเสียงเลือกตั้ง จนเกิดข้อวิพากษ์วิจารณ์ต่อการดำเนินการของบุคคลที่อยู่ในกลุ่ม หน่วยงานดังกล่าวอย่างมาก เนื่องจากคนท้องถิ่นมุ่งมั่นให้การฟื้นฟูประเพณี วัฒนธรรมให้คนในท้องถิ่นเดียวกันได้มีพื้นที่การทำงานร่วมกัน สร้างพลังในการจัดการปัญหาต่างๆ ในท้องถิ่นร่วมกัน

4.1. การแห่ช้างเผือกการสร้างสำนึกการใช้ประโยชน์ และการจัดการธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม

ในกระบวนการการฟื้นฟูการแห่ช้างเผือก มีข้อค้นพบว่า ได้มีความการสร้างสำนึกในการจัดการทรัพยากรผ่านพิธีกรรมความเชื่อที่สืบมาแต่อดีต กล่าวคือ มีเด็กนักเรียนจากโรงเรียนต่างๆ ได้นำเสนอเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับประเพณีการแห่ช้างเผือก การทำกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการสร้างเวทีเสวนาถึงการใช้ประโยชน์ การดูแลสุขภาพ ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำอีกด้วย นอกจากนี้ในการดำเนินพิธีกรรมทางสงฆ์ยังคงมีการเทศนาธรรมตามรูปแบบเดิมที่เคยมีมาตามประเพณีที่เคยปฏิบัติมา โดยจะเห็นว่า

การฟื้นฟูพิธีกรรมแห่ช้างเผือก ได้สร้างพื้นที่ให้เด็กเยาวชนได้แสดงออกทางความคิดต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

การฟื้นฟูพิธีกรรมแห่ช้างเผือก ได้สร้างพื้นที่ให้เกิดการถกเถียง และแสวงหาแนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

การฟื้นฟูพิธีกรรมแห่ช้างเผือก เป็นการรณรงค์ให้คนในท้องถิ่นได้ตระหนักถึงคุณค่า ความสำคัญของธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

การฟื้นฟูพิธีกรรมแห่ช้างเผือก มีการดำเนินพิธีกรรมทางศาสนาตามประเพณีที่ปฏิบัติ ได้สร้างการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ในการสร้างสำนึกในการจัดการธรรมชาติสิ่งแวดล้อมขึ้นมาอีกครั้ง

4.2. การแห่ช้างเผือกกับการสร้างพื้นที่ทางสังคม

ในการดำเนินกิจกรรมการแห่ช้างเผือกเกิดการรวมกลุ่มของคนใน 2 กลุ่ม คือ กลุ่มองค์ที่กระจายกระจายในพื้นที่ได้มีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายความร่วมมือในการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำลี้ กลุ่มที่สองเป็นกลุ่มคนที่ทำงานพัฒนาทั้งภาครัฐ และเอกชนด้านทรัพยากรในพื้นที่

โดยกลุ่มองค์กรทั้งสองลักษณะได้มีการหลอมรวมเป็นภาคีในการทำกิจกรรมร่วมกัน ภายใต้แผนงานที่ได้คิดค้นขึ้น เพื่อดำเนินกิจกรรมภายใต้แนวคิดที่ว่า “อยากเห็นลุ่มน้ำลี้มีน้ำไหลเหมือนเดิม มีการทำอาชีพอย่างยั่งยืน มีที่ดินการเกษตรอย่างพอเพียง ทำการเกษตรที่เป็นมิตรกับธรรมชาติ ความร่วมมือของการจัดการน้ำแม่ลี้อย่างเข้มแข็ง โดยการใช้ประเพณี วัฒนธรรมในการเป็นตัวเชื่อมประสานความร่วมมือ”

4.3. การแห่ช้างเผือกการอธิบายการจัดการธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมต่อสาธารณะ

ในการดำเนินกิจกรรมดังกล่าวได้มีสื่อหลายแขนงได้ให้ความสนใจต่อประเพณีดังกล่าว และได้มาทำข่าว สารคดี นำเสนอต่อสาธารณะ เป็นระยะ เช่น รายการทุ่งแสงตะวัน รายการของสถานีโทรทัศน์ WE TV เคเบิลทีวี ทั้งในส่วนภูมิภาค และส่วนกลาง ประเพณีดังกล่าวจึงสามารถสร้างพื้นที่ให้ชุมชนท้องถิ่น มีพื้นที่ในการแสดงออกทางวัฒนธรรม ทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมอีกรูปแบบหนึ่งของท้องถิ่น สร้างจิตสำนึกร่วมในการจัดการแก้ไขปัญหาทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นหาก

4.4. ข้อจำกัด และโอกาสในการจัดประเพณีในครั้งต่อไป

กระบวนการดังกล่าวอาจมีข้อจำกัด หรือความเป็นไปได้ คือการแสดงบทบาทความเป็นเจ้าของต่อประเพณี การขงจึงการนิยาม และนิยามประเพณีการแห่ช้างเผือกใหม่ตอบสนองเป้าหมายของหน่วยงานภายนอกที่ต่างไปจากเจตนาเดิมของครุฑา และชุมชนที่มีร่วมกัน อาจนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งใหม่ได้ในอนาคต โดยเฉพาะมุมมองที่มีต่อวัฒนธรรม เช่น ผู้นำในชุมชนบางส่วนเชื่อว่า การแห่ช้างเผือก จะสามารถนำไปสู่การสร้างพื้นที่ทางสังคม ให้คนในพื้นที่สามารถจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมร่วมกันได้ ในขณะที่นักการเมืองท้องถิ่นอาจคิดที่จะนำเอาประเพณี เป็นเครื่องมือในการสร้างศรัทธาของตนต่อผู้เข้าร่วมโดยมีนัยทางการเมืองที่ซ่อนเร้นอยู่ได้ หรือกลุ่มคนบางกลุ่มอาจมองถึงประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากประเพณี โดยนำไปเป็นการแสดงเพื่อการท่องเที่ยว ซึ่งสุ่มเสี่ยงต่อการลดทอนความหมายเชิงคุณค่า มาเป็นมูลค่าได้

ในการจัดประเพณีดังกล่าวจึงเป็นรูปแบบหนึ่งที่สามารถสร้างความร่วมมือให้ทุกฝ่ายร่วมกันสร้างกระบวนการ ภายใต้การทำงานที่มีคนในท้องถิ่นเป็นผู้จัดการ ในรูปแบบของท้องถิ่น ที่เน้นแนวทางพุทธศาสนา ให้คนรู้จักการให้ การเสียสละ โดยพิธีกรรมดังกล่าวได้นำเอาหลักของเวสสันดรชาดกที่เป็นการบำเพ็ญเพียรอุทิศสละในการให้เป็นหลักในการประกอบเข้ากับพิธีกรรมที่สร้างเป็นตัวแทนของการเสียสละในการให้ทาน การให้ทานที่เน้นการเสียสละต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยสร้างพิธีกรรมผ่านการแห่ช้างเผือกที่แสดงถึงความเคารพต่อแม่น้ำ และถวายช้างแก่เจ้า ปา เจ้าเขาที่ให้ความอุดมสมบูรณ์ต่อลุ่มน้ำทั้งหมด

ในการวิจัยนี้ มีสมมติฐานเบื้องต้นว่า การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม โดยไม่ได้คำนึงถึงความสอดคล้อง และเหมาะสมกับลักษณะเฉพาะของพื้นที่ การนำเอาความคิด ที่เป็นตรรกะทางวิทยาศาสตร์ จากภายนอกเข้ามาใช้อย่างไม่เหมาะสม และมีมุมมองว่าการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ จำเป็นต้องมองผ่านบริบทอื่นๆ ที่ชุมชนสร้าง สะสมจากประสบการณ์ มาเป็นเครื่องมือในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะประเพณีวัฒนธรรมที่มีอยู่ในท้องถิ่น ในสมมติฐานดังกล่าวมีข้อสรุป ดังนี้

จากการศึกษาข้อมูลการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำดี พบว่า ชุมชนต่างๆ มีความคิด และความเข้าใจต่อธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่ไม่ได้จำแนกแยกออกเป็นกลุ่มๆ ในการศึกษาจึงศึกษาไปที่กลุ่มองค์กรที่มีอยู่ในท้องถิ่นที่มีการรวมตัวกัน และแสวงหาความเข้าใจต่อการอธิบาย และการให้ความหมายต่อการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมว่าเป็นอย่างไร โดยผู้ศึกษาได้เข้าไปศึกษาในกลุ่มองค์กรภาคประชาชน 3 กลุ่มที่สำคัญ คือ กลุ่มองค์กรเหมืองฝาย กลุ่มเครือข่ายป่าชุมชน และกลุ่มปฏิรูปที่ดิน และศึกษาพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่ก่อผลกระทบต่อตามมา กล่าวคือ

1. การเปลี่ยนแปลงการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

1.1. นโยบายการการจัดการที่ดิน

ชาวบ้านในพื้นที่ไม่สามารถถือครองที่ดินได้ หรือมีการถือครองที่ดินได้อย่างมั่นคงภายใต้ความคิดในการสร้างให้ที่ดินเป็นทุน โดยสนับสนุนให้มีการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน ที่มีมูลค่าในการจำหน่าย จำนำ หรือซื้อขาย มีการเก็งกำไร ทำให้มีการซื้อขายที่ดินแทนการให้สิทธิประโยชน์การใช้เหนือพื้นที่ ที่ในอดีตจะโอนกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินเพื่อให้อุกล ผลิต หรือผู้ที่อยู่ในชุมชน หรือผู้ที่ต้องการทำประโยชน์เหนือพื้นที่ครอบครอง หากเป็นคนในครอบครัวอาจยกให้โดยไม่คิดมูลค่า หากเป็นคนที่ไม่ใช่คนในครอบครัว ซื้อขายในราคาไม่แพงนัก ดังกรณีตัวอย่างของการจัดการที่ดินภาคประชาชนที่เกิดขึ้นในจังหวัดลำพูนที่เกิดข้อขัดแย้งขึ้น

1.2. นโยบายการขยายเขตป่าอนุรักษ์

ในพื้นที่มีการประกาศเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยผาเมืองในเขต อำเภอแม่ทา และ อำเภอทุ่งหัวช้าง และอุทยานแห่งชาติดอยจาง ในเขตอำเภอทุ่งหัวช้าง โดยไม่ได้จำแนกพื้นที่ที่ชุมชนเคยใช้ประโยชน์อยู่เดิมออกไป การประกาศพื้นที่เขตพื้นที่ทับซ้อนกับพื้นที่เดิมที่ชุมชนใช้ประโยชน์อยู่ทั้งที่เป็นพื้นที่อยู่อาศัย ที่ดินทำกินที่อยู่อาศัย พื้นที่ป่าพิธีกรรม ป่าไม้เพื่อการใช้สอยของชาวบ้าน โดยชุมชนต่างมีรูปแบบวิธีการในการ

จัดการที่มีความเชื่อ ความเคารพนับถือต่อธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมต่างไปตามการใช้ประโยชน์เหนือพื้นที่นั้นๆ

1.3. สถานการณ์การจัดการน้ำ

แนวโน้มการมีส่วนร่วมในการบริหาร และการจัดการน้ำในอดีตที่ชุมชนให้ความสำคัญกับระบบเหมืองฝายต่างๆ ถูกแทรกแซงโดยอำนาจการจัดการที่มีการรวมศูนย์อำนาจในการบริหาร และการจัดการงบประมาณจากภาครัฐเข้ามามีอำนาจดำเนินการแทนที่การใช้กระบวนการกลุ่มสมาชิกในการร่วมกันบริหารจัดการ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของฝายกันน้ำ และคลองส่งน้ำที่เป็นมาในอดีต การบริหารและการจัดการน้ำไม่มีกลไกดูแลเชิงวิชาการรักษาเหมือนเช่นอดีต เนื่องจากบทบาทภาระหน้าที่ถูกทำให้เข้าใจว่าเป็นของตัวแทนหรือบุคลากรของรัฐที่มีเงินเดือนจ้างมาทำให้แทน โดยบุคคลเหล่านี้มีอายุการทำงานน้อยในพื้นที่ หรือมีข้อจำกัดในการทำงานในพื้นที่ เป็นผลให้ขาดทักษะความเข้าใจในฐานของระบบการจัดการน้ำท้องถิ่นในระบบเหมืองฝาย จนการจัดการน้ำขาดความสมดุลเกิดปัญหาน้ำท่วม น้ำแห้งตามมา

1.4. นโยบายการเพื่อการพาณิชย์

การปลูกพืชในพื้นที่ เช่น ข้าวโพด กระหล่ำปลี หอมแดง กระเทียม ลำไย ที่ทำให้ชาวบ้านมีหนี้สิน มีการใช้สารเคมีในปริมาณที่สูงมาก มีการแย่งชิงน้ำกันมากขึ้น ในเขตอำเภอดี อำเภอบ้านไธสง จนมีการเรียกว่า “เมืองแม่มาย” เนื่องจากมีการใช้สารเคมีอย่างเข้มข้น นอกจากนี้จะพบว่า การทำการเกษตรเพื่อการพาณิชย์ยังมีการบุเบิก และขยายพื้นที่เข้าไปในเขตป่า ส่งผลให้พื้นที่ป่าได้รับผลกระทบกับนโยบายดังกล่าวอยู่มาก

นอกจากนี้จะพบว่านโยบายการพัฒนาจากภาครัฐที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม อื่นๆ อีก เช่น การสัมปทานพื้นที่เพื่อการทำเหมืองถ่านหิน โครงการแก้มลิงที่เหมืองบ้านปู หลังการขุดถ่านหินออกไปหมดแล้ว กรณีการทำเหมืองหินเพื่ออุตสาหกรรม เป็นต้น

2. ข้อค้นพบในการดำเนินการวิจัย

สถานการณ์ดังกล่าวทำให้คนในท้องถิ่นได้คิดค้นกระบวนการในการดำเนินกิจกรรมเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหา โดยเน้นมิติทางวัฒนธรรมในการสร้างพื้นที่ในการนำไปสู่การแก้ไขปัญห โดยจัดให้มีการฟื้นฟูประเพณีการแห่ช้างเผือกขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2548

จากการดำเนินกิจกรรมดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยได้ตั้งสมมุติฐานว่า การฟื้นฟูประเพณีการแห่ช้างเผือกเป็นวัฒนธรรมที่สามารถเชื่อมประสานความร่วมมือในระดับลุ่มน้ำที่จะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมได้จริงตามที่คณะทำงานได้เสนอไว้จริงหรือ และมีประเพณี วัฒนธรรมอื่นๆ อีกหรือไม่ที่ทำให้เกิดสามารถเชื่อมประสานความร่วมมือในระดับชุมชน หมู่บ้าน ท้องถิ่น และลุ่มน้ำในการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมต่างๆ จะดำรงอยู่ได้ต่อไปอย่างไร ในการทำการวิจัยได้ข้อค้นพบโดยสรุปว่า

2.1. ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม กับการจัดระดับความสัมพันธ์ของคน

ภายใต้ความต่างทางชาติพันธุ์ แต่มีวัฒนธรรมในการเชื่อมความเข้าใจของคนในกลุ่มน้ำ ทำให้กลุ่มคนในพื้นที่ มีการสร้างพื้นที่ในการอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ น้อยครั้งที่กลุ่มคนในพื้นที่จะมีความขัดแย้งกันทางความคิด แต่ด้วยกรอบของประเพณี วัฒนธรรมที่เป็นกติกาของการอยู่ร่วมกันอย่างเอื้อเพื่อ แบ่งปัน โดยแสดงออกตามความเชื่อในเรื่อง ปัจจัยนาเคนทร์ ช้างเผือกคู่บารมีพระवेशันดร ซึ่งในชาดกผูกดังกล่าว ได้ อธิบายถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่ทรงบำเพ็ญเพียรทานบารมี เป็นการละกิเลส ไม่ยึดมั่นถือมั่นกับวัตถุสิ่งของ และพบทางอันสงบ วัฒนธรรมของคนในกลุ่มน้ำมีการผสมผสานระหว่างพุทธกับผี ในหลายพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผี จะมีการนิมนต์พระสงฆ์มาเทศนาธรรมอยู่ด้วย ทำให้มีประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อที่ยึดโยงชุมชนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ใน 4 ระดับ ที่เป็นการสร้างพื้นที่ทางสังคม ผ่านความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรม คือ

2.1.1. การจัดความสัมพันธ์ในระดับครอบครัว

มีการเลี้ยงผีเพื่อขอขมาต่อพื้นที่ที่ครอบครัวได้เข้าไปใช้ประโยชน์พื้นที่ ในการเพาะปลูกทำการเกษตรต่างๆ การเลี้ยงผีฝ่าย เป็นต้น ในระดับนี้เป็นกรอ้างสิทธิการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของครอบครัวต่อ คนในชุมชนเดียวกัน และควบคุมการใช้ประโยชน์ไม่ให้พื้นที่มากเกินไปเกินกว่ากำลังความสามารถที่จะทำได้ และลดปัญหาการบุกรุกพื้นที่พื้นที่ใกล้เคียงกันอาจมีครอบครัวอื่นครอบครองอยู่ และมีผีที่อีกครอบครัวนับถือ เป็นผู้ดูแลพื้นที่ การเข้าไปทำประโยชน์ในพื้นที่ที่ผู้อื่นอาจทำให้ ผิดผีได้ ยกเว้น เจ้าของพื้นที่ได้อนุญาตให้ทำประโยชน์ได้ และผู้ทำประโยชน์จะต้องเลี้ยงผีในกับเจ้าของพื้นที่ที่อนุญาตให้ใช้ได้รับรู้ด้วย

2.1.2. การจัดความสัมพันธ์ของชุมชน หรือหมู่บ้าน

เป็นความเชื่อ หรือประเพณีของหมู่บ้าน หรือชุมชน เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ การเลี้ยงอารักษ์ ผีเสื้อบ้าน ใจบ้าน การบวชป่า การแห่แคร์ การเลี้ยงผีฝ่าย เป็นต้น เป็นการกำหนดอาณาเขตพื้นที่ที่ชุมชนจะต้องใช้ร่วมกัน การสร้างสำนึกถึงความร่วมมือในการดูแล ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมร่วมกันของชุมชน

2.1.3. การจัดความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน หรือหมู่บ้าน

ในระดับนี้ ชุมชนมีการใช้ประโยชน์ร่วมกันระหว่างชุมชน เช่น พื้นที่ป่า หรือแม่น้ำ ลำคลอง ฝ่ายเหมืองฝาย เป็นต้น และมีการทำพิธีกรรมร่วมกัน โดยมีอาณาเขตในการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ที่มีความกว้างมากขึ้น เช่น ในคอย หรือภูเขาสูงเดียวกัน แม่น้ำสาขาสายเดียวกัน เป็นต้น แต่กลุ่มคนอาศัยอยู่ในพื้นที่ต่างชุมชน หมู่บ้าน จึงใช้วัฒนธรรม หรือประเพณีที่ทุกฝ่ายสามารถเข้าถึง เข้าใจต่อพิธีกรรม ความเชื่อนั้นได้

2.1.4. การจัดความสัมพันธ์ในระดับลุ่มน้ำ

ในพื้นที่ลุ่มน้ำ จะมีการแห่ช้างเผือก ที่จัดทำขึ้น โดยสันนิษฐานว่า เกิดขึ้นช่วงครุบาศรีวิชัย อย่างไรก็ตาม แต่ละพื้นที่ มีการเล่าถึงประเพณีดังกล่าวว่าเกิดจากครุบาในท้องถิ่นของตนเป็นผู้ทำขึ้น เช่น ครุบาจักร วัดทุ่งโป่ง ครุบาชาวปี ในพื้นที่อำเภอทุ่งหว้าช้าง เป็นต้น เป็นการเชื่อมโยง และยกระดับการจัดการ

ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมให้กว้างกว่าระดับอื่น โดยมีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศลุ่มน้ำทั้งระบบผ่านความเชื่อ ความศรัทธาต่อครุฑา ที่สามารถเกาะเกี่ยวยึดโยงคนทั้งลุ่มน้ำที่นับถือศาสนาอันเดียวกัน แม้ว่า จะต่างกันทางความเชื่อ ความเป็นชาติพันธุ์ หรือการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ที่ต่างกัน ให้มีบทบาทร่วมในการจัดการธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมอย่างเท่าเทียมกัน

2.2. คติธรรม คุณค่า และความหมายที่ผูกพันกับวิถีชีวิตกับคนลุ่มน้ำดี

ในพื้นที่ลุ่มน้ำดี กล่าวได้ว่า เป็นสายน้ำแห่งอารยะธรรมครุฑา ที่สืบเนื่องมาอย่างไม่ขาดสาย ข้อมูลเบื้องต้นพบว่า ในพื้นที่ มีครุฑาที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถืออยู่มากมายหลายท่าน กล่าวคือ ครุฑาศรีวิชัย ครุฑาชาวปี ครุฑาวงษา ครุฑาสุรินทร์ ครุฑาจักร ครุฑาโด ครุฑาคำมูล เป็นต้น สิ่งทำทนายสูงสุดของกุลโอบายที่ครุฑาในลุ่มน้ำดีได้ซ่อนไว้ภายใต้ประเพณีแห่งข้างเผือก ทั้งในพระธรรมคำสอน วัตรปฏิบัติ การอธิบายถึงโลกแห่งความสงบ รมเย็นน่าอยู่

ธรรมะที่ครุฑาแห่งลุ่มน้ำดีได้สร้างแนวทางไว้ให้ลูกหลาน ยังทำทำให้คนรุ่นหลังได้ก้าวต่อ ด้วยชีวิต ที่มีพลังแห่งศรัทธา เป็นตัวขับเคลื่อนจิต และวิญญาณ โดยสร้างฐานทางให้พิธีกรรม ความเชื่ออื่นที่ การแสดงความเคารพต่อธรรมชาติ พุทธศาสนากับการสร้างสำนึกต่อธรรมชาติ เป็นผู้รู้จักรักษาให้ท่าน การแบ่งปัน และการเสียสละ ให้คนได้รู้จักการมองถึงการอยู่ร่วมกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ไม่เอารัดเอาเปรียบต่อคน ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม สร้างพื้นที่การอยู่ร่วม เป็นโลกแห่งการก้าวพ้นจากกิเลส สู่วิถีความเป็นศรัทธา โดยพบว่ามีอธิบายถึงหลักที่สำคัญ คือ

2.2.1. การสร้างสามัคคี

ในการดำเนินกระบวนการสร้างสัญลักษณ์ทางศาสนา พยายามอธิบายถึงการสร้างสามัคคี รู้จักการอยู่ร่วมกันไม่ทำร้ายหรือทำลายกัน โดยไม่จำเพาะแค่กับคนเท่านั้น ยังรวมไปถึงธรรมชาติด้วย

2.2.2. การละเว้นความชั่ว

ในการใช้ธรรมในการปมเพาะจิตใจของผู้ที่ร่วมกิจกรรม มักจะพบว่ามีการใช้พระธรรมคำสอนที่เน้นให้คนรู้จักการละเว้นการทำชั่ว และตระหนักถึงคุณ โทษอันเกิดจากการกระทำ ให้รู้จักการรักษา และทำประโยชน์ต่อคน และธรรมชาติ

2.2.3. การทำจิตใจให้ผ่องแผ้ว

เมื่อสร้างสามัคคี รู้จักการอยู่ร่วมกันไม่ทำร้ายหรือทำลายกัน ละเว้นการทำชั่ว และตระหนักถึงคุณ โทษอันเกิดจากการกระทำ ให้รู้จักการรักษา และทำประโยชน์ต่อคน และธรรมชาติ จะทำให้จิตใจเรารู้สึกถึงแต่คุณค่า ความดีงามของคน และธรรมชาติ ทำให้เรารู้สึกอยากปกป้องรักษา

3. แนวทาง และข้อจำกัดในการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ผ่านพื้นที่ทางวัฒนธรรม

จากข้อค้นพบจากการดำเนินการวิจัยจะพบว่าความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม โดยเฉพาะการฟื้นฟู ประเพณีการแห่ช้างเผือกสร้างพื้นที่ทางความคิด เชื่อมร้อยให้คนในท้องถิ่นให้มีจิตสำนึก และช่วยกันแก้ไข ปัญหาของท้องถิ่นโดยท้องถิ่นได้ คือ

3.1. การถ่ายทอดวัฒนธรรมในท้องถิ่น

ในส่วนของ การนำไปสู่การถ่ายทอดวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น ระดับการถ่ายทอด การเรียนรู้ และการสืบทอดจะมีอยู่ในแต่ละระดับของความสัมพันธ์ในหัวข้อความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรมในหัวข้อที่ ผ่านมา โดยผู้ที่สืบทอด และผู้ถ่ายทอดจะมีการเรียนรู้ถ่ายทอดกันในประสบการณ์ที่เกิดขึ้นขณะที่กำลังมีการ ปฏิบัติกิจกรรมนั้น โดยผู้ถ่ายทอดเองอาจจะไม่ได้เจตนาที่จะเลือกหรือให้กับคนใดคนหนึ่งโดยตรง อาจมีการ เลือกสรรที่จะให้กับผู้ที่จะเป็นทายาทสืบทอดอยู่บ้าง เช่น ในครอบครัว กลุ่มเหมืองฝาย แต่การคัดสรร อาจ ไม่ใช่เกิดจากตัวผู้นำเพียงคนเดียว ในการถ่ายทอด และสืบทอดจะเป็น 2 ลักษณะ คือ การถ่ายทอด และสื บทอดที่เฉพาะเจาะจงกับตัวบุคคล หรือกลุ่มบุคคล เช่น คณะกรรมการเหมืองฝายทั้งหมด ซึ่งอาจจะรับเป็นผู้นำ ต่อไปในอนาคต กับการถ่ายทอด และสืบทอด ที่ไม่เฉพาะเจาะจงกับตัวบุคคลใด หรือกลุ่มบุคคลใด เพื่อให้คน ทั้งสังคมสามารถนำความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรมสืบทอดกันไปได้

ข้อจำกัดในการถ่ายทอดในปัจจุบัน คือ กลุ่มเด็ก และเยาวชนที่ให้ความสำคัญกับแนวทางดังกล่าว ไม่สามารถดำเนินกิจกรรมภายใต้เงื่อนไขของเวลา และสถานที่ เนื่องจากเด็ก และเยาวชนส่วนใหญ่อยู่ใน ระบบการศึกษาที่ต้องเรียนอยู่ในห้องเรียน จะมีบางกลุ่มที่ทำกิจกรรมร่วมกับอาจารย์ในโครงการที่เกี่ยวข้อง อกับสิ่งแวดล้อมบางส่วน โครงการน้ำใสในฝัน โครงการน้ำใสใจจริงน้ำใจราชินี นักสืบสายน้ำ เด็กกลุ่ม นี้จะมีเวลาอยู่ร่วมกับชุมชนในการดำเนินกิจกรรมเป็นช่วงสั้นๆ ส่วนเด็ก และเยาวชนกลุ่มที่อาศัยอยู่ใน ชุมชน และไม่ได้เรียนหนังสือ ส่วนใหญ่จะไปทำงานต่างพื้นที่ ทำให้การถ่ายทอดที่เป็นประสบการณ์ตรงไม่ สามารถดำเนินได้เหมือนที่เคยปฏิบัติมาในอดีต

3.2. การเชื่อมร้อยทางวัฒนธรรมในการสร้างสำนึกร่วมของท้องถิ่น

ในการฟื้นฟูประเพณีแห่ช้างเผือก ทำให้เกิดการทบทวนถึงความเชื่อมโยงของธรรมชาติ และ สิ่งแวดล้อมที่ชุมชนเคยใช้ร่วมกัน ผ่านความเชื่อต่อเรื่องราวที่เล่าต่อกันมา หรือความเชื่อของแต่ละกลุ่ม ชาติพันธุ์ โดยมีหลักทางศาสนาเป็นแกนกลางในการสร้างให้คนที่มีความคิดต่างกัน มาอยู่ร่วมกัน และ ดำเนินกิจกรรมภายใต้เป้าหมายเดียวกัน คือ การแห่ช้างเผือกที่มีนัยทางการจัดการธรรมชาติ และ สิ่งแวดล้อม ผ่านคำสอนทางศาสนาที่ให้อริยคุณค่าของธรรมชาติ รู้จักการใช้ รู้จักการรักษา

3.3. การสร้างกระบวนการแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น

ภายหลังการแห่ช้างเผือกเสร็จสิ้นลง ได้มีความพยายามของกลุ่มชาวบ้านที่เป็นหลักในการดำเนิน กิจกรรมผลักดันให้เกิดแผนงานด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยมีแผนงานด้านต่างๆ ประกอบด้วย แผน

ด้านวัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น แผนงานเวทีสาธารณะในพื้นที่ แผนงานเวทีสาธารณะและการผลักดันเชิงนโยบาย การจัดทำสื่อ สิ่งพิมพ์ ประชาสัมพันธ์ แผนการการประสานงานหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง แผนงานพัฒนาเครือข่าย และเสริมสร้างศักยภาพผู้นำ และแผนการระดมทุน โดยมีที่เสี่ยงในการดำเนินการร่วม คือ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม สถาบันวิจัยหรือศูนย์ โครงการวิจัยชีวิตสาธารณะ ชุมชนเพื่อนร่วมพัฒนาลำพูน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยภาคเหนือ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน และองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นในพื้นที่

4. สรุปท้ายบท

ในท้องถิ่นมีการแสดงออกทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม นอกเหนือไปจากการแข่งขันเชิงเศรษกิจ ที่สามารถจัดการปัญหา เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการถ่ายทอด ในระดับพื้นที่ได้ ตามที่ได้กล่าวมาในบทที่ 2 และบทที่ 3 ประเด็นที่เป็นข้อถกเถียงคือการยอมรับหรือไม่ยอมรับ ต่อแนวทางการจัดการโดยใช้วัฒนธรรมชุมชนที่ยังหาข้อสรุปไม่ได้ทางกฎหมาย และความเชื่อของศาสตร์แขนงต่างๆ ที่ใช้ในการจัดการทรัพยากร

ความจำเป็นต่อการใช้กระบวนการทางวัฒนธรรมให้มีบทบาทในการจัดการธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม คือ การสร้างความยอมรับต่อแนวคิดของชุมชน ความหมายที่สื่อผ่านวัฒนธรรม เช่น การศึกษาโลกทัศน์คนครุบา ต่อการจัดการสิ่งแวดล้อม อย่างละเอียด หรือการให้ความหมายต่อการจัดการพื้นที่ผ่านเรื่องเล่าของคนอยู่อาศัยในพื้นที่

ในการดำเนินการวิจัยทางวัฒนธรรมนี้ ผู้ดำเนินการวิจัย เห็นว่ากระบวนการทางวัฒนธรรมสามารถสร้างสำนึกของชุมชน ท้องถิ่น สร้างกระบวนการในการรวมกลุ่มในการใช้ประโยชน์ อยู่ร่วม และเคารพธรรมชาติได้ แม้ว่าในพื้นที่ลุ่มน้ำมีจะมีการจัดการพื้นที่ที่แตกต่างกันในเงื่อนไขความเชื่อของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ เงื่อนไขทางกายภาพในการตั้งถิ่นฐาน ภายใต้เงื่อนไขที่คนภายนอกให้การส่งเสริม สนับสนุนอย่างเข้าใจ ต่อวัฒนธรรม สร้างพื้นที่ในการจัดการโดยใช้ฐานความคิดในชุมชน มากกว่าการนำฐานความคิดที่มาจากภายนอกมาโย่งแย้ง กัดกับการแสดงออกทางวัฒนธรรมท้องถิ่น และใช้ความเข้าใจใหม่ไปสวมรอยแทนที่ฐานความคิดในชุมชนมีอยู่ โดยความร่วมมืออย่างเข้าใจของทุกคน และทุกฝ่าย ดังนั้นการฟื้นฟูจะไม่มี ความหมาย และคุณค่า หากเราไม่ทำความเข้าใจต่อเบื้องหลังของประเพณีวัฒนธรรมเหล่านั้นอย่างมีสติ รู้ อย่างเข้าใจ และนำไปปฏิบัติอย่างตรงไปตรงมา ภายใต้การทำงานที่มีสิทธิ ความเสมอภาคในการทำงานร่วมกันฝ่าย และไม่มองว่าวัฒนธรรมเป็นเรื่องหยุดนิ่ง ตายตัว แต่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

Kanok Rerkasem. 1994. *Sifting Cultivation in Thailand*. Faculty of Agriculture Chiangmai University Thailand

กรมพัฒนาสังคม และสวัสดิการ. 2545. **ทำเนียบชุมชนบนพื้นที่สูง พ.ศ. 2545**. กระทรวงการพัฒนาสังคม และทรัพยากรมนุษย์

กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 2546. **ข้อมูลพื้นฐานลุ่มน้ำปิงตอนบน**. กรุงเทพมหานคร : ส่วนประเมินทรัพยากรต้นน้ำ สำนักอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำ

กุศล พยัคฆ์ศักดิ์. 2548 . **รายงานการถอดความรู้การจัดการชลประทานท้องถิ่น**. วิทยาลัยการจัดการสังคม

กัธร ธิฉลาด . 2536 . **ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดลำพูน**. สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดลำพูน

ขวัญชีวัน บัวแดง . 2536 . **เอกสารประกอบการวิจัยมิติทางวิชาการ ครั้งที่ 1** . สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

คณาจารย์ภาควิชาสังคม และมานุษยวิทยา . 2548 . **แนวคิดพื้นฐานทางสังคม และวัฒนธรรม** . ภาควิชาสังคม และมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

จุลพงษ์ ชันติพงษ์ . 2547 . **เล่าเรื่องเมืองลำพูน** . ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดลำพูน

ดวงจันทร์ (อาภาวัชรุณี) เจริญเมือง . 2534. **บทบาทเมืองขนาดกลางในการพัฒนาภูมิภาค กรณีจังหวัดเชียงราย**. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

เนตรดาว แพทย์กุล . 2543 . **น้ำกับการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำโดยองค์กรท้องถิ่น เชียงใหม่: บี เอส การพิมพ์**

บริษัทปัญญาคอนกรีตแดนท์จำกัด และบริษัททริกมาร์ไฮโดรซัลแดนท์จำกัด . 2545. **รายงานฉบับกลางโครงการจัดทำแผนรวมการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปิง** . สำนักงานคณะกรรมการน้ำแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรื

พฤกษ์ เกาถวิล . 2543 . **เสียงเกษตรกร ปลดพันธนาการเกษตรกรรายย่อย**. เชียงใหม่ : บี เอส การพิมพ์

มณี พะยอมยงค์ . 2537 . **ประเพณี 12 เดือน ล้านนาไทยรวมเล่ม** . เชียงใหม่ : ส ทรัพย์การพิมพ์
สถาบันวิจัยสังคม "เอกสารประกอบการประชุมวิถุคที่เกษตรกรรมในประเทศไทย",จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ,2534

เสน่ห์ จามริก และคณะ .2536 . **ป่าชุมชนในประเทศไทย แนวทางในการพัฒนา เล่มที่ 2 ป่าชุมชนภาคเหนือ**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

1. นายจักรพันธ์ ชุ่มนันทกาศ (แก่ฝ่ายป่าพลู) 1 หมู่ 2 บ้านป่าพลู ตำบลป่าพลู อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดลำพูน
2. นายธนา ยะโสภะ (กำนัน)ตำบลศรีเตี้ย ตำบลบ้านไผ่ อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดลำพูน
3. นายตระการชัย ธรรมนวงศ์ รองนายกสมาคมพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดลำพูน
4. นายปทุม กำวิชัย รองประธานสภาตำบลบ้านปวง อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน
5. นายปึกคำ หล้าแก้ว เจ้าหน้าที่เครือข่ายกระเหรียง เพื่อวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม
6. นายสุแก้ว พงฟู (ผู้ใหญ่บ้าน) บ้านแพะใต้ ตำบลหนองล่อง กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง จ.ลำพูน
7. นายสุพัฒน์ ไชยวงศ์ นักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน
8. นายสุลักษณ์ ปุคแค อดีตแกนนำเยาวชนบ้านหนองหลัก อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน
9. พ่อบุญ จิตรหาญ(แก่ฝ่ายเหมืองตั้ง) 148 หมู่ 14 ตำบลบ้านไผ่ อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดลำพูน
10. พ่อสุกิจ นันตะ (แก่ฝ่ายเหมืองโป่ง) 106/1 หมู่ 8 ตำบลเหล่ายาว อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดลำพูน
11. พ่อสุคำ ปุคแค (ผู้รู้ด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น)บ้านหนองหลัก อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน
12. พ่อสุจิตต์ พรหมจันทร์(แก่ฝ่ายปันตอง) 153 หมู่ 6 ตำบลหนองล่อง กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง จ.ลำพูน
13. พ่อเส้า สดวงรัตน์ (ผู้รู้ด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น)บ้านศรีเตี้ย ตำบลศรีเตี้ย ตำบลบ้านไผ่ อำเภอบ้านไผ่
จังหวัดลำพูน
14. พ่อศรี สุริยกาศ (แก่ฝ่ายป็นใจ) 43 บ้านดอยก้อม หมู่ 6 ตำบลบ้านไผ่ อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดลำพูน
15. พ่ออนันต์ วงเวียง (พ่อหลวงบุญ) ประชาน 14 เหมืองฝ่าย 38/2 หมู่ 6 ตำบลวังผาง กิ่งอำเภอเวียง
หนองล่อง จังหวัดลำพูน

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2547. โครงการจัดทำรูปแบบกลไกการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการจัดทำแผน และนโยบาย แผนมาตรการ กฎหมาย หลักเกณฑ์ และแนวทางปฏิบัติในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม . สำนักงานแผนและนโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สถาบันวิจัย และให้คำปรึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2546 . เอกสารแผนการปฏิบัติงานและข้อเสนอรูปแบบแนวทางการศึกษาโครงการปรับปรุงกฎหมายเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำ และจัดทำพระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สหวิทยา วิเศษ. 2543 . โครงการวิจัยธรรมชาติในกลุ่มน้ำลาว-ขวน โดยองค์การชุมชน . สำนักงานสนับสนุนการวิจัยแห่งชาติ

เสน่ห์ จามริก และคณะ. 2546 . สิทธิชุมชนท้องถิ่นพื้นเมืองดั้งเดิม ล้านนา กรุงเทพฯ : นิติธรรม อานันท์ กาญจนพันธ์ . 2544 . มิติชุมชน วิถีคิดท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

อานันท์ กาญจนพันธ์ และคณะ . 2535 . วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินในเขตป่า กรณีศึกษาภาคเหนือตอนบน. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัย เพื่อการพัฒนาแห่งประเทศไทย

ข้อมูลอ้างอิงจากอินเทอร์เน็ต

www.dnp.go.th

www.kromchol.com

www.rid.go.th

ภาคผนวก

ตำนานเจ้าจามะรี¹

"ลี้" เป็นอำเภอที่อยู่ห่างจากเมืองลำพูนถึง 105 กิโลเมตร อ.ลี้ เดิมเป็นแคว้นหนึ่งขึ้นตรงต่อจังหวัดลำพูน มีหัวหน้าปกครองเรียกว่า "พญาลี้" มีผู้ช่วย 2 คน เรียกว่าพ่อเมืองขวา และพ่อเมืองซ้าย เป็นผู้นำส่งพญาลี้ พญาลี้นำส่งต่อเจ้าผู้ครองนครลำพูนอีกที เมื่อจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลจึงยุบเมืองลี้ เป็นอำเภอลี้ขึ้นในจังหวัดลำพูน

ในประวัติศาสตร์ของเมืองลี้ กล่าวไว้ว่า เมืองลี้หรืออำเภอลี้อยู่ทางตอนใต้ของตัวเมืองลำพูน เดิมเป็นเมืองเก่า มีซากของตัวเมืองร้างและซากของสิ่งก่อสร้างหลงเหลือปรากฏให้เห็นอยู่ มีตำนานเล่าขานสืบต่อกันมาว่า เมืองนี้พระนางจามะรีราชธิดาของเจ้าเมืององคิโดองค์หนึ่งของแคว้นหลวงพระบาง ครั้งอาณาจักรน่านเจ้า ไพร่พลอพยพหนีภัยศึกมาตั้งเมืองลี้ขึ้น รวาก่อนพุทธศักราช 1800 ในครั้งนั้นได้อพยพลี้ภัยศึกลงมาสู่แคว้นลานนา โดยมีพระนางจามะรีเป็นหัวหน้า มีท้าวพวงมหารัตน์ หรือปวงมหารัตน์เป็นผู้สนิทใกล้ชิดเป็นผู้นำทาง โดยมีช่างเป็นพาหนะ พาไพร่พลเมืองหนีภัยล่องลงมาเรื่อย ๆ ตามแนวเมืองฝางในปัจจุบัน เลียบเลาะมาตามแม่ระมิงค์(แม่ปิง) ถึงดอยแห่งหนึ่งในเขตจอมทอง ช้างทรงของพระนางจามะรีได้ออกวิ่งจากดอยลงสู่แม่น้ำ เพื่อจะข้ามไปสูฟากข้างหน้า ดอยแห่งนั้นจึงได้ชื่อว่า "ดอยหล่อ" อยู่ในเขตอำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ในปัจจุบัน ช้างทรงได้นำขบวนอพยพเข้าสู่เมืองหริภุญไชยตอนใต้ เลียบไปตามป่าดงพงไพร่ไปทางทิศตะวันออก ช้างพาเดินลัดตัดตรงไปที่ดอยแห่งหนึ่ง และพาเลาะรอบใกล้เชิงดอยนั้น ต่อมาดอยนั้นได้ชื่อว่าดอย "แม่รอบ" หรือ "แม่ลอบ" แล้วพาเดินมุ่งหน้าไปทางทิศใต้สู่ขุนลำน่านลี้ (สมัยนั้นยังไม่ได้ชื่อว่าน่านลี้) ซึ่งมีเทือกเขายาวสลับซับซ้อนผู้คนพลเมืองที่เดินติดตามมาต่างก็เหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า จนต้องหายใจออกทางปากเสียง "หุย หุย" "ฮุย ฮุย" ตลอดทาง ต่อมาภายหลังที่นั่นได้ชื่อเรียกว่า "ดอยฮุย" ขบวนได้เดินทางมาต่ออีกระยะหนึ่งก็ได้มีการหยุดพักไพร่พล และได้ทำการซ่อมแซมเครื่องทรงช้างที่ชำรุดเสียหายจากการเดินทางไกล ณ ที่หยุดพักซ่อมแซมเครื่องทรงนี้ ต่อมาได้เรียกชื่อว่า "แม่แซม" หรือ "แม่แสม" หลังจากที่ได้หยุดพักและทำการซ่อมแซมเครื่องทรงช้างแล้ว ก็เดินทางต่ออีกครั้งวันก็ได้หยุดพักช้างและพักผ่อน ท้าวปวงมหารัตน์ได้พยายามบังคับช้างให้หมอบลง เพื่อจะได้ปลง (ปลด) เครื่องช้าง แต่ช้างไม่ยอมหมอบ ท้าวปวงมหารัตน์ได้ให้ควาญช้างบังคับช้าง โดยใช้ขอเหล็กกระทง (ตัง) หัวช้างเพื่อให้หมอบได้พยายามอยู่เป็นเวลานาน ช้างจึงยอมหมอบลง และได้มีการพักไพร่พล ณ ที่แห่งนั้น ต่อมาได้ชื่อว่า "ตังหัวช้าง" คือทุ่งหัวช้าง หรืออำเภอทุ่งหัวช้างในปัจจุบัน

หลังจากพักไพร่พลแล้วก็ได้เดินทางต่อมาทางทิศใต้ พอมาถึงใกล้ลำห้วยแห่งหนึ่ง ช้างทรงได้ตกใจวิ่งจนกระเดง (กระดิง) ที่ผูกคอช้างหลุดออกจากคอช้าง ภายหลังที่แห่งนั้นได้ชื่อว่า "แม่ปันแดง" เมื่อเดินทางต่อมาอีกระยะหนึ่งจึงหยุดพักแรมอีก ขณะที่หยุดพักแรมอยู่นั้นท้าวปวงมหารัตน์ได้ออกแคว่ล่าสัตว์

¹ อ้างจาก

แล้วถูกอสรพิษกัดถึงแก่ความตาย พระนางจามะรีจึงได้ปลงศพท้าวปวงมหาด ณ ที่นั้น ซึ่งต่อมาที่แห่งนั้น ได้ชื่อว่า "บ้านปวง" และที่ปลงศพนั้นก็คือที่ตั้งวัดแ่อ้ว หรือ "วัดแ่อ้ว" ในปัจจุบัน

เมื่อมีเหตุร้ายเกิดขึ้นกับหัวหน้าผู้นำทางเช่นนั้น พระนางจามะรีก็ไม่สามารถจะตัดสินใจทำการใด จึงทำการบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์เทพอารักษ์ ขอให้ช่วยนำช้างทรงไปสู่สถานที่ที่สมควรแก่การสร้างบ้านแปงเมือง ช้างทรงก็ออกเดินทางตามแนวคอย มุ่งไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ พอถึงดอยลูกหนึ่งช้างทรงได้หันกลับคืนหลัง แต่แล้วช้างทรงก็ได้กลับเดินทางต่อมาอีก ดอยลูกนั้นจึงได้ชื่อว่า "ดอยคืน" การเดินทางขึ้นดอยลงห้วยด้วยความเหน็ดเหนื่อย ช้างได้หยุดเดินแล้วตะแคงสี่ข้างหยุดอยู่กับฝั่งลำห้วยแห่งหนึ่ง ณ ที่แห่งนั้นต่อมาได้ชื่อว่า "ตาแคง" หรือ "นาแคง" ในปัจจุบัน เมื่อเห็นความเหน็ดเหนื่อยของช้างและไพร่พล พระนางจามะรีจึงให้หยุดพักและให้ไพร่พลนำเอาก้อนหินมาวางซ้อนกันข้างก้อนหินก้อนใหญ่ที่ตั้งอยู่ เพื่อทำเป็นแท่นบูชาได้จัดเครื่องบวงสรวงอธิษฐานอีกเป็นครั้งที่สอง ณ ที่นั้นยังคงปรากฏก้อนหินตั้งอยู่และได้ชื่อว่า "ผายอง" (อยู่ห่างจากบ้านนากลางไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ) เสร็จแล้วก็ได้ออกเดินทางต่อ ช้างได้นำเดินทางมาอีกระยะหนึ่งถึงลำน้ำแม่ลี ได้เกิดอาเพศโพงป่าหลอก (คือ ภูต หรือ ผีป่า) ทำให้ช้างสะดุ้งตกใจ ที่แห่งนั้นจึงได้ชื่อว่า "โพงหลอก" หรือ "โปงหลอก" ในปัจจุบัน เมื่อช้างตกใจได้พาหก (วิ่ง) ย้อนไปทางทิศใต้ อีก ณ ที่แห่งนั้นภายหลังได้ชื่อว่า "ป่าหก" ขณะที่ช้างวิ่งไปเรื่อย ๆ นั้นทำให้เครื่องประดับช้างบางส่วนที่ทำด้วยทองคำเป็นพวงหลุดตกลงมา ต่อมาที่แห่งนั้นได้ชื่อว่า "พวงคำ" หรือ "ปวงคำ" ช้างได้ไปหยุดยืนอยู่ที่สบน้ำลำห้วยแห่งหนึ่ง ไพร่พลได้ตามไปทัน ช้างก็ได้หันกลับไปทางทิศเหนืออีก แล้วเดินลัดเลาะไปตามป่าและเชิงคอย ช้างเดินไปตามลำห้วยแคบ ๆ ไพร่พลก็เดินตามกันไปเป็นสาย ห้วยนั้นจึงได้ชื่อว่า "ห้วยสาย" ช้างได้เดินล่องไปตามลำห้วยจนถึงสายที่ติดต่อกับลำน้ำลี่ ที่ตรงนั้นได้ชื่อว่า "ฮ่อมต้อ" หรือ "ฮ่อมต้อ" ช้างได้หยุดอยู่ที่ไพร่พลทั้งหลายก็ได้หยุดพักรวมกันอีกครั้งหนึ่ง

พระนางจามะรีจึงได้ทำพิธีบวงสรวงอธิษฐานอีกเป็นครั้งที่สาม โดยขอให้เทพอารักษ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ช่วยเหลือให้ได้สร้างบ้านแปงเมือง โดยมีคำอธิษฐานว่า "กันว่าจะได้สร้างบ้านแปงเมืองแต่ ๆ ได้หลักสี่หนี่พันภัยแต่ ๆ ขอเทพอารักษ์ได้โปรดนำช้างไปสู่ ณ ที่ที่จะสร้างบ้านแปงเมืองด้วยเถิด" เสร็จพิธีแล้วช้างก็ออกเดินทางต่อ นำขบวนที่ติดตามเลียบเลาะลำน้ำลี่ขึ้นไปทางทิศใต้ แล้วแยกขึ้นไปตามลำน้ำอีกสายหนึ่ง ณ ที่ลำน้ำมาบรรจบกันสามสายนั้น ต่อมามีชื่อเรียกว่า "แม่ลี" "แม่แต๊ะ" และ "แม่ไป" ช้างได้นำเดินขึ้นไปตามลำน้ำแม่แต๊ะ ได้อีกระยะหนึ่งก็เดินตัดขึ้นฝั่งแม่น้ำแม่แต๊ะทางด้านตะวันตกขึ้นไปบนเนินสูงจนถึงบริเวณแห่งหนึ่ง ช้างก็ได้หยุดเดินและทำปฏิกริยาห้าประการ ดังนี้

1. คู้เข้า หรือหมอบลง
2. ชูวงขึ้น ทำลักษณะคล้ายประนมไหว้และโปรยดอกไม้
3. ส่งเสียงโกฎจนทังลั่นสะเทือนพื้นดินและแผ่นฟ้า
4. ใช้งาทั้งคู์ปักลงดินเป็นนิมิตหมาย

5. ลูกขึ้นทำทำศึกคักชิงชัง เดินรอบปริมณฑลลักษณะทักษิณาวรรตสามรอบ พอสิ้นสุดกิริยาทั้งห้า แล้ว ช้างได้หยุดเดินหมอบลงนอนหันหัวไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ชูวงงชี้ไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ พร้อมกับสิ้นใจตายลงในบัดดล

ด้วยเหตุอันเกิดดังนี้ พระนางจามะรีก็ได้ปลดเครื่องช้างออก ให้ไพร่พลหยุดพักอาศัยเป็นการถาวร เมื่อได้หยุดพักอาศัยเป็นเวลาสมควรแล้ว พระนางจามะรีจึงได้พิจารณาบริเวณที่แห่งนั้น ปรากฏว่าเป็นพื้นที่อยู่บนที่สูง มีลำน้ำไหลผ่านทางด้านทิศตะวันออกสายหนึ่ง (คือลำน้ำแม่แต๊ะ) ทางด้านทิศตะวันตกก็มีลำน้ำไหลผ่านอีกสายหนึ่ง อ้อมไปทางทิศเหนือไปบรรจบกับลำน้ำแม่แต๊ะ ส่วนทางทิศใต้เป็นแนวป่าไกลออกไปกว้างใหญ่ เมื่อได้พิจารณาทำเลเป็นที่รอบคอบแล้ว พระนางจามะรีได้สั่งให้ไพร่พลทำการแผ้วถางพื้นที่ในและนอกบริเวณที่ช้างได้เดินเป็นทักษิณาวรรต พร้อมกับป่าวประกาศให้ไพร่พลทราบทั่วกันว่า ได้กำหนดสร้างบ้านแปงเมืองขึ้น ณ ที่นี้

ตำนานพระยาแปดเหลี่ยม²

ณ ที่ลำธารแห่งหนึ่ง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำลี้ในตอนที่บ้านป่าพลู – ทุ่งม่าน ผู้คนบริเวณนี้เรียกลำธารสายนี้ว่าแม่น้ำรอบ(น้ำแม่ลอบ) แม่น้ำรอบนี้มีขุนยี่นออกไปทางทิศตะวันออกติดต่อกับเขตอำเภอแม่ทาในจังหวัดลำพูน ในระหว่าง ขุนของแม่น้ำสายนี้เป็นป่าดงพงพีมีหมูไม้อันหนาแน่น และในบริเวณแถบนั้นมีตอยลูกหนึ่งสูงชัน เป็นที่อยู่ของพระฤๅษีตนหนึ่ง ซึ่งไม่ปรากฏนาม ท่านได้อาศัยจำศีลภาวนามาเป็นเวลาช้านาน และพระฤๅษีตนนี้มีลูกสาวอยู่คนหนึ่ง ซึ่งเป็นโยมคอยปฏิบัติรักษาบิดาตลอดมาแต่ไม่ปรากฏเหมือนกันว่านางนี้ได้เกิดมาจากใครที่ไหน แต่ปรากฏว่าเมื่อนางเจริญวัยใหญ่ขึ้นนางมีรูปโฉมโฉมโฉมอันเลอเลิศไม่มีหญิงใดในแถบนั้นจะเปรียบปานได้ มีผิวกายงามถึงสามสี จะแลดูช่างไหนก็ระยับยับตา เป็นที่เสนาหาของผู้ที่ได้เห็นได้ชม ด้วยอาศัยนิมิตอันนี้ พระฤๅษีผู้บิดาจึงให้ฉายานามว่า "นางแก้ว" นางได้อาศัยอยู่กับบิดาด้วยความผาสุกตลอดมา

ครั้งหนึ่ง ได้มีนายพรานป่าคนหนึ่งเข้าไปล่าเนื้อในป่า บังเอิญวันนั้นเป็นโชคงามยามตีของนายพราน นายพรานได้เดินไปพบเห็นนางเข้า นายพรานสะดุ้งสุดตัวนึกในใจว่าคงเป็นนางเทพธิดาในราวป่านี้จำแลงแปลงกาย นายพรานจึงพยายามตั้งสติให้มันแล้วค่อยเล็งแลดู ผลที่สุดก็รู้ได้ว่าที่แท้นางก็คือมนุษย์เรานี่เอง นายพรานป่าจึงมาร่ำพึมพำในใจว่า นี่จะเป็นบุญกรรมอะไรของนางหนอจึงมีโฉมงามวิไลเช่นนี้ พรานเกิดเสนาหานางแต่ก็ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร ครั้นจะปรากฏตัวออกไปเกี่ยวพาราศีก็นหวนคิดว่านางนั้นเปรียบเสมือนดอกฟ้า แต่ตัวเราเป็นชาวดินไม่สมควรกันพรานแอบพุ่มไม้คอยดูจนลับตา นับว่านางมีความงามแปลกแตกต่างกับหญิงชนบททั้งหลาย ครั้นแล้วนายพรานจึงตัดสินใจ แม้ตัวเราจะเอนนางไม่ได้ เราก็ควรนำเอาช่าวนี้ไปทูลแก่เจ้าพระยา ก็คงจะมีประโยชน์ และได้รับรางวัลเป็นอันมาก พรานคิดแล้วจึงนำเอาช่าวเรื่องนี้กลับไปทูลแก่เจ้าพระยาเวียงหวาย(อยู่ที่วัดสะเลียมหวานปัจจุบันนี้) พระยาจันทร์ซึ่งครองเวียงหวายอยู่ขณะนั้นได้รับทราบช่าวจากนายพรานป่าคนนั้น ก็เกิดปิติปราโมทย์เป็นอย่างมากจึงพยายามที่จะไปเที่ยวป่าเพื่อใครจะพบนาง และในขณะนั้นเองช่าวคราวที่นายพรานได้พบนางก็แผ่กระจายไปทั่วทุกมุมเมืองพวกขุนเมืองท้าวพระยาทั้งหลายเมื่อได้รับทราบช่าวนั้น ต่างก็อยากจะได้นางมาเป็นคู่ครอง ต่างคนก็ต่างปลิกเวลาไปเที่ยวป่าเพื่อจะได้พบนาง

ฝ่ายพระฤๅษีผู้บิดาเมื่อเห็นเหตุการณ์ผิดสังเกตมีพวกเจ้าขุนเมืองต่างๆ มาติดพันลูกสาวของตนอยู่เสมอเช่นนั้น ก็มาพิจารณาเห็นว่า ลูกสาวของตนเจริญวัยขึ้นมา สมควรที่มีเหย้ามีเรือนตามประเพณีที่โลกได้สืบทอดกันมา และเห็นสมควรที่จะต้องยกให้แก่ผู้ที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดมีศีลธรรมอันดีงามเมื่อตัดสินใจเช่นนี้แล้วพระฤๅษีจึงประกาศแก่พวกขุนเมืองทั้งหลายว่า เมื่อบุคคลใดที่ประสงค์จะได้ลูกสาวของเราไปเป็นชายา ก็เชิญมาแข่งขันฤทธิ์กันก่อน โดยจะกำหนดการวิ่งขึ้นดอยที่นางอยู่ที่นี่ ถ้าใครวิ่งขึ้นถึงยอดแล้วไม่หุ่ยไม่หิว(คือไม่เพลียจนหายใจชู้ซ่า) บุคคลนั้นก็จะได้นางแก้วไปเป็นชายา

² คัดลอกจากเอกสารฉลองพัชยศเจ้าอาวาสวัดป่าปวย

เมื่อขุนพญาทั้งหลายได้ทราบข่าวประกาศของพระฤๅษีแล้วก็ปิติปราโมทย์ ต่างก็ได้พืดกำลังกัน เป็นสามารถเพื่อจะได้เข้าแข่งขันวิ่งชิงนางนับตั้งแต่พระฤๅษีประกาศแล้ว มีผู้อาสาสมัครเข้ามาแข่งขัน 5 คน ห้าคนนี้ล้วนแล้วแต่เป็นขุน และท้าวพระยา คือ 1. ขุนหลวงมะลังกะ(ลัวะ) 2. พระยาวิวอ (ปวาเกอญอ) 3. พระยาติดเตียวจวงวอง 4. พระยาล่องกองปากหวาก 5. พระยาจันทรราชา ครั้นถึงวันกำหนดนัดหมาย พระยาทั้งห้านั้นก็เตรียมตัวไปคอยอยู่ที่เชิงดอย เมื่อถึงเวลาก็เริ่มทำการแข่งขัน พระยาทั้งต่างก็ได้วิ่งแข่งขัน กันขึ้นไปดอย แต่ดอยลูกนั้นทั้งลูกทั้งสูงทั้งชัน ใครจะไม่หุ่ยไม่หิวหรือเหน็ดเหนื่อยได้ เมื่อพระยาทั้งห้าวิ่งขึ้นไปบนดอยแล้วต่างก็หุ่ยก็หิว นั่งหอบหายใจซุกซากันเต็มแรง ในจำนวนทั้งห้านั้นเว้นแต่พระยาจันทรเท่านั้น ที่นับเข้าชายมีปัญญามาก โดยที่พระยาจันทรได้วิ่งขึ้นไปบนดอยแล้วก็ได้ใช้อุบายอุทาน ออกมาพร้อมกับ ความหุ่ยหิวนั้นว่า "นาง บ่หือพื่อหือ พื่อหือพื่อพื่อ" ด้วยอาศัย ปฏิภาณชาญฉลาดของพระยาจันทร พระฤๅษี ผู้บิดาจึงยกธิดาให้เป็นคู่ครองกันต่อมาด้วยอาศัยนิมิตที่พระยาทั้งห้าไปแข่งขันที่นั่นดอยลูกนั้นจึงได้ชื่อว่า "ดอยฮื่อหือ" มาตราบทุกวันนี้ เมื่อพระยาจันทรได้นางแก้วมาเป็นชายาแล้วก็อำลาพระฤๅษีลงมาครอบครอง เวียงหวายต่อมา

แต่ก่อนจะมานั้น พระฤๅษีก็ได้สั่งสอนอบรมลูกสาวของตน ให้อยู่ในศีลธรรมขนบธรรมเนียมอันดี งาม ตามธรรมเนียมครองสะใภ้ที่ทั้งหลาย ต่อจากนั้นพระยาจันทรและนางแก้วก็ได้ครองบ้านเมืองมาด้วยความผาสุกสืบมา

ในยุคเดียวกันนั่นเองก็มีป้อมเมืองป้อมเมืองหนึ่ง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของแคว้นเวียงหวาย มีนามที่เรียกกันว่า "แคว้นเวียงหนองล่อง" แคว้นนี้มีเจ้าพระยาครองรวมกันสองพระองค์ซึ่งเป็นพี่น้องร่วม อุทรมารดาเดียวกันมีนามฉายาว่า ผู้พี่ชื่อ พระยาออก ผู้น้องชื่อ พระยายี พระยาทั้งสองนี้รูปร่างกำยำดำมืด หน้าตาเต็มไปด้วยรอยต่างจะหาความงามจากเจ้าพระยาทั้งสองพระองค์นี้เป็นอันไม่ได้เลยแม้แต่ผู้หญิง คนใดได้พบเห็นต้องเผ่นหนี แต่ถึงอย่างไรก็ดีเจ้าพระยาผู้ครองแคว้นทั้ง 2 แคว้นนี้ ก็ได้มีสัมพันธ์ไมตรีเป็น เพื่อนสนิทสนมกันอย่างดี มีความเห็นอกเห็นใจกันตลอดมา แต่ด้วยความสัมพันธ์ไมตรีอารีอารอบ มีการ มาหาสูกันเสมอนี้เองพระยาออกพระยายีผู้หาความงามมิได้ ก็ได้เกิดเสน่หารักใคร่ในดวงนางแก้วชายาของ เพื่อนพระยาออกพระยายีได้ลุ่มหลงรักในดวงนางหลงอย่างจะพูดไม่ออกบอกไม่ถูก เมื่อคิดแล้ว ก็เหมือน หนึ่งปลาเข้าไซ ไม่รู้ว่าตอนตัวออกได้ฉันใด หลงจนลืมเพื่อนสนิทคิดอยู่แต่ทำเดี๋ยวว่าจะพยายามหลอกลวง ครอบทำชู้กับนางให้ได้

อยู่ต่อมา ณ กาลครั้งหนึ่ง บ้านเมืองเกิดโกลาหลไม่สงบ ข้าศึกเข้ามาประชิดเมืองเกิน พระยาจันทร ก็รำพึงอยู่แต่ในใจว่า ถ้าไม่หาวิธีป้องกันไว้แต่เนิ่นๆ แล้ว ก็อาจจะถูกลามเข้ามาประชิดถึงบ้านเมืองได้ คิด เช่นนี้แล้วจึงได้เรียกพระสหายในแคว้นหนองล่องทั้ง 2 พระองค์ มาปรึกษาตกลงกันว่า เราควรยกพลทั้ง 2 แคว้นนี้ ไปป้องกันข้าศึกทางด้านเมืองลี้ เจ้าพระยาทั้ง 3 ก็ได้ตกลงกันเป็นอันดี พอถึงวันกำหนดนัดหมาย มาถึงแล้ว ต่างก็ได้ยกเอาพวกพลของตนๆ ออกไปพระยาจันทรได้ยกเอาพลของตนออกไปก่อน ส่วนพระ ยาออกพระยายีได้ยกพวกพลหนองล่องออกไปตามหลัง แต่ด้วยความเสน่หาอาลัยนางแก้วเห็นว่าเป็น

โอกาสดีแล้วคราวนี้พอยกทันออกไปถึงแม่น้ำแห่งหนึ่งภายในเขตแม่น้ำลี้ พระยากอกพระยายีจึงลักลอบกลับคืนมาทั้งนี้เพื่อจะมาหลอกหลวงเอานางแก้วไปเป็นผู้คงปลอยแต่เสนาผู้คุมทัพไปเท่านั้น ส่วนแม่น้ำสายที่พระยากอกพระยายีลักลอบกลับคืนมานั้นจึงได้ชื่อว่า “แม่ป้อก” (หมายถึง “กลับ”) มาจนทุกวันนี้

เมื่อพระยากอกพระยายีได้ลักลอบหนีทัพมาถึงแคว้นเวียงหวาย ก็ไปทำกลอุบายหลอกพระนางให้หลงเชื่อว่า บัดนี้ทัพเราได้ถูกข้าศึกเข้าล้อมจับไว้ได้ ทหาร และเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ตลอดจนพระยาจันทรพระสวามีของพระนางก็ได้ถูกข้าศึกฆ่าตายเสียแล้ว เหลือแต่ตัวเราทั้งสองหนีเอาตัวรอดมาได้ และบัดนี้ข้าศึกก็ได้ไล่ตามติดมาแล้ว ส่วนตัวพระนางจะอย่างไรดี ถ้าขึ้นอยู่กับที่นี่เห็นจะไม่รอดพ้นไปจากน้ำมือข้าศึกได้ ทางที่ดีที่สุดควรจะตามไปหลบภัยอยู่ที่แคว้นหนองล่องเสียก่อนดีกว่า เมื่อพระนางได้ยินเช่นนั้นก็เข้าใจว่าเป็นความจริง พระนางรำให้อาลัยรักในพระสวามี มีความทุกข์ระทมเป็นอันมาก พระนางเห็นว่าชินชักเข้าอยู่ จะไม่ได้การ จึงตัดสินใจว่าเราจะต้องหนีเพื่อไปหลบภัย แต่ก่อนที่พระนางจะไปนั้น พระนางได้ตั้งสัตยาธิษฐานว่า “ด้วยอำนาจศีลธรรมกัมมัฏฐานที่เคยได้บำเพ็ญมาพร้อมทั้งคุณพระบิดาจึงมาเป็นสักขีพยานและอภิบาลรักษาด้วย การไปครั้งนี้เพื่อการหลบหนีภัย ขออย่าให้ชายใดนอกจากพระสวามีเข้ามาใกล้กายได้ และขอให้พระสวามีจงพ้นภัยกลับมาด้วยความสวัสดิ์เถิด” ครั้นแล้วพระนางก็ตัดสินใจไปกับพระยากอกพระยายีไปสู่แคว้นหนองล่องด้วยความโศกเศร้ายิ่งนัก

ส่วนพระยากอกพระยายีเห็นดังนั้นก็ดีใจ คิดอ่านหาหนทางที่ล่องเกินพระนางให้จงได้ แต่ครั้งใดที่เข้าไปใกล้ตัวนาง ก็ร้อนปานประหนึ่งว่าเปลวไฟแห่งนรกมาถูกต้อง จึงต้องหนีออกทุกที

หนวนกลับไปย้อนถึงพระยาจันทร เมื่อนำพวกพลโยธาไปนั้น ก็ไม่ได้เฉลียวใจว่าเพื่อนสนิทจะมาคิดทรยศเช่นนั้น จึงได้นำพวกพลไปเรื่อยๆ และในระหว่างทางที่ไปนั้น ได้ไปถึง ณ สถานที่บ้านแห่งหนึ่ง จึงเกิดเหตุประหลาดเป็นลางร้ายแก่พระยาจันทร โดยพลช้างได้แตกตื่นหก (วิ่ง) เป็นโกลาหลสถานที่นั้นจึงได้ชื่อต่อมาว่า “บ้านป่าหก” จนถึงทุกวันนี้ และช้างได้หกวิ่งไปถึง ณ ที่แห่งหนึ่ง ชะปวงช้าง (คชาธาร) พระที่นั่งก็ได้ลงมาบนพื้นดิน สถานที่ชะปวงช้างตกนี้ ต่อมาจึงได้ฉายาว่า “บ้านปวงคำ” ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอลี้ ปัจจุบันนี้ เหตุการณ์ครั้งนี้นับว่าเป็นลางสังหรณ์ให้พระยาจันทรได้รู้ว่ามีเหตุการณ์ร้ายอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นแน่ แต่พระยาจันทรหาเฉลียวใจไม่ คงมุ่งหน้าที่จะยกทัพเข้าโจมตีข้าศึกจนได้ แต่ภายหลังก็สามารถตีข้าศึกแตกกระจัดกระจายไปได้ เมื่อเห็นว่าพวกข้าศึกได้แตกกระจัดกระจายไปแล้ว พระยาจันทรก็ยกทัพกลับ

ครั้นยกทัพกลับมาบ้านเมืองก็ทราบข่าวพระนางแก้วเมียรักได้ติดตามพระยากอกพระยายีไปอยู่เวียงหนองล่องเสียแล้ว พระยาจันทรมีความเสียใจมาก และด้วยความเข้าใจผิดคิดว่าเมียรักนอกใจจึงยกพวกพลติดตามไปตามสายน้ำลี้ ก็พบรอยเท้าแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ตรงกับบ้านล่องปัจจุบันนี้ในสถานที่แห่งนั้นจึงได้นามมาจนทุกวันนี้ว่า “ล่องแม่แกะ” จากนั้นแล้วพระยาจันทรก็เดินข้ามน้ำมาอีกฟากหนึ่งมุ่งไปยังแคว้นหนองล่อง แต่พอดีไปถึงคูล่องแห่งหนึ่งก็ได้พบสร้อยแขนของพระนางซึ่งได้ทำตกไว้ที่นั่น พระองค์จึงเก็บขึ้นมาพิจารณาดูก็รู้แน่ใจละว่าของพระนางแก้ว สถานที่ที่เก็บสร้อยได้นี้ จึงได้นามต่อมาว่า “ห้วยสร้อย” หรือบ้านห้วยสร้อยปัจจุบันนี้

พระยาจันทรก็ได้สะกดรอยตามไปเรื่อยๆ พอไปถึงที่บ้านหลายแก้วปัจจุบันนี้ เห็นทำน้ำอึ่งแห่งหนึ่ง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของวัดหลายแก้วชื่อว่า "ท่าตันเตื่อ" เป็นท่าที่ขึ้นลงได้สะดวกสบายพระองค์ท่านจึงได้เดินข้ามฟากไปอีกฟากหนึ่ง แล้วเดินต่อไปเรื่อยๆ และในที่สุดก็ไปถึงวังน้ำแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ตรงข้ามกับฝั่งบ้านตงซีเหล็กปัจจุบันนี้ ชื่อว่า "วังธาร" วังนี้มีน้ำลึกใสเย็น รอบๆ ฝั่งเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์มีฝูงมัจฉาใหญ่น้อยแหวกว่ายกันอย่างน่าชม สลับกับปทุมชาติอันเขียวชะอุ่มกำลังชูก้าน และดอกออกตามขอบริมชูช่อสะพรั่ง จึงได้เข้าไปพักผ่อน ณ ที่นั้น และในทันใดนั้นพระยาจันทรจึงได้ตรัสสั่งให้เสนาผู้มีฤทธิ์คนหนึ่งดำลงไปใต้น้ำนั้น แล้วให้ไปผูกใผ่ขึ้นใกล้ๆ กับแคว้นหนองล่อง แล้วปลอมตัวเข้าไปดูเพื่อให้รู้แจ่มแจ้งแก่ใจว่า พระนางอยู่ที่นั่นจริงดังคนเขามาเล่าบอกหรือไม่ เมื่อเสนาผู้มีฤทธิ์คนนั้นได้รับคำสั่ง จึงได้ปฏิบัติการโดยเร็วพลัน ดำลงไปผูกใผ่ขึ้นที่ล่อง แห่งหนึ่ง ซึ่งอยู่ใกล้ๆ กับแม่น้ำปิงตอนท่าลี่ สถานที่นั้นจึงได้ชื่อต่อมาจนถึงปัจจุบันว่า "ล่องธาร" โดยได้อาศัยนามของวังธารที่ได้ดำลงไปเมื่อครั้งแรก

ล่องธาร กับ วังธาร สองแห่งนี้ ครั้งโบราณมีภูเขวเชื่อมถึงกัน ถ้าเอามะนาวหรือจำพวกขี้เกลือขี้เลื่อยเทลงไปที่วังธารของเหล่านี้จะไปผูกใผ่ขึ้นที่ล่องธารให้เห็นเป็นประจักษ์พยานได้ เมื่อเสนาดำไปผูกขึ้นที่นั่นแล้ว ก็ปลอมแปลงตัวเข้าไปในเวียงหนองล่องเพื่อตรวจตราดูว่า พระนางได้หนีมาอยู่ที่นี้จริงหรือไม่ เมื่อเข้าไปตรวจตราดูก็รู้เป็นความจริงดังเขาว่า เมื่อเรื่องราว เป็นแจ่มแจ้งแน่ชัดแก่สายตาของตนแล้ว จึงกลับมาที่ล่องธารดำลงไปใต้น้ำ และกลับมาผูกที่วังธารตามเดิม แล้วเสนาผู้มีฤทธิ์คนนั้นก็เข้ารายงานทูลถวายเหตุการณ์ที่ได้ประสบมาให้พระยาจันทรทรงทราบทุกประการ พระยาจันทรทั้งกริ้วทั้งแค้นพระทัย พระยาจันทรจึงอุทานออกมาครั้งที่สองว่า "นี่เสนาเห็นแล้วหรือน้ำใจของเพื่อน และให้ทุกคนรู้ว่า นี่น้ำใจหญิงเปรียบเหมือนน้ำกลิ้งบนใบบอน มันช่างเป็นไปเช่นนี้เชียวหนอ"

เมื่อพระยาจันทรได้เปล่งออกมาเช่นนั้นแล้ว และ ณ ที่บนฝั่งของวังน้ำมีผาก่อนหนึ่งยื่นออกไปตรงกลางวังนั้น พระยาจันทรได้ไปยืนอยู่เหนือผามองไปแลมาก็เห็นเงาของพระองค์ปรากฏในน้ำ จึงถือโอกาสแยงเงา (มองดู) ของตนที่นั่นโยกไปเอนมากก็ปรากฏว่าทุกส่วนในตัวของพระองค์งามพร้อมจะพิศดูช่างไหนก็งามทั้งแปดเหลี่ยม ก็คิดว่าเรานี้มันขี้เหล็กกันเมื่อไร จึงได้อุทานขึ้นว่า"โอ้ ตัวของเรางามถึงแปดเหลี่ยม จะทำไมกับผู้หญิงคนเดียว" ด้วยอาศัยคำอุทานอันนี้ พระยาจันทรจึงได้ฉายาต่อมาว่า "พระยาแปดเหลี่ยม"

หลังจากพระเจ้าแปดเหลี่ยมได้แยงเงา เห็นว่าทุกส่วนในร่างกายของพระองค์งามพร้อมเมื่อยรักดังดวงใจก็ยังผลึกหนีเราได้ ดันไปรักกับคนขี้ริ้วอันจะหาความงามสักชนิดหนึ่งก็ไม่ได้ จะเอาอะไรแน่นอนกับผู้หญิง ตั้งแต่ขณะนั้นเองพระยาก็ตัดสินใจในตัวว่า ต่อไปนี้เราจะไม่ติดต่อเกี่ยวข้องกับผู้หญิงใดอีกแล้วในโลก แม้แต่ตัวของนางแก้วเอง เมื่อตัดสินใจดังนี้แล้ว จึงมุ่งหน้าขึ้นสู่ดอยศรีเมือง ซึ่งอยู่ทางทิศของวังธาร เพื่อแบ่งปันเขตแดนไม่ให้คนทั้งสองแคว้นนี้ติดต่อไปมาหาสู่กันได้ เมื่อขึ้นถึงดอยแล้ว ด้วยอุกนิหารของพระองค์ท่าน จึงใช้เท้าถีบดอยลูกนั้นให้เคลื่อนลงมาเป็นเขตแดนกันที่นั่น สถานที่นั้นจึงได้ชื่อต่อมาจนถึงทุกวันนี้ว่า "ดอยแดน"

เสร็จจากนั้นแล้ว พระยาแปดเหลี่ยมก็ได้ข้ามแม่น้ำมาอีกฟากหนึ่ง ได้ใช้เท้าถีบฝั่งของแม่น้ำลี้ซึ่งอยู่ตรงข้ามกันนั่นเอง ให้เป็นร่องหลาย เพื่อเป็นเขตแดนอีกร่องหลายหนึ่งหลายนี้อยู่ที่บ้าน หัวหลายหรืออยู่ทางทิศใต้ใกล้ๆ กับบ้านหลายแก้วปัจจุบันนี้ หลังจากพระยาแปดเหลี่ยมได้แบ่งเขตกันแดนกันแล้ว ก็พร้อมด้วยบริวารกลับแคว้น อันเป็นนवासถานของตนด้วยความเศร้าใจ

ต่อจากนั้นมา พระยาก็เกิดความสังเวชสลดใจในกองสังขาร หาอะไรจริงยังยืนไม่ได้จึงปลีกตนออกไปจำอุโบสถศีลอยู่ที่คอยอูบ(ในปัจจุบันนี้เรียกคอยก้อม) เมื่อความเด่าแก่ชราเข้าครอบงำเกิดอาการไม่สบายเป็นไปตามธรรมดาของสังขารทั้งหลาย ด้วยความจงรักภักดีในพระองค์ ประชาชนจึงพร้อมใจกันทำเป็นหอที่บวงสรวงไว้(ศาลเจ้า) เราเรียกปัจจุบันนี้ว่า หอโยง ด้วยความอดทนระอาใจในหญิง แม้ปัจจุบันนี้อามิสที่จะนำไปบวงสรวงบูชาเป็นต้นว่าดอกไม้ธูปเทียน ถ้าหากเป็นของผู้หญิงจัดแล้ว อารักษ์เจ้าแปดเหลี่ยมจะไม่รับเลย ด้วยอาศัยเหตุที่พระองค์ท่านจริตนิสัยชอบไปทางศีลธรรมกัมมัฏฐาน ประกอบการทำบุญกุศลเป็นเนืองนิจ อารักษ์เจ้าองค์นี้จึงไม่ชอบที่ประชาชนจะไปบวงสรวงท่านด้วยอามิสสังฆาหารที่จะมาพำราชีวิตสัตว์ให้ตกลงไปด้วยน้ำมือคนพาล โดยอาศัยน้ำพระทัยที่เต็มเปี่ยมไปด้วยศีลธรรม การบวงสรวงด้วยวิธีดังกล่าวพระองค์ท่านจึงรังเกียจนักหนา เท่าที่เป็นมาคงเป็นมาคงมีอารักษ์องค์อื่นๆ ถือโอกาสแอบแฝงกระมัง ปานนี้เข้าใจว่าวิญญาณของพระองค์ท่านคงขึ้นไปเสวยสุขอยู่ในสวรรค์วิมานอันแสนสบายโน้นแล้ว

ย้อนกลับไปกล่าวถึงเรื่องพระนางแก้วอีกครั้งหนึ่ง คือ เมื่อพระนางหลบภัยไปอยู่ที่หนองล่อง ต่อมาก็ได้ทราบข่าวคราวจากพวกไพร่พลที่กลับมาจากสงครามว่า เดียวนี้ชัยชนะเป็นของเราแล้ว เจ้าพระยาจันทรพร้อมทั้งไพร่พลที่กลับมาถึงเวียงหวาย(อยู่ที่วัดสะเลียมหวาน ตำบลบ้านโฮ้ง) แล้ว พอพระนางได้ทราบข่าวนั้นแล้ว ก็เกิดความโหม่นสาครุขยิ่งนักว่า บัดนี้ตนได้ถูกพระยาออกพระยายีลออกหลวงมา และอีกใจหนึ่งก็เกิดปิติปราโมทย์เพราะได้ทราบข่าวสามียังไม่ตาย เข้าวันหนึ่งพระนางก็ออกเดินทางจากแคว้นเวียงหนองล่องขึ้นมาตามแนวแม่น้ำลี้ พระนางมีปิตินดีที่จะได้กลับมาครอบครองความสุขร่วมกับสามีอีกครั้งหนึ่งเหมือนอดีตกาลล่วงมาพระนางก็เดินมาเรื่อยๆ พอมาถึงร่องหลายแห่งหนึ่งพระนางสำคัญว่าเอ๊ะนี่เป็นอย่างไร แต่ก่อนยังไม่เคยเห็นมีคนผู้รักษาเขตแดน คือ พระยาหัวหลาย ซึ่งพระยาจันทรแต่งตั้งไว้เป็นผู้รักษาเขตแดน เมื่อเห็นพระนางแก้วเดินขึ้นมาถึงที่นั่น จึงทูลให้ทราบว่าร่องหลายคือร่องเขตแดน ซึ่งพระยาจันทรปักปันเป็นเขตแดนไว้ไม่ให้คนทั้งสองแคว้นไปมาหาสู่กันได้ ถ้าใครล่วงล้ำขึ้นไปถือว่าคอขาดบาดตายกัน เมื่อพระนางได้ทราบความว่าสามีได้ตัดขาดไม่อาลัยไยดีในตัวนางแล้ว พระนางโหม่นสออดอันปานประหนึ่งว่าครอันอาบด้วยยาพิษได้ปักดวงหทัยไว้ แม้พระยาหัวหลายผู้รักษาเขตแดนจะแข็งแรงไม่ให้ผ่านเขตแดนอย่างไรก็ตาม พระนางก็พยายามที่จะผ่านไปเพื่อเข้ามาพบสามีอันสุดสวาทให้จงได้ แต่เปลี่ยทางใจอันสามีบัดนี้ที่ยังไม่มีความผิตนนั้นมันแสนจะสมเพชเวทนา และยังเป็นนางพระยายังไม่เคยระทุมทุกข์คลุกเคล้าด้วยการเดิน แต่อย่างไรก็ดี พระนางก็พยายามบุกป่าฝ่าดงไปจนถึงแคว้นเวียงหวายจนได้ เมื่อก้าวเข้าถึงแล้ว เหล่าเสนาไพร่พลเห็นพระนางดำเนินเข้ามาต่างก็วิ่งพุกกันเข้ามาห้อมล้อมพระนางรู้สึก

อัดอั้นพระทัยไม่รู้ว่าจะทักทายปราศรัยกับใครดี เหมือนหนึ่งว่าพระนางได้ถูกมนต์สะกดไว้ และในขณะนั้นเอง เหล่าสนมท้าวขุนมูลนายทั้งหลายจึงได้ทูลเชิญให้เข้าประทับในราชวัง เมื่อพระนางได้พักผ่อนเป็นที่สบายแล้วจึงได้ตรัสถามถึงพระยาจันทร์ว่านี่พระยาจันทร์ท่านไปที่ไหน

เสนาทูลถวายว่า บัดนี้พระยาได้ปลีกตัวพระองค์ท่านออกไปบำเพ็ญอุโบสถศีลอยู่ที่ดอยอูบโน้น และท่านห้ามไม่ให้ผู้หญิงเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยเป็นอันขาดเมื่อพระนางได้ทราบความดังนั้นก็ความวิตกคับแค้นได้วิ่งเข้ากลุ่มมูมใจอีกครั้งหนึ่ง พระนางไม่สามารถที่จะทนฟังคำสั่งอันเด็ดขาดที่เสนาทูลให้ฟังได้ พระนางจึงตัดสินใจเดินออกจากเวียงหวายมุ่งไปสู่ดอยอูบ(ปัจจุบันนี้เรียกว่า ดอยก้อม) ที่พระยาจันทร์ได้บำเพ็ญอุโบสถศีลอยู่ พอไปถึงแล้วพระนางก็กราบทูลถวายเรื่องราวที่ได้ผ่านมาแล้วให้ทรงทราบด้วยความจริงใจทุกประการ มิได้หนีไปด้วยกลมายาอย่างใดอย่างหนึ่งเลย แม้พระนางจะพูดจาปราศรัยขอความเห็นอกเห็นใจอย่างไรก็ตาม พระยาจันทร์ก็ไม่เชื่อ ยิ่งกว่านั้นพระยาจันทร์ยังขับไล่ไสส่งให้พระนางหนีจากที่นั่นโดยเร็ว พระนางไม่มีที่พึ่งพาอาศัย และไม่มีใครที่จะให้ความเป็นธรรมแก่พระนางแล้ว พระนางจึงตั้งสัตยาธิษฐานขึ้นว่า ขอทวยเทพเจ้าในสากลโลกนี้จึงเป็นพยาน ช่วยดลบันดาลให้พระยาท่านได้เห็นความบริสุทธิ์ของพระนาง และยิ่งไปกว่านั้นพระนางยังหวนคิดไปถึงแคว้นหนองล่องอีกว่า จะต้องไปติดตามเอาพวกเสนาข้าราชการสนมกำนันนางทางฝ่ายแคว้นเวียงหนองล่องมาเป็นสักขีพยานให้เห็นจริงเห็นจังว่าพระนางมีความบริสุทธิ์ใจเพียงไรเพื่อจะได้ให้พระยาจันทร์สวามีเชื่อถือ คิดแล้วพระนางก็อำลาจากพระสวามีไปด้วยความโศกเศร้าอาลัยบอกใครไม่ถูก ถึงจะอย่างนั้นก็ดีพระนางก็พยายามเดินต่อไปโดยผ่านดงพงที่มีฝูงหมูรกชชชิตนานาชนิดขึ้นอยู่สะพรั่ง และในป่าดงใหญ่นั้นมีสระน้ำแห่งหนึ่งซึ่งมีน้ำลึกใสเย็น พระนางได้ผ่านมาพบเข้าด้วยความหิวโดยไรแรง พระนางจึงแวะเข้าไปตักน้ำดื่ม ณ ที่นั่น สระน้ำนั้นจึงได้มีชื่อว่า "บวคนางแก้ว" ซึ่งอยู่ระหว่างหมู่บ้านหลายแก้วปัจจุบัน

เมื่อพระนางพอที่จะได้กำลังวังชาขึ้นมาบ้างแล้ว พระนางก็พยายามเดินต่อไปอีก จนไปถึงสระน้ำอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของหลายแก้วปัจจุบันนี้ สระนี้ตั้งอยู่ที่ดงไม้ใหญ่มีขอบสระอันกว้างใหญ่ มีน้ำบริสุทธิ์ดุจตั้งสระโบกขรณีอันดาราตาชไปด้วยปทุมนานาชนิดเป็นที่น่าอภิรมย์ยิ่งนัก เมื่อพระนางไปถึงที่นั่นแล้ว พระนางจึงได้แต่พักผ่อนที่นั่นอีกครั้งหนึ่ง ด้วยเสียงของภมรทั้งหลายที่ได้มาชมคลุกเคล้าเอาเกษรดอกบัวในสระนั้น เปรียบเสมือนหนึ่งเสียงเพลงที่เทพเจ้าในสวรรค์ประทานให้มาบรรเลง จึงได้สร้างความวังเวงใจให้เกิดขึ้นแก่พระนางอีกไม่น้อย และพระนางได้อูทานออกมาว่า "พระยากอกพระยายีลวงให้เราได้รับทุกข์ถึงเพียงนี้หนอ ความหลงเมื่อตกอยู่แก่ผู้ใด ความทุกข์ใจย่อมเกิดมีแก่ผู้นั้น หลงทางกลับได้หลงใจกลับยาก" ด้วยคำอุทานอันนี้สระน้ำนั้นจึงได้ชื่อว่า "สระน้ำหลง" ปัจจุบันนี้เรียกว่า "บวคนางหลง"

เมื่อพระนางได้อูทานออกมาด้วยน้ำเสียงอันแสนโศกเศร้า และน่าสงสารเช่นนั้นแล้วก็เลยออกแตกตายเสีย ณ ที่นั่น เมื่อพระนางได้ออกแตกตายทำลายชันธุลงไปแล้ว ส่วนพระยาหัวหลายพร้อมด้วยไพร่พลโยธาพระราชาราชฎีในแถบนั้น จึงได้ช่วยกันฉาปนกิจศพถวายพระเพลิงเสีย ณ ที่นั่นแล้ว จึงได้นำเอาอัฐิมา

บรรจุเป็นสถูปเจดีย์ไว้กับที่ใกล้ๆ ล่องหลาย คือ ที่วัดหลายแก้ว ปัจจุบันนี้หลักฐานพยานยังปรากฏมาจนทุกวันนี้ และสถานที่นี้จึงได้ชื่อต่อมาว่า "หลายนางแก้ว" หรือ "หลายแก้ว" มาจนปัจจุบันกาล และแล้วนิยายประวัติศาสตร์เรื่อง "นางแก้ว" ก็ยุติกาลอวสานลงเพียงเท่านี้

ประวัติครูบาศรีวิชัย

ท่านพระครูบาศรีวิชัย สิริวิชัย ถือกำเนิดที่หมู่บ้านปาง ตำบลแม่ตื่น อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน เป็นบุตรของนายควาย นางอุษา มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน 5 คน เดิมชื่อว่าอินตาเพื่อน บางคนเรียกว่า ฟ้าร้อง โดยเมื่อท่านถือกำเนิดนั้น เกิดอาพาธผัดกระหน่ำ บรรยาการมืดครึ้ม ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า เป็นอัศจรรย์ เมื่อมารดาคลอดท่านแล้วอากาศวิปริตดังกล่าวก็หายไปเป็นปกติ เมื่อวัยเยาว์ท่านเป็นเด็กเลี้ยงง่าย และอยู่ในโอวาทคำสั่งสอนของบิดามารดา ช่วยประกอบสัมมาอาชีพ รักสงบตามธรรมชาติ เมื่ออายุได้ 17 ปี ได้มอบตัวเป็นศิษย์ของครูบาขัติยะได้เรียนอักษรล้านนาจนอ่านออกเขียนได้ หัดเทศน์ ท่องบทสวดมนต์ และได้บรรพชาเมื่ออายุได้ 18 ปี จึงได้บรรพชาเป็นสามเณร โดยมีครูบาขัติยะเป็นพระอุปัชฌาย์ จึงได้สมณานามว่า สามเณรศรีวิชัย เมื่อท่านอายุได้ 21 ปี ก็อุปสมบทเป็นพระสงฆ์ ณ วัดบ้านโง้งหลวง อำเภอบ้านโง้ง จังหวัดลำพูน มีครูบาสมเณเจ้าอาวาสวัดบ้านโง้งหลวงเป็นพระอุปัชฌาย์ ได้รับฉายานามว่า สิริวิชัย ภิกษุต่อมาภายหลังได้ไปศึกษากัมมัฏฐานและวิชาอาคมกับพระครูบาอุปละ วัดดอยแต้ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

พระครูบาศรีวิชัย ท่านเป็นคนซื่อตรงและมุ่งมั่นอย่างแน่วแน่ในการปฏิบัติธรรมวินัยโดยไม่ย่อท้อไม่หวั่นไหวในลาภยศ ชื่อเสียง และไม่สะทกสะท้านต่อข้อครหาในทาและการกล่าวร้ายป้ายสี พระครูบาศรีวิชัยท่านเป็นพระนักพัฒนาในดินแดนล้านนา ท่านได้บูรณะซ่อมแซมพระบรมธาตุหริภุญชัย ที่ข่ารดหฤดโทรม และได้เป็นประธานในการบูรณะซ่อมแซมวัดวาอารามต่าง ๆ โรงเรียน สิ่งก่อสร้างสาธารณะประโยชน์ต่าง ๆ ทั่วไปในถิ่นล้านนา เช่น การบูรณะวัดศรีโคมคำเมืองพะเยา วัดพระสิงห์ วัดสวนดอก ทางขึ้นดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน และอื่น ๆ อีกมากมาย และท่านได้เป็นประธานก่อสร้างสะพานศรีวิชัย ข้ามลำน้ำปิงระหว่างลำพูน - เชียงใหม่ ซึ่งเป็นสิ่งก่อสร้างสุดท้าย แต่ก็ไม่แล้วเสร็จในสมัยของท่านด้วยมรณภาพไปก่อน และสะพานได้สร้างต่อมาภายหลังจนแล้วเสร็จ

การปฏิบัติธรรมและงานของครูบาศรีวิชัย ได้กระตุ้นให้ศรัทธาของประชาชนในด้านพุทธศาสนาได้ตื่นตัวเป็นอย่างมาก ทั้งในด้านจิตใจและสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ แม้ว่าท่านครูบาศรีวิชัยนักบุญแห่งล้านนาได้ล่วงลับไปนานแล้ว แต่คุณงามความดีของท่านและความเชื่อศรัทธาของประชาชนที่มีต่อท่าน ยังคงอยู่ในจิตใจของคนไทย ดังที่ปรากฏอยู่ในทุกวันนี้

ประวัติครูบาขาวปี (พระอภิชัยขาวปี)

ครูบาขาวปี เดิมชื่อว่าเด็กชายจำปี เกิดเมื่อวันจันทร์ เดือน 7 เหนือ ปีกัดเป้า (ปีฉลู) ซึ่งตรงกับวันที่ 17 เมษายน 2443 อันเป็นวันมหาสงกรานต์ คำเมืองเรียกว่า วันปากปี ณ บ้านแม่ทย ตำบลแม่ตื่น อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน บิดาชื่อ นายเม่า มารดาชื่อนางจันตา ครอบครัวเดิมของท่านเป็นครอบครัวชาวบ้านป่าค่อนข้างยากจน อาหารการกินค่อนข้างขาดแคลน ในสมัยเด็กเด็กชายจำปีมีรูปร่างบอบบาง เพราะเป็นโรค

ขาดสารอาหาร จึงมักเจ็บออด ๆ แอด ๆ แต่ไม่ร้ายแรงนัก เมื่ออายุ 4 ขวบ บิดาก็ถึงแก่กรรม จึงต้องอยู่ตามลำพังกับมารดา

เมื่ออายุได้ 16 ปี มารดาจึงได้นำไปฝากเป็นศิษย์ของครูบาศรีวิชัย ที่วัดบ้านปาง อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน บวชเรียนได้ชื่อเหมือนอาจารย์ว่า สามเณรศรีวิชัย ท่านได้ร่ำเรียนกัมมัฏฐานจนจบถ้วนด้วยความสนใจพร้อมเฝ้าอุปฐากอาจารย์ และติดตามครูบาศรีวิชัยไปก่อสร้างวัดวาอารามทุกหนทุกแห่งจนเกิดความชำนาญ เมื่ออายุได้ 22 ปี ท่านครูบาศรีวิชัยจึงได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ แต่เพราะเหตุที่ท่านมีชื่อเหมือนกับอาจารย์ เมื่อเป็นภิกษุอาจารย์หรือครูบาศรีวิชัยจึงเปลี่ยนให้ใหม่ว่า พระอภิชัย ท่านอุปสมบทได้สองปีก็แยกออกไปมุ่งงานก่อสร้างวัดวาอารามต่าง ๆ

เมื่ออายุ 35 ปี ก็มีเรื่องราวเกี่ยวกับการเกณฑ์ทหารของท่าน ท่านจึงได้ลี้หนีจากการเป็นภิกษุ แล้วถูกจองจำในเรือนจำของจังหวัดลำพูน เมื่อครั้งที่อยู่ในเรือนจำท่านได้เห็นสภาพของโรงพยาบาลลำพูน ที่มีสภาพทรุดโทรมท่านจึงได้ออกเงินส่วนตัวมอบให้ทางจังหวัด โดยได้รับการสนับสนุนจากบรรดาประชาชนที่เลื่อมใสศรัทธาในตัวท่าน มาร่วมทำบุญและถวายเงินสมทบในการก่อสร้างจนแล้วเสร็จก่อนพ้นโทษ 10 วัน

เมื่อพ้นโทษแล้วท่านได้อุปสมบทเป็นครั้งที่สองและอยู่กับครูบาศรีวิชัยได้ 1 พรรษา ก็ได้ลาอาจารย์ ออกจากริ้วแถวบุญและก่อสร้างสถานที่ต่าง ๆ ทั้งวัดและโรงเรียน และงานก่อสร้างถาวรวัตถุอีกมากมาย ต่อมาเกิดเหตุในการก่อสร้างโบสถ์แม่ระมาด จังหวัดตาก ท่านถูกบังคับลี้หนีเป็นครั้งที่สอง เพราะถูกตัดสินว่าเรียกรายเงินจากชาวบ้านซึ่งเป็นการผิดของสงฆ์ทั้ง ๆ ที่ชาวบ้านก็เต็มใจช่วยเหลือเพื่อการสร้างโบสถ์ ทำให้ท่านต้องนุ่งห่มแบบชีปะขาว เรียกว่าพระชีปะขาวหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ครูบาขาวปี

ต่อมาเมื่อครั้งครูบาศรีวิชัยมรณภาพไปแล้ว ผู้คนก็หลงใหลมาหาท่านขาวปีอย่างมากมายในฐานะทายาทธรรมของครูบาศรีวิชัย ทำให้ท่านต้องรับภาระหนักมากขึ้น โดยเฉพาะด้านการก่อสร้างต่าง ๆ มากมาย และต่อเนื่องจนถึงวัยชรา

เมื่อท่านอายุได้ 73 ปีก็ถึงแก่มรณภาพ แต่คุณงามความดีของท่านครูบาขาวปีต่อพระพุทธศาสนา และการศึกษายังอยู่ในความทรงจำของชาวล้านนาเป็นอย่างดีจนถึงทุกวันนี้

1. ริเริ่ม ฟันฟู ประเพณีแห่งชาติเผือก

จากที่ได้กล่าวในบทที่ผ่านมาบ้างแล้วถึงการฟันฟูประเพณีการแห่งชาติเผือกในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ ในบทนี้จะกล่าวถึงรายละเอียดในการนำสู่การดำเนินการฟันฟูประเพณีการแห่งชาติเผือกในปี พ.ศ. 2548 และปรากฏการณ์ภายหลังจากการจัดประเพณีการฟันฟูการแห่งชาติเผือก

1.1 กว่าจะมีโครงการฟันฟูประเพณีการแห่งชาติเผือกกลุ่มน้ำลี้ จังหวัดลำพูน

ในรอบกว่าสิบปีที่ผ่านมา มีการกล่าวถึงประเพณีการแห่งชาติเผือกในลุ่มน้ำลี้อย่างมากมายว่าอยากให้มีการรื้อฟื้นประเพณีดังกล่าวขึ้น แต่ยังคงขาดเจ้าภาพหลักในการจัดการ สืบเนื่องมาจากประเพณีดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกับหลายฝ่าย ทั้งในอดีตพระสงฆ์มีบทบาทอย่างมากในการขับเคลื่อนประเพณีดังกล่าว และพระที่จะเป็นผู้ที่ดำเนินการต้องเป็นผู้ที่มีบารมี เป็นครูบาที่ผู้คนให้ความเคารพนับถือ

ในการคิดค้นความร่วมมือในการรื้อฟื้นประเพณี โดยความร่วมมือกันระหว่างองค์กรในท้องถิ่น ที่จัดขึ้นหลายต่อหลายครั้งในการฟันฟูประเพณีแห่งชาติเผือก จนกระทั่งมีการประชุมร่วมระหว่างองค์กรในท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ และเอกชน เมื่อวันที่ 13 - 15 สิงหาคม พ.ศ. 2547 ณ มูลนิธิอุทยานธรรม บ้านป่าขางน้อย จังหวัดลำพูน โดยมีองค์ประกอบในการประชุม คือ ตัวแทนเครือข่ายคนลุ่มน้ำแม่ลี้ ตัวแทนเครือข่ายกระเหรียงจังหวัดลำพูน ตัวแทนเครือข่ายเหมืองฝาย 14 เหมืองฝายลุ่มน้ำลี้ตอนปลาย ตัวแทนเครือข่ายกลุ่มแนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ คณะกรรมการโครงการจัดการทรัพยากรจังหวัดลำพูน เจ้าหน้าที่โครงการชีวิตสาธิตระนองอยู่ สมาชิกชมรมเพื่อนร่วมพัฒนาลำพูน เจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยหริภุญชัย เจ้าหน้าที่เครือข่ายกระเหรียงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม เจ้าหน้าที่กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ในเวทียุทธศาสตร์เวทีการประชุมความร่วมมือการฟันฟูและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจังหวัดลำพูนร่วมกัน และหนึ่งในแผนงาน คือ การฟันฟูประเพณีการแห่งชาติเผือกในลุ่มน้ำลี้

ภายหลังมีการจัดเวทีเพื่อการพูดคุยแผนงานที่จะจัดให้มีการจัดกิจกรรมร่วมกันอีกหลายครั้ง เช่น การประชุมยกร่างแผนงานการจัดการทรัพยากร ในวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2547 ณ วัดดอยหลังถ้ำ ตำบลศรีเตี้ย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน จากจุดกำเนิดดังกล่าวได้มีการนำไปสู่การบรรจุแผนงานของโครงการและหน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้อง คือ เครือข่ายเหมืองฝาย 14 เหมืองฝายลุ่มน้ำลี้ตอนปลาย เครือข่ายกลุ่มแนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ คณะกรรมการโครงการจัดการทรัพยากรจังหวัดลำพูน โครงการชีวิตสาธิตระนองอยู่ ชมรมเพื่อนร่วมพัฒนาลำพูน เครือข่ายกระเหรียงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม และกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อผลักดันให้เกิดการฟันฟูประเพณีดังกล่าว ได้มีการจัดแผนโครงการความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำลี้ โดยความร่วมมือจากโครงการจัดการทรัพยากร จังหวัดลำพูน เป็นตัวกลางในการประสานงาน เช่น การประชุมในวันที่ 8 พฤศจิกายน 47 ณ วัดดอยหลังถ้ำ ตำบลศรีเตี้ย อ.บ้านโฮ่ง จ.ลำพูน ได้มีการวางแผนงานการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำลี้ ต่อมา 29 มกราคม 48 ณ วัดดอยหลังถ้ำ อ.

บ้านโอง เป็นการพัฒนาความร่วมมือ, ประสานเครือข่ายเมืองฝายน้ำลี้ โดยมีกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมเป็นเจ้าภาพร่วม ในครั้งนี้ได้มีการหยิบยกเอาเรื่องการฟื้นฟูประเพณีแห่ช้างเผือกมาพูดคุย และนำไปสู่การประชุมในวันที่ 4 มีนาคม 48 ณ โรงพยาบาลลี้(เก่า)อ.ลี้ และมีการกำหนดแผนโครงการแห่ช้างเผือก ในวันที่ 1-14 มิถุนายน 48

การพบกันขององค์กรเครือข่ายในเวทีที่จัดขึ้นโดยสมาชิชาเมืองฝายภาคเหนือ ในวันที่ 25 มีนาคม 2548 ณ ศาลาอเนกประสงค์บ้านแม่ป๋อก ได้มีการพูดคุยร่วมกันของกลุ่มองค์กรในพื้นที่กลุ่มน้ำลี้ ประกอบด้วย เครือข่ายองค์กรเมืองฝาย 14 กลุ่มน้ำลี้ตอนปลาย กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง และอำเภอบ้านโอง เครือข่ายเมืองฝายอำเภอลี้ เครือข่ายหมอเมือง เครือข่ายกะเหรี่ยง เครือข่ายกลุ่มแนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ (นกก.)จังหวัดลำพูน เครือข่ายคนลุ่มน้ำลี้ เครือข่ายเกษตรพัฒนาอำเภอลี้ เครือข่ายเกษตรทุ่งหัวช้าง เครือข่ายหมอพื้นบ้าน เครือข่ายกลุ่มผู้ติดเชื้อ โดยมีเจ้าหน้าที่ หน่วยงานและองค์กรที่เข้าร่วมประชุมด้วยคือ เจ้าหน้าที่กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ผู้ประสานงานโครงการจัดการทรัพยากรจังหวัดลำพูน เจ้าหน้าที่โครงการชีวิตสาธารณะท้องถิ่นน่าอยู่ จังหวัดลำพูน ผู้ประสานงาน และเจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาเครือข่ายเมืองฝาย วิทยาลัยการจัดการทางสังคม ผู้ประสานงานโครงการกะเหรี่ยงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมจังหวัดลำพูน องค์กรแคร์นานาชาติ ผู้ประสานงานโครงการถอดองค์ความรู้ชลประทานท้องถิ่น เมืองฝาย 14 ตอนปลาย กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง และอำเภอบ้านโอง (ชมรมเพื่อนร่วมพัฒนาลำพูน)

ในที่ประชุมได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการดำเนินการ ประกอบด้วย

1. พอลหวองนันต์ วังเวียง เป็นประธานดำเนินงานจัดงาน ผู้ประสานงานอำเภอบ้านโอง และกิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง
2. พอลหวองทูล เพยลิ่งค์ เป็นรองประธานดำเนินงานจัดงาน และผู้ประสานงานอำเภอลี้
3. ในส่วนของอำเภอทุ่งหัวช้างมีตัวแทนเข้าร่วมหนึ่งคน จะต้องมีการประสานงาน เพื่อจัดตั้งตัวแทนในการดำเนินกิจกรรมต่อไป โดยขอให้ทางท่านพระมหาประสิทธิ์ วัดหนองหลักช่วยเป็นธุระจัดการให้

ได้มีการนัดประชุมอีกครั้งในวันที่ 18 เมษายน 2548 แต่เลื่อนการประชุมเป็นวันที่ 28 เมษายน 2548 ที่วัดแม่ป๋อก การประชุมวันที่ 28 เมษายน 2548 เป็นการนัดหมายเตรียมความพร้อม วันเวลาในการดำเนินการ การดำเนินกิจกรรมในงาน การประสานงาน และงบประมาณกับทางองค์การบริหารส่วนจังหวัด และท้องถิ่น โดยทางโครงการวิจัย และพัฒนาชีวิตสาธารณะชุมชนน่าอยู่เป็นตัวแทนรับประสานงานให้ อย่างไรก็ตามทางองค์กรภาคประชาชนได้เสนอทางออกเมื่อไว้วางใจจะใช้วิธีการระดมทุนภายใน เช่น ในการจัดทำช้างเผือกจำลอง ทางกลุ่มองค์กรเมืองฝายจะเป็นผู้จัดการ โดยสทบเงินเมืองฝายละ 200 บาท ในส่วนที่เป็นจุดพักต่างๆ น่าจะให้ท้องถิ่นจัดการกันเอง อาจเป็นการให้ มีการทำข้าวหม้อ แกงหม้อ การบริจาคสิ่งของ หรือทุนทรัพย์ ตามแต่กำลังของพื้นที่ และน่าจะมีคณะทำงานการประสานงานตลอดงานด้วย

คณะทำงานจึงนัดประชุมอีกครั้งในวันที่ 3 พฤษภาคม 2548 ในการประชุมครั้งนี้มีการแจ้งให้ทราบว่างบประมาณจากหน่วยงานในท้องถิ่นโดยเฉพาะจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดไม่สามารถประสานได้ทัน แต่ในส่วนขององค์การบริหารส่วนตำบลในพื้นที่อำเภอลี้ น่าจะได้รับการสนับสนุนในช่วงวันงาน ที่ประชุมจึงตัดสินใจจัดตั้งกองเลขาในการดำเนินกิจกรรมขึ้น เพื่อสนับสนุนกิจกรรม ประกอบด้วย

1. การประสานงาน

นายอนันต์	วังเวียง	ประธานโครงการ และพื้นที่อำเภอเวียงหนองล่อง
นายบุญช่วย	ยศอิ	รองประธานโครงการ และพื้นที่อำเภอบ้านโฮ่ง
นายทูล	เพี้ยลี้วงศ์	รองประธานโครงการ และพื้นที่อำเภอลี้
นายปีคำ	หล้าแก้ว	รองประธานโครงการ และพื้นที่อำเภอทุ่งหัวช้าง
นายจรูญ	คำปันนา	ประสานงานหน่วยงานองค์กร ในท้องถิ่น
นายเครพ	พินิจนาม	ประสานงานองค์กรเอกชน และองค์กรภาคประชาชน
นายกุศล	พยัคฆ์ศักดิ์	ประสานงานนักวิชาการ และพื้นที่อำเภอบ้านโฮ่ง
นายตระการชัย	ธรรมมานูวงศ์	ประสานงานในพื้นที่อำเภอลี้
นายยืนยง	กำวิชัย	ประสานงานในพื้นที่อำเภอทุ่งหัวช้าง

2. กองเลขา

นายตระการชัย	ธรรมมานูวงศ์	นายเครพ	พินิจนาม
นายกุศล	พยัคฆ์ศักดิ์	นางนันทกานต์	ปิ่นตาเสน
นางสาวสุรีพร	ศรีกอก	นางรุ่งนภา	ไหมโสมนัง
นายสมยศ	คำปวน	นางปราณี	แก้วชัด

3. การสนับสนุน และประสานกิจกรรมในพื้นที่

ในส่วนของการทำงานในพื้นที่ ใช้กลไกในการทำงานของหน่วยงาน และองค์กรที่ดำเนินกิจกรรมในพื้นที่เป็นหลัก คือ ในพื้นที่อำเภอลี้ และอำเภอทุ่งหัวช้าง มีกลุ่มคนลุ่มน้ำดี และเครือข่ายเหมืองฝายอำเภอลี้ ประสานกับโครงการวิจัย และพัฒนาชีวิตสาธารณะ และชุมชนน่าอยู่จังหวัดลำพูนเป็นแกนหลักในการทำงาน ในส่วนของพื้นที่เป็นชุมชนปวาเกอญอ เครือข่ายกระเหรียงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ส่วนพื้นที่ทำนน้ำในเขตอำเภอบ้านโฮ่ง และกิ่งอำเภอเวียงหนองล่องมีเครือข่ายเหมืองฝาย 14 เหมืองฝายลุ่มน้ำดีตอนปลายเป็นแกนนำหลัก กับกลุ่มแนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ ลำพูน และให้เจ้าหน้าที่โครงการถอดความรู้เรื่องชลประทานท้องถิ่น กรณี เหมืองฝาย 14 เหมืองฝายลุ่มน้ำดีตอนปลายเป็นผู้ช่วยในการประสานงาน นอกจากนี้กลุ่มพระสงฆ์ในพื้นที่ยังเป็นแกนกลางในการก่อให้เกิดกิจกรรมอย่างมาก โดยประสานความร่วมมือกับกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น

หลังจากการประชุม ได้มีการเร่งประสานหน่วยงานเอกชน ในพื้นที่เพื่อเชิญชวนเป็นองค์กรร่วมจัด ร่วมทั้งองค์กรภาคประชาชน และวิชาการ ซึ่งได้รับการตอบรับเป็นอย่างดี จึงมีการประชุมเตรียมความพร้อมอีก

ครั้ง จึงมีการนัดหมายการประชุมเร่งด่วนขึ้น ในวันที่ 14 พฤษภาคม 2548 ณ วัดห้วยบง อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน ทางผู้ประสานงานองค์กรเอกชน และผู้ประสานงานนักวิชาการ ได้แจ้งที่ประชุมว่าเบื้องต้นการสนับสนุนค่าใช้จ่ายเพื่อใช้จัดการประชุมเครือข่ายเหมืองฝาย และสำรวจข้อมูล จากสมาชิกเครือข่ายเหมืองฝาย จำนวน 15,000 บาท มาช่วยในการดำเนินการก่อน โดยทางเครือข่ายเหมืองฝายในพื้นที่ และชมรมเพื่อนพัฒนาลำพูนจะช่วยในการจัดการดำเนินกิจกรรมตามเป้าประสงค์ของสมาชิกเครือข่ายภาคเหนือ ในภายหลัง นอกจากนี้ยังได้เงินยืมใช้ทดลองจ่ายจากสถาบันเสริมสร้างพลังชุมชน จำนวน 10,000 บาท และให้คืนภายหลังการดำเนินกิจกรรมเสร็จสิ้นลง

ในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวจึงสามารถดำเนินกิจกรรมได้ และเมื่อการดำเนินกิจกรรมเริ่มขึ้นองค์กรที่เคยประสานงานได้ทยอยเงินร่วมสนับสนุนด้วยกว่า 10 องค์กร รวมทั้งช่วงการจัดงานทางกรม ส่งเสริมจะสนับสนุนในการดำเนินกิจกรรมเป็นกรณีไป ในกรณีที่เงินงบประมาณกองกลาง และสิ่งของบริจาคตามจุดต่างๆ มีไม่พอใช้ในชวงงาน³

2. การฟื้นฟูแหล่งน้ำเหมือง

ก่อนประชุมในวันที่ 28 มีนาคม 2548 ณ ศาลาอเนกประสงค์บ้านแม่ป๋อก เพื่อเตรียมงานฟื้นฟูประเพณีแห่ พ่อบุญ จิตหาญเดินมาหาผู้เขียนแล้วพูดอย่างตื่นเต็นว่า “พอรู้แล้วว่ามีคนสานข้างที่ยังมีชีวิตอยู่ มีบ้านอยู่ที่บ้านทุ่งโป่ง ลุงวรรณพี่ชายของพ่อเป็นคนบอก” หลังตามหารากเดิมของพิธีกรรมการแห่ข้างเหมืองอยู่นานของกลุ่มคนที่กระหายใคร่รู้ จนพบว่า เรื่องราวของการข้างเหมืองได้กระจายอยู่ตามพื้นที่ ที่มีผู้รู้ และเห็นภาพ ซึ่งนั่นก็นานมาแล้ว

พ่อครูศรีวัง ตาปัญญา เล่าให้ฟังว่า สมัยพ่อยังเป็นหนุ่ม ครูบาจักร อินุทจกโก เจ้าอาวาสวัดทุ่งโป่งได้ร่วมกับชาวบ้านสานข้างจากไม้ไผ่ เพื่อเป็นรูปจำลองของพระยาปัจฉัยนาเคนทร ข้างคูบารมีของพระเวสสันดร อันเป็นข้างมงคลที่ทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลตามความเชื่อในพระเวสสันดรชาดก ในสมัยก่อนในช่วงที่น้ำแห้งน้ำแล้ง จะมีการจัดประเพณีการแห่ข้างเหมืองขึ้น โดยมีการสร้างข้างเหมือง หลังสร้างข้างเสร็จได้นำข้างไปมอบให้กับทางทำนน้ำ และแห่กันมาเป็นทอด จะมีการนำไปยังวัดต่างๆ เมื่อถึงวัด จะมีการพิธีกรรมกัน ธรรมที่นิยมเทศนา คือ ธรรมปลาจ้อน และธรรมพระยาคางคาก เนื่องจากธรรมทั้งสองผูก เป็นธรรมที่ว่าด้วยเรื่องของชาติภูมิของพระพุทธเจ้า และมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องน้ำมากที่สุด

2.1 การสร้างข้าง

หลังนัดหมายกันในวันที่ 7 พฤษภาคม 2548 ที่วัดทุ่งโป่ง พ่อหลวงอนุวัตร ปัญญาคำ นำทีมสร้างข้างโดยพ่อกำ ชนันทชนะ และหัวเรียว หัวแรงในการประสานงานโดยพ่อศรีวรรณ จิตหาญ มาพร้อมลูกมืออีก 4 – 5 คนช่วยกันตัดไม้ไผ่ จักตอกเพื่อสานข้างกันอย่างชะมักเขม้น ไม่นานไม้ไผ่ก็ก่อรูปเป็นตัวข้าง กว่า

³ รายละเอียดดูในตาราง 1 และ 2

จะเห็นช่างเสร็จสมบูรณ์ พอๆ บอกว่าคงใช้เวลาอีก 2-3 วัน จากนั้นก็คงต้องรอให้ถึงกำหนดนำช่างไปส่งที่บ้านดงหลวง กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง ในวันที่ 29 พฤษภาคม 2548

ในช่วงการทำช่างมีคนจากในท้องถิ่นมาดูการทำช่างกันอย่าคึกคักไม่ขาดสาย เนื่องจากได้รับความร่วมมือจากนายสถานีของวิทยุศอยหลังถ้ำ พี่หนานยศ ช่วยประกาศกำหนดการฟื้นฟูประเพณีแห่ช่างเผือกเป็นระยะ การสร้างช่างจะเริ่มลงมือทำโครงไม้ไผ่เป็นตัวช่าง และหาวัสดุที่พอหาได้ในท้องถิ่นมาประกอบ ตกแต่งจนเป็นรูปช่างที่เสร็จสมบูรณ์ ลงสีเพื่อให้ดูเป็นช่างเผือกก่อนนำไปมอบให้ทางชาวบ้านดงหลวงไปตกแต่งอีกครั้งด้วยดอกฝ้ายสีขาว

วันส่งมอบช่าง

พอบุญ พอคสิรวรรณ พอบุญช่วย นัดว่าช่วงบ่ายของวันที่ 29 พฤษภาคม 2548. จะไปส่งมอบช่างด้วยกัน ไม่นานนักเจ้าหน้าที่จากกรมส่งเสริมเข้ามาสมทบ ช่วงเวลาใกล้กัน ทางทีมงานของ WE TV มาร่วมสมทบเพื่อถ่ายทำการฟื้นฟูประเพณี

ใกล้เวลาที่จะนำช่างไปส่งพอคสิรวรรณ ไปสักการะรูปปั้นของครูบาจักร และขอช่างเผือกออกจากวัดเพื่อไปส่งกับทางบ้านดงหลวง จากนั้น ทางคณะกรรมการเหมืองฝ้ายเหมืองตั้งนำโดยพอบุญ ช่วยกันยกช่างขึ้นรถ แล้วออกเดินทางกลับบ้านดงหลวงทันที

ตลอดเส้นทางจากบ้านทุ่งโป่ง ไปยังบ้านดงหลวง ผู้คนสองข้างทางต่างตื่นตื่นกับช่างเผือกที่ผ่านไป หลายคนกล่าวถึงช่วงชีวิตที่ผ่านมา กับประสบการณ์เรื่องช่างเผือก ด้วยความตื่นตื่นผู้นำทางเองพากลุ่มผู้ส่งช่างลงไปในซอยต้นในหมู่บ้านต้นผึ้ง กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง จนต้องรอรถแต่ละคันถอยกลับอย่างยากลำบาก กลับเป็นเรื่องตื่นตื่นของผู้คนในหมู่บ้านออกมาเฝ้าชมดูช่างกันเต็มถนนในหมู่บ้าน และตะโกนบอกต่อๆ กันไป

หลังเดินทางมาถึงวัดดงหลวง กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง พี่สมบัติ ใจวาง แก่ฝ้ายบ้านดงมาให้การต้อนรับ พร้อมกับผู้คนในหมู่บ้านที่ทยอยกันมา เต็มลานวัด หลังจากนั้นทางคณะได้นิมนต์เจ้าอาวาสวัดบ้านดงหลวงมาที่รูปจำลองช่างเผือก มีการตรวจดูความเรียบร้อย และนัดหมายในการนำช่างไปยังสถานีอนามัยบ้านดงหลวงซึ่งจะเป็นสถานที่ดำเนินการจัดประเพณีฟื้นฟูการแห่ช่างเผือกในวันที่ 1 และวันที่ 2 มิถุนายน 2548 ต่อไป

14 วัน สิ้นของประเพณี

หลังจากชาวบ้านดงหลวงร่วมกันแห่ช่างเผือกจากวัดมาที่สถานีอนามัยบ้านดงหลวงในเย็นวันที่ 31 พฤษภาคม ช่วงเช้าวันที่ 1 มิถุนายน ชาวบ้านได้ร่วมกันเตรียมเครื่องไทยทาน และติดดอกด้ายขาว (นำมาจากทุ่งหัวช้าง)ลงบนตัวช่าง หลังจากนั้นได้มีกิจกรรมสลับสับเปลี่ยนระหว่างการแสดงวัฒนธรรมในท้องถิ่นกับเวทีการพูดคุย ผ่านพื้นที่วันที่ 1 ไปพร้อมกับท้องฟ้าที่เริ่มมีดคริมจากเมฆฝนที่ก่อตัวอยู่เบื้องบน

ในวันที่สองของงาน เป็นรอยต่อระหว่างการส่งช่างจากบ้านดงหลวง และการรับช่างของบ้านศรีเตี้ย ตำบลศรีเตี้ย อำเภอบ้านไผ่ ทีมกองเลขาจำเป็นต้องส่งคนไปล่วงหน้าเพื่อดูความพร้อมของสถานที่รับ

ข้าง (และมีการดำเนินการในลักษณะดังกล่าวตลอดงาน) แม้ว่าจะมีปัญหาในการเตรียมการอยู่บ้าง นั้น เป็นประสบการณ์ที่ผู้นำชุมชน และคณะกรรมการเห็นว่า เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ และจะต้องนำไปเป็น บทเรียนในการแก้ไขปัญหาต่อไป

หลังจากวันที่สองของงานข้างเผือกจะหยุดพักตามวัดต่างๆ หนึ่งคืน จากท้ายน้ำถึงต้นน้ำ คือ

วันที่ 4 มิถุนายน 2548 วัดทุ่งโป่ง ต.เหล่ายาว อ.บ้านโฮ้ง จ.ลำพูน

วันที่ 5 มิถุนายน 2548 วัดบ้านโฮ้งหลวง ต.บ้านโฮ้งอ.บ้านโฮ้ง จ.ลำพูน

วันที่ 6 มิถุนายน 2548 วัดทุ่งม่าน ต.ป่าพลู อ.บ้านโฮ้ง จ.ลำพูน

วันที่ 7 มิถุนายน 2548 วัดแม่ป๊อก ต.ศรีวิชัย อ.ลี้ จ.ลำพูน

วันที่ 8 มิถุนายน 2548 วัดแม่เทย ต.แม่ตืน อ.ลี้ จ.ลำพูน

วันที่ 9 มิถุนายน 2548 วัดผานาม ต.ป่าไผ่ อ.ลี้ จ.ลำพูน

วันที่ 10 มิถุนายน 2548 วัดลี้หลวง ต.ลี้ อ.ลี้ จ.ลำพูน

วันที่ 11 มิถุนายน 2548 วัดดอนแก้ว ต.บ้านปวง อ.ทุ่งหัวช้าง จ.ลำพูน

วันที่ 12 มิถุนายน 2548 วัดห้วยห้า ต. ตะเคียนปม อ.ทุ่งหัวช้าง จ.ลำพูน

วันที่ 13 มิถุนายน 2548 วัดดงเย็น ต.ตะเคียนปม จ.ลำพูน

เข้าวันสุดท้าย วันที่ 14 มิถุนายน 2548 เคลื่อนขบวนไปยัง วัดหนองหลัก ต.ตะเคียนปม อ.ทุ่งหัว ช้าง และนำไปถวายป่าขุนน้ำ ในเขตป่าชุมชนบ้านหนองหลัก ต.ตะเคียนปม อ.ทุ่งหัวช้าง ตลอดการดำเนิน กิจกรรม ผู้เขียนสังเกตเห็นปรากฏการณ์ที่น่าสนใจ คือ

1. งานด้านวัฒนธรรม ที่แสดงออกภายใต้การจัดกิจกรรมการแห่ข้างเผือก ไม่ได้เป็นเพียง กระบวนการสืบทอดประเพณี แต่เป็นการสร้างจิตสำนึก และอุดมการณ์ท้องถิ่นให้ตระหนักถึง ความสัมพันธ์ของคน ต่อสิ่งแวดล้อม ที่มีคุณค่ามากกว่าการมองมูลค่า ในการทำงาน และการดำเนิน กิจกรรมของผู้เข้าร่วม จึงเป็นการทุ่มเทกำลังใจ กำลังกาย และทุนทรัพย์ของท้องถิ่น อย่างเต็มที่ และ ความสามารถ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้นำในการดำเนินกิจกรรมที่มาจากองค์กรท้องถิ่น เช่น แก่บ้าน แก่ ฝ่าย แก่วัด แก่นำหมอพื้นบ้าน เกษตรอินทรีย์ เป็นต้น

2. ในการดำเนินกิจกรรมดังกล่าวพบว่า มีกล่าวใช้ข้างเผือกจำลองเป็นตัวแทนของข้างปัจเจก จัยนาเคนทร์ ซึ่งเป็นข้างของพระเวสสันดร เป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนความร่วมมือในการพยายามสร้าง เครือข่ายในพื้นที่ ผ่านพิธีกรรมทางสงฆ์ และการเล่าเรื่องโดยผู้เฒ่าผู้แก่ เป็นการสร้างพื้นที่ให้กลุ่มองค์กรใน ท้องถิ่นได้มีพื้นที่แสดงออกมากกว่าที่มีผู้จัดวางให้ เป็นการแสดงออกที่เกิดจากการสั่งสมความรู้ที่มีอยู่ ซึ่ง ไม่มีพื้นที่ในการ

3. ในการดำเนินการครั้งนั้นนอกจากการฟื้นฟูพิธีกรรมความเชื่อของคนในท้องถิ่นในการแห่ข้างเผือก เพื่อขอฟ้าขอฝน ยังแฝงไปด้วยแนวคิด และการสร้างจิตสำนึก ให้คนในท้องถิ่นได้เรียนรู้ถึงความ เปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติ และการแสวงหาแนวทางในการจัดการทรัพยากรร่วมกันของคนใน

ท้องถิ่นอีกทางหนึ่ง โดยเฉพาะกลุ่มองค์กรเหมืองฝาย กลุ่มหอพื้นบ้าน องค์กรร่วมจัด และอาจารย์จากสถาบันการศึกษาที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมในครั้งนี้ อย่างไรก็ตามในการจัดกิจกรรมครั้งนี้ มีข้อสังเกตว่า

1. ในการปะติดปะต่อเรื่องราวของพิธีกรรมแห่ช้างเผือกซึ่งได้ขาดหายไปกว่า 30 ปี ดังที่ได้กล่าวข้างต้น มีผู้ที่เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการแห่ช้างเผือกที่พอจำความได้คนละเล็กละน้อย แต่ยังไม่มีการรวบรวมเป็นเรื่องราวไว้ได้ทั้งหมด

2. ชาวบ้านในพื้นที่ได้เล่าถึงผู้ที่มีบทบาทในการนำในพิธีกรรมการแห่ช้างเผือกในอดีต เป็นกลุ่มพระสงฆ์ที่ชาวบ้านในท้องถิ่นให้ความเคารพนับถือ ที่คนในท้องถิ่นจะเรียกว่าครูบา จากการรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นพบว่า มีครูบาที่ชาวบ้านในพื้นที่เอ่ยถึงว่าเป็นผู้มีบทบาทในการแห่ช้างเผือก เช่น ครูบาศรีวิชัย ครูบาขาวปี ครูบามูล ครูบาสุรินทร์ ครูบาจักร ครูบาแก้ว เป็นต้น จะเป็นผู้กำหนด และดำเนินการการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมดังกล่าว แต่ปัจจุบันเกิดจากกลุ่มคนทำงานด้านวัฒนธรรม และทรัพยากรสิ่งแวดล้อมเป็นผู้กำหนดกลไก การดำเนินกิจกรรมดังกล่าว

3. ในการดำเนินกิจกรรมการฟื้นฟูประเพณีการแห่ช้างเผือกมีคนในพื้นที่ให้ความสำคัญต่องานดังกล่าวอย่างมาก ในการดำเนินการทั้งเรื่องการประสานงาน ทุนในการดำเนินการ โดยการจัดกิจกรรมได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากภายนอกอยู่บ้างในบางส่วนของกิจกรรม

กระบวนการทางวัฒนธรรมลักษณะดังกล่าว จึงเป็นการสร้างพื้นที่ความรู้ และภูมิปัญญาโดยปราชญ์ท้องถิ่นเป็นผู้ที่สร้างพลังของท้องถิ่นได้จัดการกับปัญหา ที่นอกเหนือไปจากการแห่ช้างเผือกเพื่อการขอฝน ดังนั้นภายหลังจากการดำเนินกิจกรรมแห่ช้างเผือก ทางผู้ดำเนินงานเห็นว่าน่าจะมีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง และนำไปสู่การสร้างพื้นที่ในการให้กระบวนการทางวัฒนธรรม ความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่ในท้องถิ่นมีพื้นที่ในการขับเคลื่อนให้เกิดความร่วมมือของท้องถิ่น และสามารถเกิดการพูดคุยแลกเปลี่ยน แสวงหาแนวทาง จัดการปัญหาของท้องถิ่น รวมทั้งการสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับผู้รู้ในพื้นที่ได้ถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาของกลุ่มให้กับผู้ที่เกี่ยวข้องในโครงการ และท้องถิ่น ทั้งนี้ปัญหา หรืออุปสรรคที่พบ ชุมชนเองมีทางออกในการจัดการ เช่น กรณีช้างไม่สามารถหยุดพักในพื้นที่ตำบลทุ่งหัวช้าง ได้มีการเปลี่ยนสถานที่ไปยังที่อื่น หรือการที่ต่อหยุดพักที่บ้านดงเย็นก่อนเข้าหมู่บ้านหนองหลักเนื่องจากติดประเพณีของหมู่บ้าน เนื่องจากมีการอยู่กรรมบ้าน ห้ามไม่ให้ใครเข้าไปในหมู่บ้าน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม มีปรากฏการณ์หลายเรื่องที่เกิดขึ้นในงานที่คณะทำงานไม่ยากให้เรื่องราวเหล่านี้ได้เกิดขึ้นในงานที่ใช้ความร่วมมือของท้องถิ่นภายใต้กระบวนการทางวัฒนธรรม คือ ประเด็นทางการเมือง เนื่องจากในกลุ่มคนที่ร่วมทำงาน มีส่วนได้เสียในทางการเมืองทั้งในระดับท้องถิ่น และระดับชาติ จึงมีมุมมองที่สะท้อนถึงการทำงานในการฟื้นฟูประเพณี จะถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการเมือง มีการกล่าวหากัน จนคณะทำงานในสวนกองเลขาจะต้องแก้ไขปัญหามาตามสถานการณ์ และประกาศจุดยืนว่า การทำงานครั้งนี้เป็นการฟื้นฟูประเพณีแห่ช้างเผือก เป็นงานวัฒนธรรมที่เชื่อมร้อยคนในลุ่มน้ำลี้ให้คิด และตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมของคนท้องถิ่นร่วมกัน ร่วมกันแก้ปัญหาอย่างเกื้อกูลกัน และสืบลูกสืบหลานได้ต่อไป

กลุ่มองค์กรที่รวมตัวกันภายหลังการแห่งชาติเมือง

กลุ่ม ๑๔ เหมืองฝาย	กลุ่มเหมืองฝายลี่	กลุ่มเหมืองฝายทุ่งหัวช้าง
กลุ่มเกษตรยั่งยืน	วิทย์ชุมชน	กลุ่มเกษตรอินทรีย์บ้านโสัง
เกษตรพัฒนาดี	เครือข่ายคนลุ่มน้ำดี	ป่าชุมชนลุ่มน้ำดี
เครือข่ายเยาวชนลุ่มน้ำดี	หมอพื้นบ้าน	เครือข่ายผู้ติดเชื้อโชนได้
กระเหรียงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม		กลุ่มแนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ.

แนวความคิดรวมกัน

“อยากเห็นลุ่มน้ำดีมีน้ำไหลเหมือนเดิม มีการทำอาชีพอย่างยั่งยืน มีที่ดินการเกษตรอย่างพอเพียง ทำการเกษตรที่เป็นมิตรกับธรรมชาติ ความร่วมมือของการจัดการน้ำแม่ดีอย่างเข้มแข็ง (โดยการใช้ ประเพณี วัฒนธรรมในการเป็นตัวเชื่อมประสานความร่วมมือ)”

- ริมฝั่งริมน้ำดีมีป่าไม้ ต้นไม้อุดมสมบูรณ์
- ทุกหมู่บ้านมีป่าชุมชน และมีฝายดักตะกอน(ฝายแม่)
- มีการแบ่งเขตการจัดการการใช้ประโยชน์อย่างชัดเจน
- มีกฎเกณฑ์ /

ทิศทาง

- สร้างรายได้ให้กับสมาชิก
- สร้างผู้สืบทอดในแต่ละด้าน
- สร้างชื่อเสียง

แนวทางการดำเนิน

- การการหนุนเสริมในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม/องค์กร ในด้านงบประมาณ
- การสร้างความชัดเจนของแต่ละกลุ่ม/องค์กร
- การประสานกับกลไกเดิมก่อน (กรรมการแต่ละเครือข่าย)

การพัฒนากลุ่ม/องค์กร/เครือข่าย

- โครงสร้างเครือข่าย
- กลไกข่าย บทบาทหน้าที่
- การสร้างความเข้มแข็งให้กับข่ายตนเอง
- ตัวอย่างการจัดการทรัพยากร อ่าเภอแม่วาง (ลุ่มน้ำแม่วาง)ต้นแบบการรวมกลุ่มในการพิทักษ์สิทธิของตนเอง
- กรรมการจะเข้ามามีส่วนร่วมในการ การพัฒนา มีบทบาท การจัดการลุ่มน้ำดี
- ๕ อ่าเภอในเขตลุ่มน้ำดี (ทุ่งหัวช้าง ลี บ้านโสัง เวียงหนองล่อง และแม่ทา)

คณะกรรมการ

		ประธาน
1. นายอนันต์ วัจวิชัย		
2. พ่อบุญ จิตหาญ	กลุ่มเหมืองฝายลุ่มน้ำลี้ตอนปลาย	คณะกรรมการ
3. พ่อแก้ว วงศ์ษา	กลุ่มเหมืองฝายลุ่มน้ำลี้ตอนปลาย	คณะกรรมการ
4. นายศรีนวล ธัญชัย	กลุ่มเหมืองฝายลี้	คณะกรรมการ
5. นายมา คำมูลใจ	เหมืองฝายทุ่งหัวช้าง	คณะกรรมการ
6. นายยืนยง กำวิชัย	กลุ่มเกษตรยั่งยืน	คณะกรรมการ
7. นางนันทกานต์ ปินตาแสน	วิทย์ชุมชน	คณะกรรมการ
8. พ่อบุญช่วย ยศอิ	เกษตรอินทรีย์บ้านโฮ้ง	คณะกรรมการ
9. ว่าที่ ร.ต.ชนะ ไชยชนะ	เกษตรอินทรีย์บ้านโฮ้ง	คณะกรรมการ
10. นายสมนึก ทาปัญญา	เกษตรพัฒนาลี้	คณะกรรมการ
11. นายปีคำ หล้าแก้ว	เครือข่ายกระเหรียงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม	คณะกรรมการ
12. พ่อหลวงสุทิน วงศ์บุญมา	แนวร่วมกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ	คณะกรรมการ
13. พ่อหลวงสุแก้ว พงษ์ฟู	แนวร่วมกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ	คณะกรรมการ
14. พ่อหลวงวรเทพ เทพวงศ์	เครือข่ายคนลุ่มน้ำลี้	คณะกรรมการ
15. พ่อหลวงราญ	เครือข่ายคนลุ่มน้ำลี้	คณะกรรมการ
16. กาญจนา	เครือข่ายเยาวชน	คณะกรรมการ
17. แวววรรณ มูลย์อง	เครือข่ายเยาวชน	คณะกรรมการ
18. พ่อวิทยา ไปธาคำ	หมอพื้นบ้าน	คณะกรรมการ
19. พ่อเมา สุขสิน	หมอพื้นบ้าน	คณะกรรมการ
20. นายสมบูรณ์ แก้วมณี	เครือข่ายผู้ติดเชื้อ โชนใต้	คณะกรรมการ

องค์กรสนับสนุน

- โครงการวิจัยชีวิตสาธารณะ ท้องถิ่นน่าอยู่ บุคลากร การสร้างกระบวนการพัฒนาในพื้นที่ และงบประมาณในบางส่วน
- ชมรมเพื่อนรวมพัฒนาลำพูน(พรพล) การสร้างกระบวนการพัฒนาในพื้นที่ และงบประมาณในบางส่วน
- กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม บุคลากร และงบประมาณ
- สถาบันวิจัยหรือวิทยุชัย งบประมาณด้านการวิจัย
- สกว.ภาค งบประมาณด้านการวิจัย
- สถาบันพัฒนาองค์กรท้องถิ่น งบประมาณ
- องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น งบประมาณ

รายชื่อองค์กรภาคประชาชน

รายชื่อป่าชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้

รายชื่อป่าชุมชน	ที่ตั้ง		
1. ป่าชุมชนบ้านแพะไต้	ตำบลเวียงหนองล่อง	กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง	จังหวัดลำพูน
2. ป่าชุมชนบ้านเหล่าปงเสื่อ	ตำบลหนองล่อง	กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง	จังหวัดลำพูน
3. ป่าชุมชนบ้านห้วยสะแหล	ตำบลหนองปลาทราย	อำเภอบ้านโฮ่ง	จังหวัดลำพูน
4. ป่าชุมชนบ้านหนองเขียด	ตำบลหนองปลาทราย	อำเภอบ้านโฮ่ง	จังหวัดลำพูน
5. ป่าชุมชนหนองปลาทราย	ตำบลหนองปลาทราย	อำเภอบ้านโฮ่ง	จังหวัดลำพูน
6. ป่าชุมชนบ้านศรีเตี้ย	ตำบลศรีเตี้ย	อำเภอบ้านโฮ่ง	จังหวัดลำพูน
7. ป่าชุมชนบ้านสันปูเลย	ตำบลศรีเตี้ย	อำเภอบ้านโฮ่ง	จังหวัดลำพูน
8. ป่าชุมชนบ้านสันปูเลย	ตำบลศรีเตี้ย	อำเภอบ้านโฮ่ง	จังหวัดลำพูน
9. ป่าชุมชนบ้านดงขี้เหล็ก	ตำบลศรีเตี้ย	อำเภอบ้านโฮ่ง	จังหวัดลำพูน
10. ป่าชุมชนบ้านป่าดำ	ตำบลบ้านโฮ่ง	อำเภอบ้านโฮ่ง	จังหวัดลำพูน
11. ป่าชุมชนบ้านห้วยกาน	ตำบลบ้านโฮ่ง	อำเภอบ้านโฮ่ง	จังหวัดลำพูน
12. ป่าชุมชนบ้านดงห้วยเย็น	ตำบลบ้านโฮ่ง	อำเภอบ้านโฮ่ง	จังหวัดลำพูน
13. ป่าชุมชนบ้านเกาะทุ่งม่าน	ตำบลป่าพูล	อำเภอบ้านโฮ่ง	จังหวัดลำพูน
14. ป่าชุมชนบ้านห้วยหละ	ตำบลป่าพูล	อำเภอบ้านโฮ่ง	จังหวัดลำพูน
15. ป่าชุมชนบ้านห้วยแหง	ตำบลป่าพูล	อำเภอบ้านโฮ่ง	จังหวัดลำพูน
16. ป่าชุมชนบ้านป่าพูล	ตำบลป่าพูล	อำเภอบ้านโฮ่ง	จังหวัดลำพูน
17. ป่าชุมชนบ้านแม่หาด	ตำบลป่าพูล	อำเภอบ้านโฮ่ง	จังหวัดลำพูน
18. ป่าชุมชนบ้านแม่ลอบ	ตำบลป่าพูล	อำเภอบ้านโฮ่ง	จังหวัดลำพูน
19. ป่าชุมชนบ้านห้วยกองเลาะ	ตำบลทาแม่ลอบ	อำเภอบ้านโฮ่ง	จังหวัดลำพูน
20. ป่าชุมชนบ้านแม่จ้อง	ตำบลศรีวิชัย	อำเภอลี้	จังหวัดลำพูน
21. ป่าชุมชนบ้านแม่ฮิโฮ	ตำบลศรีวิชัย	อำเภอลี้	จังหวัดลำพูน
22. ป่าชุมชนบ้านแม่ตืน	ตำบลแม่ตืน	อำเภอลี้	จังหวัดลำพูน
23. ป่าชุมชนบ้านวังมน	ตำบลแม่ตืน	อำเภอลี้	จังหวัดลำพูน
24. ป่าชุมชนบ้านแม่ระงอง	ตำบลแม่ตืน	อำเภอลี้	จังหวัดลำพูน
25. ป่าชุมชนบ้านแม่แตต	ตำบลแม่ตืน	อำเภอลี้	จังหวัดลำพูน
26. ป่าชุมชนสรรคอกช้าง	ตำบลป่าไผ่	อำเภอลี้	จังหวัดลำพูน
27. ป่าชุมชนหล่ายท่า	ตำบลป่าไผ่	อำเภอลี้	จังหวัดลำพูน
28. ป่าชุมชนห้วยขนุน	ตำบลป่าไผ่	อำเภอลี้	จังหวัดลำพูน
29. ป่าชุมชนห้วยแทน	ตำบลป่าไผ่	อำเภอลี้	จังหวัดลำพูน
30. ป่าชุมชนบ้านห้วยน้ำเย็น	ตำบลป่าไผ่	อำเภอลี้	จังหวัดลำพูน
31. ป่าชุมชนบ้านวังดิน	ตำบลลี้	อำเภอลี้	จังหวัดลำพูน

รายชื่อกลุ่มเหมืองฝายในลุ่มน้ำ

พื้นที่อำเภอบ้านโฮ้ง	พื้นที่อำเภอลี้	พื้นที่อำเภอทุ่งหัวช้าง
1. ฝายบ้านดง	1. ฝายป่อเจียน	1. ฝายห้วยป่าขุย
2. ฝายบ้านตอง	2. ฝายดอยดั่ง	2. ฝายหลวง
3. ฝายบวกรอก	3. ฝายบ้านปาง	3. ฝายนานอน
4. ฝายก้านงอ	4. ฝายห้วยบง	4. ฝายทุ่งไธสง
5. ฝายเปาโตน	5. ฝายแม่ปืออกโรงเรียน	5. ฝายทุ่งข้าวแดง
6. ฝายเหมืองมะดิน	6. ฝายแม่จ้อง	6. ฝายใหม่
7. ฝายเหมืองโป่ง	7. ฝายนุญเจริญ	7. ฝายปู่ชิง
8. ฝายบ้านโฮ้ง	8. ฝายแม่เทย	8. ฝายหน่อแก้ว
9. ฝายเหมืองดั่ง	9. ฝายแม่แนนต	9. ฝายห้วยแล้ง
10. ฝายแม่หละแกะ	10. ฝายตาดเพือง	10. ฝายหลวง
11. ฝายป็นใจ	11. ฝายห้วยอ้าย	
12. ฝายห้วยหละ	12. ฝายป่าปู	
13. ฝายเหมืองดั่ง		
14. ฝายป่าพลู		

ตารางแสดงการข้อสัมปทานแร่ในพื้นที่

ที่	คำขอ เลขที่	ชื่อผู้ขอ	ที่ตั้ง	ชนิดแร่	เนื้อที่			อยู่ระหว่าง การดำเนินการของ	หมายเหตุ
					ไร่	งาน	ตรว.		
1	10/2542	บริษัท เอส.ซี.แอล. ริชอร์สเชส จำกัด	ต.นาทราย อ.ลิ จ.ลำพูน	ถ่านหิน	241	2	18	อบต.	อยู่ระหว่างส่งเอกสาร
2	44/2538	บริษัท ยูนิเวอร์ แซลมายนิ่ง จำกัด	ต.ทาขุมเงิน อ. แม่ทา จ.ลำพูน	หิน อุตสาหกรรม	72	1	19	ห้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	อยู่ระหว่างส่งเอกสาร
3	2/2523	นายวรศักดิ์ คุณ ผลิน	ต.ลิ อ.ลิ จ.ลำพูน	ถ่านหิน	284	3	76	ห้องที่	อยู่ระหว่างการศึกษา ของคณะกรรมการ กฤษฎีกาเรื่องพื้นที่ทับ คาบเกี่ยวกัน
4	3/2541	บริษัท ทรัพย์ลำพูน อุตสาหกรรม จำกัด	ต.ป่าไผ่ อ.ลิ จ. ลำพูน	มังกานีส	96	2	27	ป่าไม้ กพร.	
5	4/2544	บริษัท ถ่าน (ประเทศไทย) จำกัด	ต.นาทราย อ.ลิ จ.ลำพูน	ถ่านหิน	92	1	4	ห้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	แจ้งให้ถอนคำขอ
6	9/2531	นายนิกรณัน จันทร์ วิโรจน์	ต.ลิ อ.ลิ จ.ลำพูน	มังกานีส	206	0	73	ป่าไม้	ส่งเรื่องไปขอรับอนุญาต
7	3/2533	กรมพัฒนา พลังงานทดแทน เขตอนุรักษ์ พลังงาน	ต.นาทราย อ.ลิ จ.ลำพูน	ถ่านหิน	201	1	30	ห้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	ผู้ขอขอผ่อนผันการรังวัด
8	4/2533	กรมพัฒนา พลังงานทดแทน เขตอนุรักษ์ พลังงาน	ต.นาทราย อ.ลิ จ.ลำพูน	ถ่านหิน	299	0	6	ห้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	ผู้ขอขอผ่อนผันการรังวัด
9	5/2533	กรมพัฒนา พลังงานทดแทน เขตอนุรักษ์ พลังงาน	ต.นาทราย อ.ลิ จ.ลำพูน	ถ่านหิน	299	1	55	ห้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	ผู้ขอขอผ่อนผันการรังวัด
10	6/2533	กรมพัฒนา พลังงานทดแทน เขตอนุรักษ์ พลังงาน	ต.นาทราย อ.ลิ จ.ลำพูน	ถ่านหิน	287	1	65	ห้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	ผู้ขอขอผ่อนผันการรังวัด
11	7/2533	กรมพัฒนา พลังงานทดแทน เขตอนุรักษ์ พลังงาน	ต.นาทราย อ.ลิ จ.ลำพูน	ถ่านหิน	295	1	17	ห้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	ผู้ขอขอผ่อนผันการรังวัด
12	8/2533	กรมพัฒนา	ต.นาทราย อ.ลิ	ถ่านหิน	299	1	37	ห้องที่	ผู้ขอขอผ่อนผันการรังวัด

		พลังงานทดแทน เขตอนุรักษ์ พลังงาน	จ.ลำพูน					การดำเนินการของ ผู้ขอ	
13	9/2533	กรมพัฒนา พลังงานทดแทน เขตอนุรักษ์ พลังงาน	ต.นาทราย อ.ลิ จ.ลำพูน	ถ่านหิน	299	0	9	ห้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	ผู้ขอขอผ่อนผันการรังวัด
14	10/2533	กรมพัฒนา พลังงานทดแทน เขตอนุรักษ์ พลังงาน	ต.นาทราย อ.ลิ จ.ลำพูน	ถ่านหิน	249	0	72	ห้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	ผู้ขอขอผ่อนผันการรังวัด
15	11/2533	กรมพัฒนา พลังงานทดแทน เขตอนุรักษ์ พลังงาน	ต.นาทราย อ.ลิ จ.ลำพูน	ถ่านหิน	299	0	32	ห้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	ผู้ขอขอผ่อนผันการรังวัด
16	12/2533	กรมพัฒนา พลังงานทดแทน เขตอนุรักษ์ พลังงาน	ต.นาทราย อ.ลิ จ.ลำพูน	ถ่านหิน	292	1	56	ห้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	ผู้ขอขอผ่อนผันการรังวัด
17	13/2533	กรมพัฒนา พลังงานทดแทน เขตอนุรักษ์ พลังงาน	ต.นาทราย อ.ลิ จ.ลำพูน	ถ่านหิน	285	1	90	ห้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	ผู้ขอขอผ่อนผันการรังวัด
18	14/2533	กรมพัฒนา พลังงานทดแทน เขตอนุรักษ์ พลังงาน	ต.นาทราย อ.ลิ จ.ลำพูน	ถ่านหิน	292	1	13	ห้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	ผู้ขอขอผ่อนผันการรังวัด
19	15/2533	กรมพัฒนา พลังงานทดแทน เขตอนุรักษ์ พลังงาน	ต.นาทราย อ.ลิ จ.ลำพูน	ถ่านหิน	284	3	18	ห้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	ผู้ขอขอผ่อนผันการรังวัด
20	16/2533	กรมพัฒนา พลังงานทดแทน เขตอนุรักษ์ พลังงาน	ต.นาทราย อ.ลิ จ.ลำพูน	ถ่านหิน	290	0	64	ห้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	ผู้ขอขอผ่อนผันการรังวัด
21	17/2533	กรมพัฒนา พลังงานทดแทน เขตอนุรักษ์ พลังงาน	ต.นาทราย อ.ลิ จ.ลำพูน	ถ่านหิน	297	3	21	ห้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	ผู้ขอขอผ่อนผันการรังวัด
22	2/2536	บริษัท อีควอโท เรียล คอมมิวนิ	ต.ลิ อ.ลิ จ. ลำพูน	หินอ่อน	211	1	0	ป่าไม้	อยู่ระหว่างอุทธรณ์กับ ป่าไม้

		เคชั่น จำกัด							
23	21/2536	นางมาลี จันทร์คง วงศ์	ต.บ้านโฮ้ง อ. บ้านโฮ้ง จ. ลำพูน	หินประดับ ชนิดหินปูน	226	0	74	ป่าไม้ กพร.	ส่งเรื่องมารับอนุญาต
24	15/2539	บริษัท เอส.เอส. อาร์ อุตสาหกรรม และพาณิชย์กรรม จำกัด	ต.ป่าพสุ อ.บ้าน โฮ้ง จ.ลำพูน	หิน อุตสาหกรรม	191	3	59	ราษฎรตัดค้ำ กพร.	ส่งเรื่องมารับอนุญาต
25	2/2547	ห้างหุ้นส่วนจำกัด ลานนาทวีทรัพย์	ต.ท่ายวมเงิน อ. แม่ทา จ.ลำพูน	ฟลูออไรต์	93	1	56	ป่าไม้ อบต. ห้องที่	
26	2/2548	บริษัท เชียงแสน อินเตอร์เนชั่นแนล กรุ๊ป จำกัด	ต.แม่ต๋น อ.ลี้ จ. ลำพูน	ดีบุก	300			รังวัดค้ำขอ	
27	2/2533	กรมพัฒนา พลังงานทดแทน เขตอนุรักษ์ พลังงาน	ต.นาทราย อ.ลี้ จ.ลำพูน	ถ่านหิน	284	3	76	ห้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	ผู้ขอขอผ่อนผันการรังวัด
28	1/2548	นายปุลิน จีน ตระกูล	ต.แม่ต๋น อ.ลี้ จ. ลำพูน	ดีบุก	300			รังวัดค้ำขอ ห้องที่	
29	12/2535	บริษัท ผาผึ้ง จำกัด	ต.แม่ลาน อ.ลี้ จ.ลำพูน	หินอ่อน	276	0	37	ป่าไม้	
30	1/2547	บริษัท เทพนิธิ ฟลูออไรท์ จำกัด	ต.ท่ายวมเงิน อ. แม่ทา จ.ลำพูน	ฟลูออไรต์	62	3	14	ห้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	
31	3/2523	นายวรศักดิ์ คุณ ผลิน	ต.ลี้ อ.ลี้ จ. ลำพูน	ถ่านหิน	138	3	93	ห้องที่	อยู่ระหว่างการพิจารณา ของคณะกรรมการ กฤษฎีกาเรื่องพื้นที่ทับ คาบเกี่ยวกัน
32	4/2523	นายวรศักดิ์ คุณ ผลิน	ต.ลี้ อ.ลี้ จ. ลำพูน	ถ่านหิน	237	3	64	ห้องที่	อยู่ระหว่างการพิจารณา ของคณะกรรมการ กฤษฎีกาเรื่องพื้นที่ทับ คาบเกี่ยวกัน
33	5/2523	นายวรศักดิ์ คุณ ผลิน	ต.ลี้ อ.ลี้ จ. ลำพูน	ถ่านหิน	282	0	53	ห้องที่	อยู่ระหว่างการพิจารณา ของคณะกรรมการ กฤษฎีกาเรื่องพื้นที่ทับ คาบเกี่ยวกัน
34	6/2523	นายวรศักดิ์ คุณ ผลิน	ต.ลี้ อ.ลี้ จ. ลำพูน	ถ่านหิน	66	0	35	ห้องที่	อยู่ระหว่างการพิจารณา ของคณะกรรมการ กฤษฎีกาเรื่องพื้นที่ทับ คาบเกี่ยวกัน

35	7/2523	นายวรศักดิ์ คุณ ผลิน	ต.ลี้ อ.ลี้ จ. ลำพูน	ถ่านหิน	134	2	70	ท้องที่	อยู่ระหว่างการพิจารณา ของคณะกรรมการ กฤษฎีกาเรื่องพื้นที่ทับ คาบเกี่ยวกัน
36	8/2523	นายวรศักดิ์ คุณ ผลิน	ต.ลี้ อ.ลี้ จ. ลำพูน	ถ่านหิน	152	1	62	ท้องที่	อยู่ระหว่างการพิจารณา ของคณะกรรมการ กฤษฎีกาเรื่องพื้นที่ทับ คาบเกี่ยวกัน
37	9/2523	นายวรศักดิ์ คุณ ผลิน	ต.ลี้ อ.ลี้ จ. ลำพูน	ถ่านหิน	55	1	17	ท้องที่	อยู่ระหว่างการพิจารณา ของคณะกรรมการ กฤษฎีกาเรื่องพื้นที่ทับ คาบเกี่ยวกัน
38	6/2530	บริษัท ภาณามา ลิคไนต์ จำกัด	ต.ลี้ อ.ลี้ จ. ลำพูน	ถ่านหิน	113	1	79	ท้องที่	อยู่ระหว่างการพิจารณา ของคณะกรรมการ กฤษฎีกาเรื่องพื้นที่ทับ คาบเกี่ยวกัน
39	3/2547	บริษัท เหมืองแร่ สากล จำกัด	ต.ลี้ อ.ลี้ จ. ลำพูน	ถ่านหิน	144	3	36	ท้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	
40	24/2538	บริษัท คำวิสต์ วิศวกรรม จำกัด	ต.ศรีวิชัย อ.ลี้ จ.ลำพูน	หิน อุตสาหกรรม	250	3	10	ท้องที่ การดำเนินการของ ผู้ขอ	แจ้งให้ก่อนคำขอ